

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXVIII. évf

2024

1. szám

T A R T A L O M

Tanulmányok

FAZAKAS TÍMEA, Karácsony Sándor nyelvszemlélete – kitekintéssel a mai magyar nyelvszemléletre.....	5
BALLÓ IGNÁC-NORBERT, A funkcióigés szerkezetek tipológiája és kommunikációs szerepe a régi erdélyi magyar nyelvhasználatban	33

Műhely

CSEKE PÉTER, A Jancsó Béla-monográfia előmunkálatai.....	73
BILIBOK APOLLÓNIA, <i>Hatodik nap</i> – egy mozgáselőadás nyelve.....	87
BARCSAY ANDREA, Melankólia és kolostorregény Báróczi Sándor és Naláczi József műveiben.....	93

Szemle

KESZEG VILMOS, A szépirodalom mint terep. Antropológiai tanulmányok (<i>Czégényi Dóra</i>)....	105
Pirkko Saisio önéletrajzi trilógiájáról (<i>Máthé Zsuzsa</i>).....	109

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXVIII

2024

Nr. 1

S U M A R

Studii

TÍMEA FAZAKAS, Concepțiile lingvistice ale lui Sándor Karácsony în contextul actual al paradigmelor	5
IGNÁC-NORBERT BALLÓ, Tipologia și rolul comunicativ al sintagmelor verbale funcționale în limba maghiară veche din Transilvania.....	33

Atelier

PÉTER CSEKE, O monografie în curs de elaborare despre Béla Jancsó	73
APOLLÓNIA BILIBOK, A șasea zi – limbajul unui spectacol de mișcare	87
ANDREA BARCSAY, Melancolie și romanul cloître. Despre operele lui Sándor Bátorczy și József Nalácz	93

Recenzii

VILMOS KESZEG, A szépirodalom mint terep. Antropológiai tanulmányok (Literatura ca teren. Studii de antropologie) (<i>Dóra Czégényi</i>).....	105
Pirkko Saisio önéletrajzi trilógiájáról (Despre trilogia autobiografică a lui Pirkko Saisio) (<i>Zsuzsa Máthé</i>).....	109

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

Calea 13 Septembrie, nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

LXVIII

2024

Nr. 1

C O N T E N T S

Studies

TÍMEA FAZAKAS, Linguistic Concepts of Sándor Karácsony from the perspective of Modern Linguistics.....	5
IGNÁC-NORBERT BALLÓ, The Typology and Communicative Role of Support Verb Constructions in Old Hungarian in Transylvania	33

Workshop

PÉTER CSEKE, A Monograph in Progress on Jancsó Béla.....	73
APOLLÓNIA BILIBOK, The Sixth Day – The Language of a Motion Show	87
ANDREA BARCSAY, Melancholy and Cloister Novel. Ont The Works of Sándor Báróczi și József Naláczi	93

Book Reviews

VILMOS KESZEG, A szépirodalom mint terep. Antropológiai tanulmányok (Literature as Field. Studies in Anthropology) (<i>Dóra Czégényi</i>).....	105
Pirkko Saisio önéletrajzi trilógiájáról (On the Autobiographical Trilogy of Pirkko Saisio) (<i>Zsuzsa Máthé</i>).....	109

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

FAZAKAS TÍMEA

KARÁCSONY SÁNDOR NYELVSZEMLÉLETE – KITEKINTÉSSSEL
A MAI MAGYAR NYELVSZEMLÉLETRE

Kulcsszók: társaslélektan, nevelhetőség, emberközpontúság, nyelv és gondolkodás, anyanyelvi nevelés.

1. Bevezetés

Ha a Karácsony Sándorhoz kapcsolódó szakirodalmat fellapozzuk, olyan megnevezésekkel utalnak rá, mint a Gellért Sándor költőtől származó „nagyírú professzor” (Kontra 2003: 153), vagy a tanítványai nyomán karizmatikus személyiségéért ráaggatott „mágnesember” (Simoncsics 2017: 98) kifejezések, de a *korának sokoldalú egyénisége, korát megelőző tudós, haladó szellemű professzor* is gyakori kísérője nevének. Talán túlzásnak tűnhetnek így egy helyen látva a fenti megnevezések, de jól megalapozott, tanítványai és kollégái, kortársai és követői elismerését egyaránt kifejező szavak ezek.

Előljáróban két dolgot emelnék ki Karácsony gondolatrendszeréből, amely miatt úgy vélem, érdemes vele foglalkozni, közelebről megismerni nézeteit és alkalmazni tapasztalatait. Először is azt, hogy (újra) felfedezi a nyelvben a *beszélőt*, az *embert*, akit jó ideig figyelmen kívül hagytak a különböző nyelvészeti irányzatok képviselői, elfeledve, hogy a beszéd célja az, hogy *én és te megértsük egymást*. Másodszor pedig nézeteinek aktualitását hangsúlyozom, hiszen korát megelőző, modern, mai szemléletmódba illő nézetrendszert alkotott. Olyan dolgokra figyelt fel a neveléssel, az emberrel, a társadalommal, a nyelvvel kapcsolatosan, amelyeket csak most kezdünk igazán látni. Úgy tűnik, mintha majdnem száz év elteltével visszatértünk volna az ő elméletéhez, és kezdenék igazat adni neki több tekintetben is. Erre mások is felhívták már a figyelmet, például Gyulai Árpád szerint „Karácsony Sándor 1922–1948 között írt művei nem avultak el, máig aktuálisak. A bennük felvetett problémák nem oldódtak meg, legfeljebb évtizedekig elodáztattak” (Gyulai 1999). Deme Tamás pedig úgy fogalmaz, hogy „az értékválságok kora után az identitáskeresések korát éljük. Az »újrafogalmazás« megbecsülésre érdemes szó, mivel az élet jele, az eszmélődés, megújulás természetes igénye. S kötelezettsége” (Deme 2016: 7).

A karácsonyi nyelvszemléletet két legfontosabb magyar nyelvvel kapcsolatos műve felől közelítem meg, ezek a *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon* és *A magyar észjárás*, de természetesen egyéb műveit is érintem. Tekintve, hogy Karácsony nem csak a nyelvről gondolkodott, hanem egy komplex társaslélektani rendszert hozott létre, amelynek alapkérdése, hogy nevelhető-e az ember, pedagógiai és nyelvpedagógiai nézeteire is kitérek.

2. Karácsony Sándor nyelvszemléletének meghatározó gondolatai

Azt, hogy hogyan gondolkodott Karácsony a nyelvről, elsősorban nyelvtanából, a *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon* (1938) című munkájából tudjuk. De korántsem kimerítő ez a forrásanyag, hiszen esetében a nyelv kérdése annyira összetett, hogy szorosan összefügg a nevelhetőséggel (ami az anyanyelvi nevelésben konkretizálódik), így pedagógiai nézetei mellett sem mehetünk el szó nélkül. Ezen kívül a gondolkodás működésével is összekapcsolódik, ezért is vizsgálta *A magyar észjárást* (1939). Továbbá az irodalom is végső soron nyelvi produktum, így *A könyvek lelke* (1941) című alkotás is hozzátesz a nyelvvel kapcsolatos fölfogásának megértéséhez az irodalmi és általában a művészi nevelés által. Végül a nyelvfilozófia területéig is eljutunk alkotásain keresztül, hiszen gondolatai egy komplex rendszert alkotnak, amelyben minden egyes elemnek megvan a maga helye és célja, így a nyelvnek is.

Nyelvszemléletéről általánosan elmondható, hogy leíró, és nem történeti szemléletű grammatika, amely érthető módon egyrészt korának nyelvelméleti hagyományaira épül, másrészt viszont több gondolatában fedezhető fel egy olyan, a korán túlmutató, haladó és előrelátó szellemiség, amelyet csak évtizedekkel később tudott befogadni és elfogadni a nyelvészeti tudomány. Kontrasztív nyelvszemlélete abban mutatkozik meg, ahogyan folyamatosan a magyar nyelv határain túltekintve, az általa ismert nyelvekkel (görög, latin, francia, német, olasz, cseh, román) veti össze a nyelvi jelenségeket, és megfigyeléseiről gyakran megállapítja, hogy nem is igazán lehet eldönteni, hogy magyar vagy egyetemes emberi sajátosságokról van-e szó. A kontrasztivitás például a tárggyal való foglalatosság során jelenik meg, amikor a német nyelvből ismert *közelebbi* és *távolabbi* tárgy kifejezésre vagy az indogermán nyelvekben használatos szenvedő szerkezetekre hívja fel a figyelmet (Karácsony 1938: 66), de a németben és a latinban gyakran előforduló más típusú szerkezeteket is idegennek érzi a magyar nyelvtől. A feltételesség kapcsán a francia nyelv *subjonctif* mellékmondatával állítja szembe a magyar feltételes módot.

Ha végiggondoljuk rendszerét, rájövünk, hogy tulajdonképpen kommunikáció-elméleti alapú, hiszen az *én* és a *te* interakciójára épül. Vagyis egy olyan elméleti keretbe helyezi, amely csak 10 évvel később született meg. Azonban mégsem hasonlít a későbbi kommunikációelmülethez, mert ehhez képest az majd sokkal szárazabb, modellezés jellegű, pont az hiányzik belőle, ami Karácsonyt annyira érdekli: az ember (Szilágyi 2018: 217). Addig ismeretlen szempontból tekint a nyelvre, „a nyelvi rendszer társas és önmagára visszautaló jellegét állítja fókuszba, és ez nyelvtanának

»generátora«” (Simoncsics 2017: 91). Amikor a nyelvről beszél, tulajdonképpen nem a nyelvről, hanem az emberről, a beszélőkről állít valamit, és arra keresi a választ, hogy hogyan tudja egyik ember a másikkal megértetni magát. A beszédből, a beszédhelyzetből indul ki, és mindenkor a beszélő és a hallgató (az *én* és a *te*) közötti erőterbe helyezi a jelentést (Simoncsics 2017: 93), és tulajdonképpen mindent ennek a szemléletnek rendel alá.

A nyelvtani kategóriákat is csak annyiban látja érdemesnek megtanítani az iskolában, amennyiben azok a beszédhelyzetben a gyermek számára fontosnak bizonyulnak, és mindenképpen a kommunikációs helyzet felől kell őket megközelíteni: „beszélek, azaz viszonyítom a világot és az életet ahhoz, hogy beszéljek” (Karácsony 1938: XXXVII). Például az igeidők tudatosítása azért fontos, mert a beszéd idejéhez képest elő-, utó- vagy egyidejű az, amit mondunk, az igei személyragok pedig azért, mert a beszélőhöz viszonyítva a beszéd tárgya azonos vele vagy a hallgatóval, illetve valami másra irányul. Az igei jelensége azonban csak nyelvtörténeti szempontból érdekes, a karácsonyi rendszer felől nézve nevelő hatása nincs.

Nyelvszemlélete társaslélektani rendszerébe illeszkedik, de Karácsony elsősorban a nevelhetőség lehetőségeit kereste. A pszichológia már korábban megállapította, hogy az egyén autonóm, zárt rendszer, és ilyenképpen közvetlenül, direkt módon nem nevelhető, a nevelés azonban mindenképpen létrejön, hiszen tapasztaljuk. Vizsgálódásai során arra a következtetésre jut, hogy a nevelés csak kizárólag társaslélektani alapokon megvalósítható, vagyis társaslelki viszonyulásai által, közvetve, indirekt módon változhat az ember. Társaslélektani rendszere jól kidolgozott, szerteágazó tudományos rendszer, amit ő természetes rendszernek nevez: „az a rendszerem, hogy élek és mozgok, gondolkodván. (...) Ha az ember viszont minden különösebb rendszer nélkül él és mozog tudományosan (...) természetes rendszerben mutatkoznak gondolatai” (Karácsony 1942: 8–9, idézi Gyulai 1999). Öt kategóriája a társas kapcsolatok különböző formája: a nyelv (Wundttól eltérően a tudományt is beleértve), a művészet, a vallás, a társadalom, és a jog. Ezt Komlósi Sándor átláthatóan és egyszerűen mutatja be, a következőképpen:

„– Ha két ember egymás társaságában biztonságban érzi magát, akkor a két ember rendezett *jogi* viszonyban él egymással;

– Ha az egyik egyén műalkotó (vagy interpretáló), a másik pedig műélvező, köztük társas érzelmi viszony jön létre, ez a *művészet* reláció;

– Ha az egyik fél nyelvi megfogalmazással közöl valamit a hallgatóval, és az azt megérti, akkor köztük *tudományos*, egyetlen jelentésű *nyelvi* viszony funkcionál;

– Ha az egyik ember olyan tettel avatkozik be a másik életébe, ami elszenvedhető, »szokásos«, »családias«, és azt a másik »elszenvedti«, vállalja, akkor köztük társas akarati, azaz *társadalmi* viszony működött;

– Ha egy Mester és Tanítvány, egy hitvalló és egy laikus, egy bölcs és egy ifjú közt áhítatos, a Titkokon elsodálkozó, a transzcendens erőket kölcsönösen elfogadó kapcsolat jön létre, akkor *vallási* viszonyulásról

beszélünk (ez nem kizárólag egyházi, sem nem felekezeti viszonyulás!)” (Kömlösi 2004: 107).

A felsorolt viszonyulások nem zárt kategóriák, hanem olyan is előfordul, hogy a két fél különböző pszichés funkcióban működve kerül interakcióba. Így jönnek létre a *technikai*, *eszményi-erosz*, *etikai* és *világnézeti* jellegű érintkezési formák. Karácsony szerint ez a társaslélektani rendszer az a közeg, amelyben a valóságos élet, a nyelvtudományi vizsgálódás és a pedagógiai gondolkodás egymással találkozik (Karácsony 1938: XX). „Egységes rendszerbe foglalta inter- és multi-diszciplináris tudását, amelyet folyamatosan megosztott munkatársaival, növendékeivel, barátaival, s elméletén túl bizonyította elveit a gyakorlatban, tanításban, mozgalomban, közéletben, művészetben” (Deme 2016: 7).

2.1. A Magyar nyelvtanban

Hogy micsoda is ez a mű, azt maga az író sem tudja pontosan megfogalmazni, csak azáltal, hogy mi nem: nem nyelvten, de nem is módszertan. Sokkal inkább valamilyen pedagógiai vonatkozású mű, mely arra keresi a választ, hogy lehetséges-e a nevelés, egész pontosan a nyelvi nevelés. Első látásra ez igencsak furcsának tűnhet, azonban ez a szokatlan kiindulópont nagyon is jól illeszkedik Karácsony elképzeléseibe és világnézetébe. Ha a nyelvet mint formát fogjuk föl (ahogyan ő tette), a nyelvi nevelés pedig csak formális lehet (vagyis a nyelvet használva tudunk meg egyre többet a nyelvről, nem a nyelvi tartalmakat elsajátítva), akkor hogyan is írhatott volna Karácsony a saját elveivel szembenő, igazi, hagyományos értelemben vett nyelvten a nyelvi tartalmakról (szóelemekről, mondatrészekről stb.)? Ahogyan ő fogalmaz: „nem a nyelv rendszerét adja tehát e könyv, nem is a nyelv tanításának a módszerét, hanem egy szempontból végiggondolja a nevelés lehetőségét” (Karácsony 1938: X).

Már az *Előszó*ban nyíltan deklarálja néhány vezérelvét, és egy bizonyos paradigmába helyezi elképzeléseit: „az új nevelés ligájába tömörült pedagógiai irány képviselőinek” (Karácsony 1938: VI) gondolataival szimpatizál, mutatva innovatív szellemiségét, és utal azokra a tanokra, amelyekre alapoz: Saussure, Charles Bally, Wundt, Hermann Paul.

A *Bevezetés*ből még több mindenre fény derül, például arra, hogy szemlélete igencsak gyermekközpontú. Aktív pedagógiai tevékenységének köszönhetően nem hagyhatta figyelmen kívül a nyelvvel kapcsolatos gyermeki gondolkodást, hanem nézeteit a tíz-tizenkét éves gyermekek értelmi kapacitása felől fogalmazta meg (Karácsony 1938: VII).

Nyelvfogalom-meghatározásai több szempontúak, és nem lehet minden esetben elhatárolni a nyelv és a beszéd fogalmát. A fent bemutatott társaslélektani rendszerhez igazodva abból indul ki, hogy a nyelv „a társas-lélek értelmi funkciója” (Karácsony 1938: XIII), vagyis az emberi interakciók szellemi terméke. De minden bizonnyal „a nyelv az emberi lélek képessége” (Karácsony 1938: 188). Ugyanakkor,

kommunikációelméleti vonatkozásban a nyelvet mint jelrendszert tartja számon, amelyen keresztül „(a növendék) egyéni képzet- és gondolatvilága kifelé tud hatni a másik emberre, befelé pedig képes állandóan gyarapodni a »másik ember«-től nyert képzetekkel és gondolatokkal” (Karácsony 1938: XV). Amikor két ember beszél, jeleket váltanak, megértik egymást, tehát egy jelrendszerben mozognak. Az egyik fél közölni próbál (kódol), a másik megérteni (dekódol). Ezt a társasértelmi viszonyt nevezi Karácsony nyelvnek, illetve tudománynak (Gyulai 1999). Tehát „nyelvünk egyben társadalmi cselekedet is” (Karácsony 1938: XVIII), hiszen ugyanazt a mondanivalót annak függvényében fogalmazzuk meg, illetve át, hogy kihez szólunk. Ezzel a meghatározásával már a pragmatika területét érinti. A nyelvre mint jelrendszerre nem csak ilyen száraz jel-jelentés viszonylatban reflektál, hanem ez a rendszer azt is jelzi, hogy „az egyik ember a másik emberrel kulturális csereviszonyban él. Ez a beszéd pillanatáig latens erő, helyzeti energia” (Karácsony 1938: XXXII), a beszéd során pedig – mint később látni fogjuk – négy különböző erő hat egyidejűleg a folyamatra. Ebben a meghatározásban különíti el legélesebben a nyelvet és a beszédet. Ezen kívül, sokszor a nyelvi nevelés szükségességének és lehetőségének tételein keresztül határozza meg a nyelv fogalmát: a nyelv – forma (Karácsony 1938: X), és mivel a nevelhetőség kapcsán megállapítja, hogy nem lehetséges a tartalmi nevelés, csak a funkcionális, formai, erőművi, ezért a nyelvi nevelés is kizárólag ilyen lehet: „Az, amit beszélnek, csak azzal hat nevelőleg, *hogyan beszélnek*” (Simoncsics 2017: 86). A nevelés vonatkozásában csak úgy lehet érteni a nyelvet, mint „az emberi érintkezés közben funkcionáló »nyelv«” (Karácsony 1938: XIX).

Mint említettem, a nyelv és a beszéd fogalma nem különül el élesen egymástól (mint például Saussure-nél), de a beszédről mondja azt Karácsony, hogy „kényszer és képesség egyszerre” (Karácsony 1938: XXXI), hiszen minden körülmény között az ember – abból adódóan, hogy társas lény és kultúrlény – beszél a másik emberrel, tehát ezen a jelrendszeren keresztül osztja meg a kultúra tartalmát. A beszéd így „a társas lélek értelmi funkciója” (Karácsony 1938: XXXII) – akárcsak a nyelv meghatározása esetén. Beszéd közben az életről és a világról akarunk megosztani valamit a másik emberrel. Bár úgy tűnhet, hogy a két fogalom ugyanazt a dolgot fedi, Karácsony részletesen kifejti, hogy milyen különbségeket lát a kettő között, és ez hogyan hat a beszédre. Az alábbi táblázat foglalja ezt össze:

1. számú táblázat: A képzeletbeli kép tartalma

Az élet	A világ
mese	kép
ami történik	ami van
tünemény	jelenség
időben létezik	térben létezik
állítmány	alany
mondatforma	kifejezésforma (frázis)
mellérendelés	alárendelés
kibontott, kifejtett	összevont, sűrített
pl. <i>A madár csicsereg</i>	pl. <i>csicsergő madár</i>

Ez azonban egy nagyobb rendszerbe illeszkedik, hiszen a kép tartalma csak az első „erő”, amely beszéd közben hat. Ezen kívül ugyanolyan fontossággal bír a beszéd természete, a beszélő és hallgató is egy-egy kommunikációs szituációban. Karácsony azt próbálja modellezni, hogyan megy végbe a kommunikáció, vagyis hogyan képes megértetni mondanivalóját a beszélő, és hogyan képes megérteni azt a hallgató.

2. számú táblázat: A nyelvet létrehozó erők

A nyelvet létrehozó erők		1. tendencia (mondat, gondolatlánc, rajz)	⇔	2. tendencia (frázis, kifejezés, mese)
1. erő	az egyetlen kép tartalma (a képzeletbeli kép, amit a beszélő el szeretne mondani)	állítványforma – az <i>élet</i> elmesélése		alanyforma – a <i>világ</i> lefestése, ábrázolása
2. erő	a beszéd természete	az egyetlen (egész) kép szétbontása		a képek viszonyítása egymáshoz és az egészhez
3. erő	a beszélő	szétbontja a képet, hogy a hallgató megérthesse: mellérendel		összerakja a képet, mivel másként túl terjengős lenne a mondanivaló, nem érthetné meg a hallgató: alárendel
4. erő	a hallgató	a kifejezésformát irányítja: a hosszas „meséket” összevonja, hogy az egyetlen kép absztrakciójához jusson		ha túl sűrű „rajzot” kap, nem érti, kéri annak kibontását

Rendszerének felvázolása és részletezése után levonja a következtetést: „a nyelv élete egységes és a nyelvre ható erők mindig a nyelv egészére hatnak”. (Karácsony 1938: XXXVI). Ebből kifolyólag tanítani is úgy kell a nyelvet, hogy egységesen figyeljük meg a működését, és ne egy-egy kis részletet (például: igeragozást, igeképzést, birtokviszonyt és birtokos személyragokat) akarjunk megfigyeltetni, mert ennek nincs nevelő hatása. Semmivel sem viszi közelebb a tanulót ahhoz, hogy „saját lelki tartalmának kifejezésére úgy törekedjék, hogy miközben önmagát kifejti, mások képesek legyenek meg is érteni őt és reagálni arra, amit mondott” (Karácsony 1938: XXXVII).

A nyelv, illetve a beszéd kulturális képződmény. A kultúra viszont, mint társaslélektani jelenség csak a beszéd következményeként létezhet. „A nyelv a kultúra formája. A kultúra a nyelv tartalma” (Karácsony 1938: 190). A beszélő lelkében létező kultúra, mint osztatlan képzeletbeli egység, a beszéden keresztül részekké bomlik, majd a hallgató lelkében ismét egységes képzeletbeli képet alkot. Ez a beszéd folyamata a valóságban. A kultúra része a tudomány, a művészet és a társadalom,

így a nyelvnek is több funkciója van. Ha az emberi érzelem- és akaratvilágának közvetítője, akkor tölti be művészi vagy társadalmi funkcióját. Ha azonban az emberi értelem jelrendszere, a tudományt szolgálja, amely az emberek „képzeletvilágának közös kincse (...), közös szellemi vagyonuk (...), amelyet a nyelv jelrendszerének segítségével kicserélhetnek egymással” (Karácsony 1938: 189). A tudomány az emberek fejében van, de a nyelvben él, ezért csak addig tudomány, amíg a nyelv tiszta, elegyítetlen jelrendszer, vagyis egyjelentésű, konkrét jeleket tartalmaz a tudományos nyelv.

Sok korabeli nyelvelmélettel ellentétben, Karácsony rendszerének központja nem a szó, hanem a mondat, amelyet a wundti társaslélektani és a Paul-féle nyelvészeti mondat-meghatározásokból gyúrt össze, és egészített ki saját belátása szerint. Így a Karácsony-féle mondat-meghatározás így hangzik: „a mondat szimbóluma annak, hogy a beszélő lelkében egy tagolatlan teljes képzet egymással logikai viszonyban álló részeire bomlott és eszköz arra, hogy a hallgató lelkében egyanaz a folyamat menjen végbe” (Karácsony 1938: XXXI). Nem sokkal odébb, a kultúra felől megközelítve cáfolja definíciójának második részét: „A mondat, a nyelvi egység nem arra volt eszköz, hogy a hallgató lelkében a beszélőben lejátszódotthoz hasonló folyamatot idézzon elő, hanem a megfordítottjára, hogy a beszéd természetében rejülő nagy tökéletlenséget, a kikerülhetetlen, szükséges rosszat, a lélekben egységnek élő, de beszéd közben részekre omlott kultúrát ismét egységben raktározza el és őrizze tovább lelkében” (Karácsony 1938: XXXII).

Azt, hogy Karácsony Sándort mennyire az *ember* érdekli, és nem is annyira a *nyelv*, az is bizonyítja, hogy nyelvtanát a nyelvet érintő kérdések helyett rögtön ezzel is kezdi: *A közösség élete*. Ebben az első fejezetben a vásár analógiáján keresztül szemlélteti a különböző kommunikációs szituációkat, vagyis azt, hogy mikor, kivel, hogyan és miért beszélünk. A mű második nagy egysége, *A nyelv élete*, foglalkozik aztán a nyelvvel, de az is egy teljesen új megközelítésből az embert helyezve a középpontba, két szempont szerint: A) *A nyelv mint lelki jelenség* és B) *A nyelv mint testi jelenség*. Három részre tagolódik ez az A) egység: I. „*Én*” és a nyelv (*Az első személy jegyei a nyelvben*), II. „*Mi*” és a nyelv (*A közösségi élet jegyei a nyelvben*) – mondattani témákat járnak körbe, III. „*Te*” és a nyelv (*A második személy jegyei a nyelvben*) – szótani, alaktani és jelentéstani témákat tárgyal. Külön alfejezetként, foglalkozik a hangtannal, mint a nyelv „testi” jelensége. Művének fő szervezőelve tehát „nem a grammatikai rendszer hierarchiája, hanem a beszélgetés közben megoldandó feladatok természete” (Szilágyi 2018: 220).

Az a „felfedezés” indította el a beszédről való gondolkodást, hogy kettőn áll a vásár: az eladón meg a vevőn (később a kommunikációelméletben is adó-vevő), vagyis az, hogy minden emberi interakcióhoz legalább két ember kell. A vásár, ahova az emberek egymás kedvéért mennek, így megfelelő analógiának bizonyult. Karácsony rendszerét táblázatos formában szemléltetem:

3. számú táblázat: A vásár-analógia

	VÁSÁR	BESZÉD
Résztevők (váltakozó szerepben)	eladó	beszélő (én)
	vevő	hallgató (te)
Cseretárgyak	pénz	kérdés
	áru	felelet
Érték	a pénz/ az áru értéke	a szavak jelentése: a képzeletbeli kép
Indítóokok szerint (a beszélő képzelete szerint)	adásvétel	– kérdés (a beszélő nem látja pontosan azt a képet, amelyet látni szeretne) – felelet (a beszélő pontosan látja a képet)
	ajándék (önként ad)	kijelentés, közlés (kérdés, illetve „fizetség” nélkül ad egy képzeletbeli képet)
	zsákmány (önként vesz el)	parancs (nem várja meg, hogy felelet formájában megrajzolódjon a képzeletbeli kép, hanem a kívánt képet maga elé festi pl. <i>Siess!</i> (képzeletbeli kép: te sietsz)
	vásár önmagáért (gyönyörködés)	– felkiáltás (egyszerű érzésből fakad) – költészet, művészet (egész érzésvilág van mögötte)
Célkitűzések szerint (a hallgató képzelete szerint)	eladás	állítás (a hallgató nem látja a képet, de a beszélő azt szeretné, hogy lássa)
	végeladás, kiárúsítás (célja, hogy ne legyen több áru a polcon)	– tagadás (a beszélő azt szeretné, hogy a hallgató törölje a képzeletbeli képet) pl. <i>Nincs már itt az a szép nagy sátor.</i> – tiltás (zsákmánymódra törli le a képzeletbeli képet) pl. <i>Ne búsulj!</i>
	feltételhez kötött vásár – „passzus”, „marhalevél” (átíratás)	feltételhez kötött állítás (óhaj) vagy tagadás pl. <i>Mehetnének hazafele.</i> – azzal a feltétellel, ha te is így akarsz. Egyszerre kétféle kép jelenik meg képzeletünkben (megyünk/ nem megyünk)
Aszerint, hogy mi az áru	jószág, portéka (valami más, kézzel fogható)	a képzeletbeli képen nem én és nem te vagyunk, hanem valaki/ valami más (3. személy)
	Jancsi bohóc (előadásában önmagát adja)	a képzeletbeli képen én jelenek meg egyedül vagy veled együtt (1. személy) pl. <i>Megyek. Mehetiünk.</i>
	„leveles szín” (fogadó), hullámvasút, – a mámoros jóérzést vesszük meg, a vevő saját magát kapja	a képzeletbeli képen te jelensz meg (2. személy) pl. <i>Siess! Ne búsulj!</i>

Ezt a jól átgondolt rendszert Karácsony az összegzésben a kommunikációs szituáció tényezőivel egészíti ki: „A beszélő a képzeletbeli képet rögzíteni szokta, épen úgy, mint ahogy a valódi képek sem függhetnek a levegőben. Ez a képzeletbeli rögzítés úgy történik, hogy a beszélő a képet mindig ahhoz képest rajzolja szavaival a hallgató látása elé, hogy ez és ez, itt és itt, ekkor és ekkor mondja, amit mond. A képzeletbeli kép tehát többféle lehet a beszélő személyek, a beszéd helye és a beszéd ideje szerint” (Karácsony 1938: 19). Azt a nyelvi univerzálét fogalmazza meg

Karácsony, hogy a nyelv nem csak fizikai, pszichológiai, logikai jelenség, hanem a beszédszituációhoz, realitáshoz való állandó viszonyulás is. Simoncsics szerint „Karácsony fölfedezése tehát az, hogy minden nyelvi megnyilatkozás mögött ott áll az a kimondatlan mondat, hogy *én itt most szóval tartalak téged, hogy megérts*” (Simoncsics 2006: 118).

A képzeletbeli képről az „*Én*” és a *nyelv* részről tudunk meg többet. Mégpedig azt, hogy legalább kétféle, annak függvényében, hogy a *világról* vagy az *életéről* mondunk valamit. A világ dolgai egymás mellett, egyidőben vannak, azaz *térbeli jelenségek* (ezt egy portré leírásával szemlélteti), az élet eseményei pedig egymás után történnek, tehát *időbeli tünemények* (egy autóbalesettel példázza). Az előbbit könnyebb lefesteni, az utóbbit könnyebb elmesélni. Természetesen mindkettő átkonvertálható a másik közegbe is: eseményekről is készülnek festmények, például úgy, hogy jelenetként festik meg, és a világ dolgairól is tudunk szóbeli leírást készíteni úgy, hogy egymás után elmondjuk, amit megfigyelünk rajtuk, vagyis úgy beszélünk róluk, „mintha a dolgokkal történék az, hogy vannak” (Karácsony 1938: 25). A két jelenség összemosódása a film, ami rajzoló és mesélő természetéből kifolyólag egyszerre térbeli és időbeli, de mindig a képkockák egymáshoz való viszonyából tudjuk ezt eldönteni, ugyanis azt figyeljük meg, hogy az előzőhöz képest egyforma vagy különböző kockát látunk éppen. Mesélni tehát annyi, mint a képeket egymáshoz képest megmutatni, vagyis *viszonyítani*. A beszéd tehát a *képzeletbeli film* immár, amelyet egymáshoz viszonyuló *filmképekből*, vagyis mondatokból és mondatrészekből állítunk össze. Az alanyi rész rajz, az állítmányi rész mese. Ha a meglévő filmképhez (mondathoz) egy új kép kapcsolódik a képzeletünkben, akkor az első egyetlen képzeletbeli képpé vonódik össze, amely a beszédben a kifejezés, mondatrész vagy frázis formájában nyilvánul meg: *A műhely üres*. (mondat) *Az üres műhelyben* (frázis) *megjelenik Pista*. Ezt a kétféle viszonyítási módot nevezi Karácsony mellérendelésnek (amikor egymás után pergetjük le a képeket: mondatokat kapcsolunk össze), mivel ilyenkor a két mondat egyformán fontos, és alárendelésnek (amikor egyetlen képen ábrázoljuk: frázisokat, mondatrészeket hozunk létre), hiszen ebben az esetben egy mellékes információként közöljük a mondatunkban a fő információhoz (a másik képhez) képest. Beszéd közben a beszélő fejében leginkább képek (mondatrészek) vannak, de azt a hallgató számára mondatokban találja, mivel neki így könnyebb megértenie (később majd ő is kifejezéssé vonja össze a képzeletében). Ezt a mellérendelés-elvet értették félre sokan, amikor Karácsony azt állította, hogy a magyar nyelv inkább mellérendelő, mint alárendelő. Tulajdonképpen ez csak annyit jelent, hogy a magyar nyelv leginkább egymáshoz viszonyítással jelöl, vagyis nem más ez, mint „a mondatformák dominanciájának hangsúlyozása a frázisokkal és participális szerkezetekkel szemben” (Simoncsics 2006: 114). Nemcsak *időbeli tüneményeket* tudunk mellérendelni, hanem *térbeli jelenségeket* is. Ilyenkor az egymáshoz való viszonyukat hangsúlyozzuk, például rámutatással a helyzetükről (*benne, rajta, közötté*), azonossági és birtokviszonnal az állapotukról (*ez, itt, enyém, Pistáé*) mondunk el valamit.

A mellékmondatok tulajdonképpen frázisként funkcionálnak az összetett mondatban, hiszen a főmondathoz viszonyított mondatokat, „mondatnak maradt kifejezések”-nek nevezi Karácsony (1938: 74). Rendszerének egyik érdekessége, hogy az alárendelő összetett mondatok esetében csak háromféle mellékmondatot különít el. A *hogy*-os mondatokat alanyi természetűnek nevezi (azokat is, amelyeket hagyományosan tárgyi vagy határozói mellékmondatnak neveznénk), a vonatkozó névmásos mondatokat állítmányi (vagy jelzői, vonatkozó, relatív) természetűnek tartja, határozói mellékmondatok pedig leginkább az állítmányihoz hasonlítanak, de abban különböznek tőle, hogy az egész mondatnak vannak alárendelve, nem csak az alanynak (tudniillik az állítmányt az alany alárendeltjének tekintti, mivel mindig *valamiről* kell, hogy állítsunk valamit, és jelző válik belőle, ha figyelmünk „az alany felé fordul” – Karácsony 1938: 132).

Beszéd közben tehát „az új és fontos dolgokat mesélni kell, csak az ismerős és mellékes dolgokat szabad rajzolni” (Karácsony 1938: 56), vagyis mellérendelni és nem alárendelni, különben a hallgató nem fogja érteni. Azt, hogy Karácsony nyelvről való gondolkodása mennyire kommunikációközpontú és pragmatikus (pedig ilyen tudományterületek még nem is léteztek) az is bizonyítja, hogy „a hallgató fejével gondolkodva” tulajdonképpen az előfeltevésekre hívja fel a figyelmet, amikor ezt mondja: „ezt a kifejezést, hogy Pista a »műhelyében« jelenik meg, csak akkor mondhatom, ha feltételezem, hogy az, aki hallgat, már tudja, hogy

a) van valahol a házban, talán a fészerben egy műhely

b) ez a műhely Pistáé” (Karácsony 1938: 56).

A második fejezet – „*Mi*” és a nyelv – „azokat a részeit veszi sorra a grammatikának, amelyekben az nyilvánul meg, hogy beszéd közben a beszélő is, meg a hallgató is állandóan tekintettel vannak egymásra” (Szilágyi 2018: 220). Ez a már említett nyelvi univerzálé, amely szerint „a mondat részeit nemcsak egymáshoz képest viszonyítjuk, hanem egy másik önkénytelenül melljük képzelt képzeletbeli képhez is, amelyen mi szereplünk, mégpedig éppen beszélünk” (Karácsony 1938: 82). A mondatbeli viszonyokon (és a birtokviszonyon) kívül tehát *beszédbeli viszonyok* is vannak. Mondatainkat ugyanis mindig aktuális beszédhelyzetünkhöz képest fogalmazzunk meg, így változhatnak a helyre, időre és résztvevőkre vonatkozó elemek. „Ennek a ki-nem-mondott másképpen: virtuális mondatnak az aktuális mondathoz való viszonyából származtatható az összes nyelvi kategória úgymint személy, szám, igeidő és -mód stb.” (Simoncsics 2006: 118). A Karácsony utáni nemzedék T-struktúráként (Lotz János elnevezése) említette a nyelvi jelrendszernek azt a jellegzetességét, hogy „a beszélő és hallgató, a nyelvtani első és második személy képezte tengely és az e tengellyel szemben álló harmadik személy” alkotja a beszéd alapját (Simoncsics 2017: 91). Az igeidők is a beszéd pillanatához viszonyítva lehetnek előidejűek (múlt), egyidejűek (jelen) vagy utóidejűek (jövő), de a beszédidőhöz képest mondjuk azt is, hogy *nemsokára*, és a beszéd helyéhez, hogy *ott* vagy *kint*. Ugyanitt tárgyalja Karácsony a beszédszándékot, amelyet a beszéd körülményei határoznak meg: közlésvágy (kijelentés, esetleg felelet), illetve tudásvágy (kérdés

vagy parancs). Ezeknek nyelvi nyomai leginkább a szupraszegmentális elemekben jelentkeznek, de vannak például kérdőszavaink is. Mivel a beszéd célja a megértés, vagyis az, hogy a hallgató „lelkében” is végbemenjen egy bizonyos változás, ennek is vannak nyelvi markerei. Ha például kitörölni szeretnénk egy képet a fejből, akkor tagadószókat használunk.

Karácsony a kognitív nyelvészet talajára is elmozdul, amikor a szóválasztást és az asszociációs hálót érintő kérdéseket boncolgatja. Azért fontos mindkét nyelvi jelenség, mert nagyban kötődnek a beszélő és a hallgató gondolkodási folyamataihoz, vagyis a „lelkükben” végbemenő folyamatokhoz, ilyenformán a megfogalmazást is befolyásolják. Előzetes tapasztalataink alapján választjuk ki a beszédpartnerhez és -szituációhoz legjobban illeszkedő kifejezést, ami a legpontosabban közvetíti gondolatunkat. A szórend és a hangsúly viszont a beszélőtől függ: a feleletnek például nincs szüksége előkészítő részre, mivel a hallgató (előző kérdésével) már előkészítette lelkében a felelet új mondanivalóját, közlésnél azonban szükség van előkészítésre, hogy a hallgató lelkében más ismert részhez fűzzük az új mondanivalót (Karácsony 1938: 104). A beszéd és a gondolkodás összefüggései is foglalkoztatják, ezért arra is keresi a magyarázatot, hogyan villan be egy-egy képzeletbeli kép (esetleg emlékkép) a fejünkbe, amit aztán elkezdünk bemutatni: szétbontani és egymáshoz viszonyítani, láncszerűen egymáshoz fogni. De a megértés felől is érdeklí ugyanaz a kérdés: hogy történik, hogy a hallgató képzeletébe varázsolunk egy, a mi fejünkben létező képet?

A beszéddel összefüggő gondolkodási folyamatot a „*Te*” és a *nyelv* fejezetben a következőképpen ábrázolja: (tapasztalat) – szó – mondat – kifejezés – szó (Karácsony 1938: 112). Vagyis felrajzolódik egy kép a képzeletünkben az előzetes tapasztalataink alapján egyetlen (kulcs)szó formájában. Aztán ezt a képet mondatokká bontjuk, a mondatokat kifejezésekké vonjuk össze, hogy újabb mondatokat kapcsolhassunk hozzájuk, ezek pedig természetesen mind viszonyulnak egymáshoz. Végül újra szó lesz belőle. Ilyenformán a *szó* meghatározásáig is eljut, hiszen ez a fejezet a szótani, alaktani és jelentéstani rendszert foglalja össze: „a szó annak az egyetlen képnek a nyelvbéli megfelelője, amelyet képzeletben a mondaivalóinkról megszólalásunk előtt látunk. A szó tehát nem fogalom és nem is viszony, mert a szó a valósághoz, a tapasztalathoz képest viszonyít” (Karácsony 1938: 113). Eszerint a modell szerint a sorrend a következő: a képzeletbeli kép először két, egymással mellérendelő viszonyban lévő képrészre (mondatra) bomlik, majd az egyik alárendelésbe kerül, végül kifejezéssé válik. Tehát mindig a mellérendelt mondatokból indul ki, így lesz a térbeli mellérendelés „összevonásából” helyhatározó, mely kapcsán tárgyalja a viszonyzó működését. Amikor a beszélő helyzetviszonyát egy másik valakihez vagy valamihez képest határozza meg, határozóragokat, személyragokat vagy névutókat használ, például: *bennem, rajta, mellett*. Ha egy másik mondatbeli viszonyhoz képest viszonyítunk, akkor határozószót használunk, például *kinn* és *benn* egymáshoz képest viszonyítva van *kinn* és *benn*, nem beszédbeli körülményekhez viszonyítva. A névmások (például: *itt, ott*) pedig a beszélőhöz, a beszéd helyéhez viszonyulnak. Határozószót és névmást is „akkor

használunk, ha vagy nem tudjuk, vagy fölöslegesnek tartjuk a határozóviszonyt fogalomszavakkal pontosan megrajzolni” (Karácsony 1938: 124). A mellérendelő kötőszók működéséről pedig azt a megállapítást teszi, hogy nem minden esetben azt a viszonyt jelzik, amelyet a leggyakrabban szoktak.

A szavak szerkezetét tekintve is szokatlan megközelítésmódot alkalmaz Karácsony. Az összetett szavak keletkezéséhez ugyanazt a fent említett folyamatot társítja, amely szerint a kifejezésből szó lesz, például: *A csikó kicsi.* (mondat) – *a kis csikó* (kifejezés) – *a kiscsikó/ kiccsikó* (szó). Ezért mondhatunk olyanokat, mint kicsi kiscsikó, mivel ezen a szón már nincs rajta a képzeletbeli kép két része és a közöttük levő viszony, mint ahogyan a frázison benne van. A szóösszetétel tulajdonképpen nem a szavakon megy végbe, hanem „lelki törekvés arra, hogy a részképekből egész kép válhasson.” (Karácsony 1938: 136). A szóképzést az összetételhez hasonló nyelvi jelenségnek véli, azzal a különbséggel, hogy itt az utótag (képző) az előtaghoz (tőhöz) képest nem rajzol, hanem viszonyít, akárcsak a mondatban: aki *labdázik*, az a labdához képest csinál valamit (játszik a labdával, dobja a labdát). Ilyenképpen az összetétel a frázisból származtatható, a képzett szó pedig a mondatból.

A fogalomszavak szófajáról is a mondat, kifejezés és szó összefüggésében beszél. Főnév az, ami a valóságos tapasztalat, tagolatlan kép azonos megfelelője (állítmánykiegészítő); melléknév: a tagolatlan kép állapota (állítványkiegészítő); ige: a tagolatlan kép állapotváltozása (állítmány) (Karácsony 1938: 144). A valóságos tapasztalat három állomását különíti el a szerző, amíg abból a beszédben főnév lesz: először beszédbeli viszonyítás (*oda*), aztán mondatbeli viszonyítás (*bent*), végül pontosan fogalomszóval megrajzolva (*a ketrechen*). A főnév tehát a tapasztalataink egyetlen fogalomszóba való sűrítése, ilyen értelemben olyan, mint a mondatból lett kifejezés. Ezek a „belesűrített tapasztalatok” tulajdonképpen a fogalomjegyek, amelyek a további tapasztalatok által változhatnak. Ekkor történik a jelentésváltozás. A főnév kapcsán a névelőhasználatra is kitér, mint a valóságos tapasztalat egyfajta leképződése a nyelvben. A határozott névelős főnevek elindulnak az absztrakció útján egy általános jelentés felé. Ebből lesz az összes tapasztalatunkból nyert egyetlen kép, vagyis az elvont fogalom. De a konkrét képtől az elvont képig vezető folyamaton megváltozik a száma: az egyből kettő, majd sok lesz, majd az összes, végül ebből vonódik le az egyetlen kép, az általános fogalom (Karácsony 1938: 171–172).

Külön alfejezetben foglalkozik az igével, amelyet a latin nyelv mintájára magyaráz, de érdekesebb az igék rendszerénél az, hogy hogyan válik az ige kifejezéssé, vagyis igenévvé. Ilyenkor az ige úgy szerepel a kifejezésben, mintha állapotot rajzolna, nem történetet mesélne, és „a tempust nem viszi magával. Magával viszi azonban az actio-t, a cselekvés állapotát” (Karácsony 1938: 156): *a labdázó majom* – a labdázás éppen folyik, *a (labdával) eltalált majom* – már el van találva, be van fejezve az „eltalálás”. A fejezetösszefoglalóban tisztán láttatja Karácsony a szó helyét a nyelvben, természetesen a beszédből kiindulva: „Minden szó a valóságos tapasztalatból indul ki, a valóságos tapasztalatot viszonyítja, ameddig csak tudja, a beszédhez, azután a mondatban; a mondatból csinál előbb kifejezést, aztán együttjáró kifejezést, majd összetételt, végül képzett szót s a legvégén egyetlen

szót, absztraktumot. A beszéd célja formailag a szóból kiindulva a mondaton és kifejezésen át megint a szóig jutni, tartalmilag pedig konkrétumtól névmáson, névszón, határozott névelős főneven át – mesén és rajzon keresztül absztraktumhoz jutni” (Karácsony 1938: 174).

4. számú táblázat: A szó működése a nyelvben. A beszéd célja formailag.
A beszéd célja tartalmilag

(valóságos tapasztalat) → szó → mondat → kifejezés → együttjáró kifejezés → összetétel → képzett szó → absztrakt szó
szó → mondat → kifejezés → szó
konkrétum → mese és rajz → absztraktum

A *Magyar nyelvtan* utolsó fejezete – *A nyelv mint testi jelenség* – a hangtanról szól, és nem meglepő módon abból indul ki, hogy bizonyos hangsoroknak értjük a jelentését, másoknak viszont (például idegen nyelvhez tartozóknak) nem. Anekdotákon, humoros történeteken keresztül szemlélteti és példázza a hangok kialakulását, csoportosítását, a hangképzést, a hangalak és jelentés kapcsolatát, a hasonulások folyamatát. Bár az előző fejezetben a főnevet nevezte a legegyszerűbb fogalomnak, mivel egyenértékű az *egyetlen képpel*, rájön, hogy a hangok, pontosabban az indulatszók töltik be ezt a pozíciót. Azért nem minden hang, csak az indulatszók, mert (ma már) nem minden hang idéz fel bennünk képzeletbeli képet. Mivel a nyelv mint „lelki jelenség, testi beágyazottságú” (Karácsony 1938: 187), ezért tartja fontosnak ezekről a jelenségekről is beszélni, mármint a hangokról, szupraszegmentális elemekről, mimikáról és gesztusról is.

Igazi, alázatos tudóshoz méltón, Karácsony nem gondolja azt, hogy akkor most már mindent tudunk a nyelvről, hanem további kérdésekkel zárja művét. Egyik megfjtetlen „titok”, hogy hogyan lehet benne a nyelvben az egész kultúra. A másik pedig a jelentés körül adódik, hogy hogyan és miért jelenti éppen azt a jel, amit jelent. Tudományos munkássága nem kerül ellentmondásba keresztény szemléletével, a nyelv „titkait” is tiszteletben tudja tartani, mivel azt Isten ajándékozta az emberek számára.

2.2. A magyar észjárásban

Nagyszabású nyelvészeti munkáját, a *Magyar nyelvtant* kiegészíti még néhány nyelvi vonatkozású meglátással *A magyar észjárás* (1939), főleg a nyelv és gondolkodás témakörét fejti ki bővebben. A mű három, különböző években (1922, 1924, 1938) írt dolgozattól áll, amelyekben külön-külön tárgyalja az alsó néposztály, a középosztály és a felsőosztály „lelki alkatát”. Ezek közül a harmadik rész (*A magyar felső néposztály lelki alkata és az egyetemi reform*) az, amely nem kimondottan karakterológiai, hanem nyelvi szempontból is vizsgálja a magyar jelleget (biztosan nem véletlenül, hiszen a *Magyar nyelvtannal* egy évben keletkezett). Művét társaslogikai alapokra helyezte a szerző. „A társaslélektani koncepciónak ez a logikai alapja. A társaslelki

működések ugyanis logikai úton is jól elhatárolhatók az egyén és a tömeg pszichikus tevékenységeitől” (Kontra 2003: 51). Ahogy a cím is mondja, az észjárás, a gondolkodás érdekelte elsősorban.

Hogy hogyan gondolkodik az ember általában a nyelvről, egy szemléletes példával mutatja meg: mint, ahogyan az egészséges ember a fogára csak abban az esetben figyel fel, amikor fáj. A beszélőre is ugyanilyen természetes viszonyulás jellemző a nyelvhez. Csak akkor tudatosul, ha más nyelvet hall, és akkor is inkább a másik nyelvről állapít meg valamit, mint a sajátjáról, nevezetesen, hogy az más (Karácsony 1939: 107). Ennél aztán konkrétabb nyelvi példákkal is szemlélteti a gondolkodás működését, például a népetimológiával, amelyben két tendenciát vél felfedezni: „egyik az, hogy a magyar nyelv törvénye szerint is legyen a hangsornak valamelyes értelemféléje, a másik az, hogy *ne legyen mégse, hiszen a többi szónak sincs*” (Karácsony 1939: 110), vagyis, hogy legyen magyarul valamilyen *értelmetlen-értelme*, például *idegsokk – hidegcsók*. A halandzsát is a népetimológiához hasonló jelenségnek tartja, mivel mindkettő testi beágyazottságú (az artikulációhoz, kiejtéshez, a beszéd menetéhez kapcsolódnak, nem a jelentéshez): „A magyar ész számára a szavak jelentése nem probléma. Az idegen szókat is magyar szóknak appericipálja”. (Karácsony 1939: 111).

A gondolkodás működését próbálja megfigyelni és bemutatni a ragozáson keresztül is. A prepozíciót használó némethez viszonyítva a magyar ragot használ, vagyis a szó végén jelöli az esetet (*Mein Haus – házam*), hiszen más a birtokos és birtok relációja a két nyelvben: „a németben a két valami közül az egyik határozza meg a másikat, a magyarban a két valami egymáshoz képest jelöli meg azt, amit meg akarunk határozni” (Karácsony 1939: 116), vagyis a magyar nyelv viszonyítással jelöl. Ebben a megállapításban nem is annyira az az érdekes, hogy milyen eltérés van a magyar és a német beszélők fejében erről a viszonyról, hanem az, ahogyan Karácsony leírja a jelenséget. Nem mond ugyanis semmiféle értékelést, nem nevezi egyiket vagy másikat jobbnak, egyszerűen csak azt szeretné megragadni, hogyan tükröződik a magyar ember gondolkodása a nyelvben.

Simoncsics kiemeli, hogy „Karácsony Sándor az elsők közül való, aki fölhívta a figyelmet a félreértés hatalmára – és a találós kérdés műfaja adta lehetőségre” (Simoncsics 2006: 110). A találós kérdések, nyelvi tréfák működését vizsgálva megállapítja, hogy „a jelentés, a szó, vagy a kifejezés képi ereje az, ami a tréfát lehetségessé teszi. Más képre gondol a kérdezett, másra a kérdező” (Karácsony 1939: 120). Úgy gondolja, a magyar népnyelvben őrződött meg legjobban ez a szemléletesség, ugyanis a nép körében használatos kifejezések sokkal inkább a képi erőre, mint a logikára épülnek. Ezért lehetséges ilyeneket mondani, mint a valaminek a *legszárnya*, a mulatós papra azt, hogy *vagy akkor pap, vagy íccaka ne mászkálják* (Karácsony 1939: 157), a menetrendszerű légi járműre hogy *bécsi sárkány* (Karácsony 1939: 159). Jogosan merül fel a kérdés, hogy ez a szemléletesség vajon magyar sajátosság-e vagy más nyelvek is pontosan ugyanígy működnek. Karácsony ezt a némettel való összehasonlítással dönti el: „Ha például igaz volna az, hogy minden népies nyelv szemléletes, akkor a német szemléletesség szakasztott mása volna a

magyarnak. Ez pedig nem így áll” (Karácsony 1939: 163). A magyar kifejezésekben felismerhető szemléletesség sokkal konkrétabb, a német pedig absztraktabb.

Sok olyan gondolat olvasható *A magyar észjárásban*, amelyről már beszéltem a *Magyar nyelvtan* kapcsán. Ezekre természetesen nem térek újból ki, egyet azért mégis kiemelek: a mondat fontosságát a magyar nyelv és a magyar beszélő számára. Ebben a műben ugyanis nagyon szemléletesen a következőképpen fogalmaz: „Magyar észjárás szerint nem lehet a szóhoz úgy jutni, hogy az ember kiemeli őket a mondat egységéből. *Annak nincs semmi értelme*. Soha nem juttathatni így el a szóhoz magyar észjárású gyereket” (Karácsony 1939: 148).

Karácsony nyelvszemléletéhez hozzátartozik, hogy a magyar köznyelvet betegnek találja. Ez az egyik legrémisztőbb hangzó állítása ebben a műben, de rögtön hozzá is teszi, hogy „kultúr jelenség ez, nem nyelvi jelenség. A magyar nyelv mint nyelv nem forrása semminemű elesettségnek” (Karácsony 1939: 107). Ennek egyik okát abban látja, hogy bár nyelvünk finnugor eredetű, grammatikánk indogermán hagyományokat követ. Tehát tulajdonképpen nem is a nyelv a beteg, hanem a grammatikai szabályok, amelyekkel a (nem magyar anyanyelvű) nyelvtudósok helyre akarták hozni a parasztember nyelvét (Karácsony 1939: 114). Úgy gondolkodik a nyelvről, hogy a különböző nyelvváltozatok egyenrangúságát és a nyelvjárások elsőbbségét hangsúlyozza. Többféle nyelvi „betegséget” is felsorol, amelyek forrását az idegen nyelvi hatásokban látja, például átvett szerkezetek használata a régi magyar szavak helyett, a képzők „erőtlensége”, természetellenes főnevesülés (Karácsony 1939: 121–123). Ez a gondolat eltér a mai nyelvszemlélettől, ugyanis ma már nem látjuk ennyire drasztikusan a helyzetet: a kontaktusjelenségek természetes velejárói a nyelvi változásnak. Ugyanakkor, a nyelvújítási kísérletekkel kapcsolatosan azt vallja, hogy „nincs szükség erőszakos magyarosításra” (Karácsony 1939: 129), hiszen a mesterségesen létrehozott tükörfordításokat sem tartja magyarosabbnak az idegen nyelvi megfelelőjüknél. Bár magyar szavakból áll, nem illenek bele a magyar észjárásba. Az indoeurópai nyelvekkel összevetve, a magyar nyelvnek három fontos sajátosságát emeli ki: *ereszkedő jellegű* hanglejtés, artikulációs bázis, jelentéstani szempontból az *eleven képi erő*, grammatikai szempontból a folytonos viszonyítás, vagyis a *mellérendelés*.

A huszadik század húszas-harmincas éveiben a nyelv és a logika összefüggését nem igazán ismerték, ezért *A magyar észjárás* teljesen újszerűen hatott. Sajnos (talán éppen ez lehetett az oka) a korban nem is a nyelvet és a gondolkodást érintő megállapításokra vagy az ugyancsak értékes pedagógiai vonatkozásokra figyeltek fel legtöbbször, hanem nemzetkarakterológiai szempontokra használták fel a művet, megállapítva, hogy mi az igazán magyar (Kontra 2003: 49).

2.3. A mai magyar nyelvszemlélet felől

Ahogy Karácsony Sándor a nyelvről gondolkodott, rendkívül szimpatikus lehet a mai ember számára. Sok megállapítása felett azonban hajlamosak vagyunk átsiklani, mivel számunkra, távlati perspektívából már egyértelműnek tűnnek.

Egyetértünk azzal, amit ő mond, hiszen tudjuk, megtanultuk, hogy az úgy is van, ahogy ő mondja, és csak akkor tudjuk igazán értékelni nagyszerű megközelítésmódját, ha történetileg is látjuk innovatív jellegét. Éppen ez az oka annak, hogy egyre többen kezdik felfedezni meglátásait, és több szempontból is foglalkoznak elméletével.

Az, hogy mennyire nem volt légbőlkapott, amit ő a 30-as években a nyelvről leírt, az bizonyítja legjobban, hogy későbbi nyelvelméletekben is visszaköszönek felfedezései. Ilyen például a már sokat emlegetett kommunikációelmélet, amely csak a *Magyar nyelvtan* után tíz évvel látott napvilágot. A Prágai Nyelvész Kör tagjai, főleg Roman Jakobson (1896–1982), akinek a neve alatt elhíresült a jakobsoni kommunikációs modell, „új távlatokat nyitottak meg a nyelv működési mechanizmusának a vizsgálatában” (Máté 1998: 68). A funkcionális nyelvszemléleti paradigmába illeszkedő Jakobson a kommunikációs szituáció pontos modellezése mellett bizonyos nyelvi funkciókat is elkülönít (denotatív, konnotatív, emotív, fatikus, metanyelvi, poétikai funkció). Ezekről, ugyanúgy mint a beszédhelyzet részvevőinek fontosságáról Karácsony is ír a kommunikáció okai és céljai kapcsán, természetesen nem ezt a terminológiát használva. Jakobson egyik fontos kutatási területe a nyelvtipológia, amelynek eredményességében segítségére volt a különböző idegen nyelvek ismerete, „így jutott el nyelvészeti tipológiai kutatásai révén a nyelvi univerzálék, az emberi nyelv egyetemes sajátosságainak felderítéséhez” (Máté 1998: 148). Hasonlóan dolgozott és gondolkodott Karácsony is: a magyar nyelv sajátosságait keresve folyton összevetette az általa ismert idegen nyelvekkel, és gyakran megfogalmazódott benne kérdésként, hogy vajon magyar sajátosság-e vagy egyetemes emberi az, amire éppen rájött.

Noam Chomsky (1928–) generatív-transzformációs grammatikájának alapműve (*Szintaktikai struktúrák*) 1957-ben jelent meg. Simoncsics fölhívja a figyelmet Karácsony nyelvszemléletének generatív nyelvtant megelőlegező vonásaira: „Karácsony nyelvtana voltaképpen generatív és transzformációs elveken alapul, bár az évtizedekkel később létrejött, e néven futó nyelvtanok formalizált apparátusa természetesen nincs meg benne” (Simoncsics 2017: 90), és ezt azzal támasztja alá, hogy Karácsony nyelvtanának is a magját a beszédhelyzet személyek közti erőterben alakuló és változó (ma már azt mondanánk, generatív és transzformációs) nyelvi anyag” (Simoncsics 2017: 90) adja. A generatív grammatika is a mondatból indul ki, bizonyos nyelvi univerzálék megfogalmazására törekszik, és a matematikalogika-lélektan tudományterületekből merít. Ez a mondatközpontú grammatika kiegyenlítette a modern logika és nyelvészet fáziskülönbségeit (Kelemen 2006: 393).

A hatvanas évek elején vált ismertté J. L. Austin (1911–1960) beszédaktus-elmélete, amely hangsúlyozza, hogy nyelvi vizsgálódás során figyelembe kell venni a nyelven kívüli körülményeket is (a lokúció és illokúció mellett a perlokúciót is). Ezt Karácsony úgy fogalmazta meg, hogy sosem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy *én itt most szóval tartalak téged azért, hogy megérts.* „Ugyanez a gondolat bukkan fel a generativista John Ross-nál a 70-es évek legelején” (Simoncsics 2006: 118). A beszédaktus-elmélet továbbfejlesztői között John R. Searl (1932–)

és H. Paul Grice (1913–1988) említendő. Searl inkább a beszélő felől vizsgálja a nyelvet, és a referálás aktusát tekintve megkülönbözteti a főnévi csoportokkal való utalást a nyelven kívüli valóságra az állítástól (Máté 1998: 199). Karácsonynál ez a világ dolgairól készült rajz és az életről mondott mese megkülönböztetése. A grice-i implikaturákhoz hasonló gondolatok is felvillannak a *Magyar nyelvtanban*, amikor azt emeli ki a szerző, hogy egy bizonyos mondatot csak abban az esetben mondhatok a beszédpartnernek abban a formában, amiben, ha feltételezem, hogy neki már vannak bizonyos elképzelései, ismeretei a szóban forgó dologról (Karácsony 1938: 56).

Szintén a hatvanas években vált ismertté Basil Bernstein (1924–2000) nyelvi hátránnyal kapcsolatos kutatása, aki a társadalmi helyzet és a nyelv összefüggéseit vizsgálta londoni iskolákban. Tulajdonképpen ugyanarra jön rá, mint Karácsony, amikor az alsó néposztály észjárásáról beszél: a nyelvi fejletlenség, a korlátozott kód nagyban befolyásolja az iskolai sikertelenséget. „Karácsony már 1922-ben megírta lényegében ugyanazt, amit Bernstein, mégpedig szoros összefüggésben az anyanyelvi neveléssel, csakhogy a hatvanas évekre ezt Magyarországon már elfelejtették” (Szilágyi 2018: 221).

Szilágyi N. Sándor kimutatta, hogy Karácsony szemléletének több tétele is a hetvenes évek végén – nyolcvanas évek elején létrejött kognitív nyelvészetével azonos, hiszen a gondolkodás–beszéd–megértés kapcsolatát vizsgálja, és ezek a kognitív folyamatok a nyelvben is tükröződnek. „Annak a jelentősége pedig, amit a nyelvről mint társas-logikai rendszerrel mondott, most világosodik meg igazából, mikor a generatív grammatikai paradigma mellé világszerte egyre erőteljesebben kezd felzárkózni a kognitív nyelvészet. Ez többek között arról szól, hogy milyen szerepük van a nyelvi struktúráknak abban, hogy mi mit gondolunk a világról, vagy hogyan látjuk a világot, így nagyon is talál Karácsony Sándornak azzal a lényeglátó állításával, hogy a nyelv egy társas-logikai rendszer, és még az igazságoknak is csak azokon a nyelvi rendszereken belül van érvényességük, amelyek lehetővé teszik, hogy éppen így fogalmazódjanak meg” (Szilágyi 2018: 220–221). Karácsony a kognitív nyelvészekhez hasonlóan a különböző nyelvi struktúrákban azt próbálta felfedezni, hogy hogyan is fogja fel a magyar ember a világot, milyen *a magyar észjárás*. A grammatika és a szemantika egyfajta „kognitív szemantikaként” (Szilágyi 1996: 78) kapcsolódik össze nála. Ezért mondja Simoncsics Péter is, hogy „Karácsony nyelvtanában a mából visszatekintve föl villan nemcsak a nyelvleírás eljövendő – a természettudományos leírások konvergens – technikájának, a generatív-transzformációs nyelvtannak elvi alapvetése, hanem a nyelvet létrehozó valós folyamatok adekvált képe is, aminek megalkotására ma a kognitív nyelvészet törekszik” (Simoncsics 2017: 113–114).

Már a hatvanas években, „a generatív koncepció térhódítása idején megjelennek a Chomskyval és követőivel szembe forduló törekvések” (Máté 1998: 267), amelyek a nyelvleírás társadalmi beágyazottságára pragmatikai jellegre kezdenek figyelni, egyre nagyobb teret hódítottak a nyelvészetben. A szociolingvisztika felismerte, hogy „tisztán a kognitív szférán belül maradva, a nyelvleírás, a nyelv működésének

és legkülönbözőbb funkcióinak a vizsgálata csak felemás lehet” (Máté 1998: 267). Erre már Karácsony is rájött, éppen ezért figyelte meg a különböző társadalmi rétegek (alsó néposztály, középosztály és felsőosztály) nyelvhasználatát és gondolkodásmódját.

Ha eltekintünk is a különböző nyelvészeti paradigmáktól, és összehasonlítjuk Karácsony gondolatait azzal, hogy mit gondolunk mi általánosan ma a nyelvről, akkor is nagyon sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Ilyen például az, hogy az élő nyelvből, a beszédből indul ki a nyelvi vizsgálódás során; hogy felismeri, hogyan tükröződik gondolkodásunk a nyelvben; hogy a mondatot tekinti a nyelv alapegységének, nem a hagyományos hierarchikus nyelvi egységeket (hang, morféma, szó, mondat, szöveg) veszi alapul; hogy a különböző nyelvek és nyelvváltozatok között semmiféle rangsort nem feltételez, sőt a nyelvjárások elsődlegességét hangsúlyozza; hogy kontrasztív nyelvszemléletével folyton kitekint a magyar nyelv keretei közül; hogy felismeri a magyar nyelv másságát a latin és más indoeurópai grammatikákkal szemben; és legfőképpen, hogy nem felejt ki az *embert* a nyelvből.

„Karácsony Sándor nyelvtana kora nyelvreírásainak színvonala fölött áll, egyebek mellett logikai megalapozottsága, átgondoltsága, rendszeres volta okán, és élesen kiválik kora történeti szemléletű nyelvtanai közül” (Simoncsics 2017: 114). Mindezek ellenére nem tartotta magát reformer, innovatív szellemiségű tudósnak, sokkal inkább konzervatívnak. Az előző korszakok nyelvtudományi eredményeit sem mondja értéktelennek, hanem a maga kontextusában mindenik pozitív tartalmú és igaz, csak távlati perspektívából már meghaladottnak látszanak. „Az idő mozdult közben egyet, nem a mi eleink tévedtek” (Karácsony 1938: XLI).

3. Karácsony pedagógiájának meghatározó gondolatai

Karácsonynak nemcsak nyelvészeti, hanem pedagógiai meglátásai is máig érvényes gondolatokat fogalmaznak meg, és szorosan összefüggenek társas-lélektani rendszerében az általános pedagógiai, nyelvészeti és anyanyelvoktatási kérdések. Tulajdonképpen *Magyar nyelvtanában* is a nevelhetőség kérdésére kereste a választ az anyanyelv mentén. Éppen ezért nyelvszemléletének vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, ahogyan (saját terminusa szerint) a *nyelvi nevelésről* gondolkodott. Kontra György egyedülállónak tartja munkásságát, tekintve, hogy „felöleli a neveléstudomány valamennyi területét az óvodapedagógiától a felnőttek neveléséig”, de azért is, mert „a valóban megélt pedagógiai szituációkat általánosította elméletileg” (Kontra 2003: 82–83).

Ha valaki a Karácsony Sándor pedagógiai nézeteit és pedagógusi munkásságát tárgyaló szakirodalmat fellapozza, óhatatlanul az egykori, nagyhírű református kollégiumok szellemisége és a 16–18. századi kollégiumi tanárok képe sejlik fel előtte. Elég legyen itt a sárospataki vagy debreceni, erdélyi viszonylatban a nagyenyedi, marosvásárhelyi, kolozsvári, székelyudvarhelyi kollégiumokra, vagy olyan, egykori protestáns peregrinusokból nagy formátumú oktatókká vált egyénekre gondolnunk, mint Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc, Enyedi Sámuel, Vásárhelyi Péter és mások. Karácsonyt az imént említett személyekkel nem csupán egykori peregrinusi

mivolta, műveltsége, holisztikus látásmódja rokonítja, hanem vallásos meggyőződése is. Pedagógiáját Bognárné Kocsis Judit e szempontból határozza meg doktori disszertációjában. A dolgozat szerzője összegyűjtötte műveinek azon szöveghelyeit, amelyek a református teológiában gyökereznek, amelyek pedagógiai rendszerének alapját képezik, és amelyek akár *ars poetica*-ként is értelmezhetőek, mint a következő idézet is: „a nevelést is a vallásosságnak kell áthatnia, akkor lesz igazán magyar és eredményes” (Karácsony 2004, idézi Bognárné 2010: 43). Fekete Károly szerint Karácsony nevelési módszere az evangéliumi és jézusi tanítás alapján nyugszik (Fekete 2007: 227, idézi Bognárné 2010: 43). A nevelő, akit hit és alázat jellemez (Karácsony 2004: 171) egyfajta mediátor Isten és tanítvány között, az ezek közötti kapcsolat pedig a szeretet révén valósul meg.

Kétségtelen, hogy Karácsony egész szellemiségét, világnézetét, nyelvhez és neveléshez fűződő gondolkodásmódját áthatja keresztény hitvilága. Talán ennek köszönhető a már sokat emlegetett egymás felé fordulás, a másik emberhez (jelen esetben diákhöz) való közeledés és empátia. Karácsony „a másik ember autonómiáját hirdette, és a növendékeket is teljes jogú lényeknek tartotta” (Kontra 2003: 80). Ugyanúgy, ahogyan a magyar nyelv egyik működési alapelveinek a mellérendelő viszonyt látja, a tanár és a tanuló is egymással csak mellérendelő viszonyban lehet. Ez igencsak szokatlan viszonyulásmód a korban. A tanulót egyenrangú félként, partnerként tartani számon nem volt divatos. Azonban szerinte a pedagógus egyik legfőbb feladata a személyiségfejlesztés, a jellem erősítése az ismeretek közvetítése által (Bognárné 2010: 57), vagy ahogy ő maga fogalmazza meg, az, hogy a tanulóknak „módosulhasson az egyéniségük” (Karácsony 1938: VII). Ez azonban a pedagógus és tanítvány aktív részvételét feltételezi a tanulási folyamatban.

Az oktatási folyamat egyik fontos szabálya, hogy a nevelő nem főszereplője a folyamatnak, hanem egyfajta facilitátor, aki figyelemfelkeltés, jó példa révén ösztönöz egyéni cselekvésre, aki folyamatosan éberem tartja hallgatósága érdeklődését. A tanórán való hangulatról ezt írja Karácsony: „Nagyon fontos ... minden nevelőnek jókedvre derítenie és jó hangulatban tartania a tanítványait.” (Karácsony 1947, idézi Szabó 2008: 157). Szabó Irma úgy látja, Karácsony ezzel a gondolkodással megelőzte korát, viszont nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a maga korában Brassai Sámuel szintén kiemeli a jókedv és „derült lélek” fontosságát, mondván, hogy ezek által teljesül ki az ember személyisége. Nem ez az egyetlen olyan vonás, amely Karácsonyt az unitárius pedagógussal rokonítja: Brassai szintén jelentőséget tulajdonít a tanár-diák viszony milyenségének, ebben látja a tanári munka sikerét, ugyanakkor hangsúlyozza a tanulóközpontú oktatást a diákok egyéni képességeinek figyelembe vételével (Molnár 2008: 42). A *captatio benevolentiae* Brassainál legalább olyan fontos szerepet kap, mint Karácsonynál. Molnár Erzsébet Brassai kapcsán megállapítja, hogy az érdeklődés felkeltése az oktatás legfontosabb eszköze. Brassai vallotta, hogy a diáknak saját tapasztalatait felhasználva kell felismernie a dolgok tulajdonságát, míg a tanító feladatát abban látja, hogy segít felidézni azokat a képzeteket, amelyek előhívják az előzetes tudást és alkotómunkára ösztönöznek, az „egyoldalú tanári szereplést” elutasította (Molnár 2008: 44).

Mivel az oktatási folyamatot a pedagógus tervezi és irányítja, az ő figurája is – Comenius óta tudjuk – kulcsfontosságú. Karácsony így ír erről: „átadó képessége csak olyasvalakinek lehet, akinek van mit átadnia ... kultúrája, jelleme, jövőbe vetett hite, egyszerűen annak 'akitől telik'.” (Karácsony 1947, idézi Szabó 2008: 157). Az ideális pedagógus jellemvonásainak felvázolásában is úgy látszik, Karácsony véleménye egyezik Comeniuséval, aki a pedagógiai pályát hivatásként tekintette, említést tett annak komplexitásáról, hangsúlyozta a pedagógus kiemelt szerepét társadalmi szinten is. A siker kulcsa szerinte a tanító személyében, példájában, a kiválasztott módszerekben rejlik, ugyanakkor a tanító legfontosabb személyiségjegyeként az ember és gyermek szeretetét látja (Nagy 1994: 40–41). Brassai is fontosnak tartja, hogy a tanító „általában véve szilárd, becsülni való jellemű legyen” (Brassai 1868: 222), de ezen kívül felkészületlenségét és növendékeihez való viszonyulását is bírálja: „Az a tanár hát (...), a ki tanító óráin kívül is nem foglalkozik szakjával... sőt a ki tán anynyira sem bírt vagy akart haladni, hogy tankönyve folytonos szemmeltartása nélkül akár eladni, akár kérdezni tudjon, az olyannak igazi tudományossága bizony nincs, és tekintélyt vele nem fog szerezni magának. (...) Más szélsőség az, ha a tanár igen belé mélyed a tudományába, ha csak magának, saját szenvedélyéből vagy dicsvágyból s mit tudom én miből, törekszik haladni benne... a tanítvánnyal való közlés módján nem törődik, vagy éppen ferde, czélelleses módot követ, és ezzel szintoly kevéssé bir érdeket kelteni a tudománya iránt, mint az elébb rajzolt szélsőségben sinlő tanár.” (Brassai 1868: 226–227). Hosszabban idéztem Brassai *Még egy kis elmélkedés az iskola ügy felől* című írását annak érdekében, hogy a párhuzamok láthatóvá váljanak: hangsúlyos a szaktudás, de emellett a szaktudás átadásának mikéntje is: nem elég ezt öncélúan, saját dicsőségre használni, hanem meg kell találni azt az átadási módot, amely a diák számára egyszerre teszi érthetővé a mondanivalót, és ösztönöz a tanulási folyamat során, melyben elengedhetetlen a Karácsony-féle társaslélektani elv érvényesülése. A pedagóguskép az idők során nem sokat változott, inkább kiegészült. Molnár a tananyag ismerete, felkészültség, önfejlesztés, az ismereteinek folytonos újítása és a hivatás tisztelete mellett a modern kor elvárásait is megemlíti: tanulás- és tanulóközpontú környezet megteremtése, a tanulás mikéntjének megtanítása, kompetenciák fejlesztése stb. (Molnár 2008: 47–48).

A kérdéssel kapcsolatosan Karácsony „a pedagógiai alapviszony pervertálódására” (Kontra 2003: 24) hívta fel a figyelmet, ugyanis úgy vélte, hogy nem a tanár dolga kérdezni, és nem a tanuló dolga válaszolni. Ilyenkor ugyanis az kérdez, aki az információ birtokában van, és attól várja a választ, akinek hiányos ismeretei vannak a témában. Ez a fonák rendszer el kell jusson odáig, hogy a tanuló tegye fel a kérdéseket. Arról, hogy mikor ér véget a tanítvány nevelése Karácsony azt írja: „a nevelői aktus akkor fejeződik be, mikor a növendéknek ahhoz, hogy újat közölhessen, már nincs szüksége a nevelő »odaadására«” (Karácsony 1938: XVIII), vagyis fölöslegessé válik a tanulási folyamatban. Molnár Erzsébet Brassai pedagógusképét vizsgálva szintén felhívja a figyelmet az önállóvá válás fontosságára, valamint a diák

egyéniségként való kezelésére (Molnár 2008: 47–48), ez is tehát mindkét pedagógus esetében közös gondolat.

A társaslélektani alapokra helyezett pedagógia mi is lehetne más, mint egy kooperációt feltételező fejlesztés. Nem volt ez a XX. század divatos kifejezése, mint manapság, Karácsony mégis rájött arra, hogy az egyéni lélek nem, csak a társas lélek nevelhető „a másik ember felé fordultában” (Karácsony 1938: XII), hiszen az ember társas lény. A társaslélektanon nyugvó pedagógia – állapítja meg Szabó Irma – több tudomány integrálódásának eredménye. Gordon Allport szociológus, szociálanropológus szerint gyakorlati és humanitárius okok játszottak közre létrejöttében, míg Karácsony példája arra mutat rá, hogy ennek létrejöttét a pedagógia gyakorlati igényei tették lehetővé (Szabó 2008: 155). Az ember mindig másvalaki viszonylatában határozza meg magát, cselekszik, beszél, viselkedik, vagyis minden társas interakció „kettőn áll” és ez alól a tanulási folyamat sem kivétel.

Az egyén autonómiájából kifolyólag a nevelő ráhatás csak indirekt módon, a forma és nem a tartalom által sikerülhet, de mindenképpen sikerül. Erről a meggyőződéséről Karácsony így vall: „Sokat kellett harcolnom a tradícióval is. Egész nevelésem, már t.i. a pedagógiai, szakirányú, tudományos nevelésemet értem alatta, ellene mondott annak a feltevésnek, mintha az egyén autonómiája abszolút zárt s a ráirányuló nevelő ráhatás abszolút meddő volna. Konzervatív hajlandóságú ember létemre nehezen is viselhettem el azt a tudatot, hogy az eddigiek tévedtek. Még ma is állom, hogy csak akkor lehet igazam, ha az eddigieknek is igazuk van” (Karácsony 1938: XII).

A tartalom és a forma viszonyáról többet is mond: „talán egy kísértés sem annyira megejtő nevelési gyakorlat közben, mint a tartalomközlés” (Karácsony 1938: XIV), mivel ez, egy bizonyos mennyiségen túljutva, befejezettnek tekinthető. Ezért szereti a pedagógus a *tananyagot* és a *leckét*, mert kézzelfogható, és megnyugtató számára, hogy tanított valamit a gyermeknek. Azt a hamis érzést kelti benne, hogy fejlesztés történt a tanórán. Az, hogy ennek a tartalomközlésnek mégis vannak felmutatható eredményei, csak azért van Karácsony szerint, mert a tartalom elválaszthatatlan a formától. „A tartalom sohasem nevel ugyan, de mégis mindig nevel, mert formális nevelő erejét még akarva sem lehetne kiküszöbölni” (Karácsony 1938: XIV). Például a megismert műveken keresztül a művész érintkezik a műélvezővel (egyik ember a másikkal), „ez a társas viszony (...) hatott nevelően, nem a szándékolt »tartalmi« nevelő ráhatás” (Karácsony 1938: XIV).

Az életkori sajátosságokat sem hagyta figyelmen kívül, kutatta, hogy mit és hogyan ért meg egy gyermek, mi érdekelheti és mikor érdemes bizonyos dolgokkal összetalálkoztatni. Erre vonatkozólag arra a következtetésre jut, hogy „az ember fejlődése életkorok szerint nem egyenes irányú és szakaszos, hanem újra meg újra kezdődő körvonalas, olyasforma, mint a fák évgyűrűi” (Karácsony 1938: XXVII). Egy egész rendszert dolgozott ki, kezdve a *kisgyermek-gyermek* életszakaszával, aki a játékban találja fel magát, társas-érzelmi, művészi kapcsolatai a spontán örömben

nyilvánulnak meg, társas-értelmi funkciója a beszéd (utánzás, ritmus, zene kapcsán). Társas kapcsolataira az előítéletmentesség és spontaneitás jellemző, elsősorban a szülőre van szüksége, hiedelemvilága a mese. A *növő (prepubertás korú) gyermek* társas-érzelmi funkcióját a munkakedv (kísérletezés, készítés, versenyzés) határozza meg, társas-értelmi szempontból pedig a gyűjtés, gyűjtemény. Kapcsolati hálóját a kortárs csoportok jellemzik, és vezetőre van szüksége, a mítoszokban, legendákban hisz. A *serdülő-kamasznál* a társas-értelmi viszonyulások a fontosak, hiszen felfedezi az összefüggéseket, törvényeket, szabályokat, társas-érzelmi viszonya a műalkotás mint az önkifejezés eszköze. Kortársi csoportosulásait még komolyabban veszi, ideált keres, az eskü és az átok határozza meg szemléletét. Az ifjú vagy adolescens a jövőre készül, változni és változtatni akar, autonómiájáért és a meglévő formák ledöntéséért küzd. Tudományos viszonyulása dogmatikus, a kétely határozza meg, társas kapcsolataiban elsősorban partnert keres (Kömlösi 2004: 109–115).

5. számú táblázat: Karácsony Sándor társaslélektani szemléletű fejlődéslelektana (Kömlösi 2004: 117)

Társas funkció		aggastyán ←	vén ←	öreg ←	öregedő ←	nagykorú ←
		Kisgyermek → (TECHNIKA)	Növőgyermek Kölyök → (EROSZ)	Serdülő / kamasz → (ÉRTEK)	Ifjú / adolescens → (VILÁGNÉZET)	felniőtt
ÁHITATOSSÁG FOKA	VALLÁS	mese	mitosz	eskü, átok	kétely	szent KÜLDETÉSSZERŰSÉG
TÁRSAS TETT	TÁRSADALOM	ad hoc társaság	banda	szerzet	RÍTUS	jó szabadság
TÁRSAS ÉRTELEM	TUDOMÁNY	utánzás, beszédtechnika	gyűjtemény	TÖRVÉNY (fogadalom)	dogma	igaz világosság
TÁRSAS ÉRZELEM	MŰVÉSZET	spontán öröm	MUNKAKEDV	remek	liturgia	szép őszinteség
JÓ ÉLETERZÉS	JOG	JÁTEK	verseny	totem, tabu	harc	bölcs autonómia
	NEVELŐ	<i>SZÜLO, JÁTSZÓTÁRS</i>	<i>MUNKAVEZETŐ</i>	<i>IDEÁL</i>	<i>PARTNER, ELLENFÉL</i>	

Azt, hogy Karácsony számára a fent említett pedagógiai nézetek nem csak elméleti síkon játszottak szerepet, hanem gyakorlati síkon is megvalósultak, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az iskolai-tanári tevékenységeken kívül is tartotta magát hozzájuk. Fontos volt Karácsony számára a magyar gyökerek keresése, a hagyományokra való építkezés. A népi kultúra megismerése érdekében hozta létre a cserkészetet, amelyek keretében a cserkészek egy-egy régió tárgyi- és szellemi kulturális javait gyűjtötték össze. Karácsony hiszi, hogy a szokások, hagyományok és a közös nyelv tart össze bennünket, a mi feladatunk pedig az, hogy a közös nyelv révén előmozdítsuk a tudományt, ez azonban csak társaslelki funkciók révén valósulhat meg (Bognárné 2010: 62).

4. Az anyanyelvi nevelés

Karácsony Sándor koncepciójának értelmében minden nevelés nyelvi nevelés, mivel a cél embertársaink megértése. Így vall erről: „Minden nyelv kollektív tény, szociális vonatkozású társaslelki tevékenység. Az anyanyelv is.” (Karácsony 2004: 141) Bognárné Kocsis Judit szerint e pedagógiai felfogás alapjait a debreceni református kollégium önképzőkörében sajátíthatta el, amelynek tevékenységét Kulcsár Endre stilszta irányította (Bognárné 2010: 57–58). Esetében a nyelvi nevelés jelenti az általános nevelés meghatározásának kiindulópontját, amelynek sikeressége a tanár és diák egymáshoz való viszonyában rejlik. „A nyelvtanból kölcsönvett kifejezéssel élve a nevelés alanya a nevelő, tárgya pedig a növendék. Kikerülhetetlen dilemma adódik abból a tényből, hogy a nevelő és a növendék nem beszélnek egy nyelven, kétféle dialektust használnak” (Kontra 2003: 65).

A nyelvi fejlődés folyamatára részletesen kitér, szakaszokra osztja ezeket, figyelembe véve a fejlődéslélektani sajátosságokat is az egyes korcsoportok esetében: ilyenképpen kisgyermekkorban az anyanyelvről, az idősebb gyermek esetében az idegen nyelvekről és a serdülők esetében a tudományok elsajátításáról beszél. (Bognárné 2010: 58). Ebben Comenius szemlélete ismerhető fel, hiszen ő is kifejezetten ösztönzött az idegen nyelvek ismeretére, de az anyanyelvsajátítás elsődlegességét hangsúlyozta.

Karácsony mindvégig szem előtt tartja a tanulót és az ő értelmi képességeit, éppen ezért teszi fel a kérdést, hogy vajon egy tíz-tizenkét éves gyermek képes-e megérteni mindazt, amit a nyelv jelent. Arra a következtetésre jut, hogy ha a pedagógus úgy ítéli meg, hogy túl nehéz lenne számára, „akkor ne tessék vele tízesztendős gyereket kínozni (...) tessék a nyelvi nevelést későbbre tenni” (Karácsony 1938: XXVI). Viszont ő maga nem tartja felfoghatatlan dolognak, feltéve, ha helyes módon tanítják neki. Abból indult ki, hogy a gyermek maga is ismeri és használja a nyelvet, így nem kell idegen legyen számára az elsajátított ismeret. A titok azonban abban rejlik, hogy milyen szemlélettel közelít a tanár a nyelv felé, és mi az, amit abból meg akar tanítani: „azok a relációk, az az élet, amely ezt a nyelvet közben megteremti, szintűgy a tíz-tizenkét éves gyermek relációhálózata és tényleges világa legyen” (Karácsony 1938: XXVII), máshol meg azt hangsúlyozza, hogy „ha akármelyik nyelvi jelenséget meg akarjuk érteni, mindig a beszéd alaptörvényeire kell gondolnunk” (Karácsony 1938: 137). Nyelvi nevelés folyamán csakis azt mondhatunk a nyelvről, ami tudományosan is megállja a helyét. A nyelvtudományi tételeket azonban a pedagógusnak jogából áll megválogatni. Csak azt érdemes megtanítani, aminek az élő nyelv felől van relevanciája. Vagyis, ha az adott nyelvi jelenségre vagy terminusra szüksége van, ahhoz, amit éppen szemléltetni akar (Karácsony 1938: XXV).

Nem azt kell tehát tudatosítanunk a gyerekekben, hogy melyek az igeidők jelei, hanem hogy akármiről beszélünk, csak ahhoz viszonyítva tudunk róla beszélni, hogy *én beszélek veled*. Így ugyanazt mondjuk, mint a nyelvtudomány, csak nem az ígérőt tanítunk meg valamit, hanem a nyelvről. Az így tudatosult nyelvi tények a nyelvnek

nem válnak fölösleges információikká. Az igeidőkkel nem tudunk sok mindent kezdeni a nyelvi rendszeren kívül (például poétikai-stilisztikai vizsgálódás alkalmával), de azt az észrevételt, hogy „nem tudok elképzelni semmit a kifejezés pillanatától függetlenül” vihetjük magunkkal akár az irodalomra vonatkoztatva is (Karácsony 1938: XXIX).

Filozófiájának egyes részei párhuzamba állíthatók a mai meglátásmódokkal, ezért nyomon követhetővé válik az a fejlődési ív, amely az elmúlt bő száz évben a nyelvoktatás tekintetében kialakult. A *Magyar nyelvtan* bevezetésében Karácsony nagyon tisztán megfogalmazza nyelvi nevelésre vonatkozó nézeteit: „a nyelvi nevelés is funkcionális, erőművi, formai lehet csak. Nyelvi tartalommal sem lehet nevelni. A nyelv is csak mint forma, mint erő, mint erőhatás nevel. Azt jelenti ez, hogy a társas lélek értelmi vonatkozásában csak abban az esetben nevelődhetik, ha a nevelő és növendék társas érintkezésében »nyelv«, élő nyelv támad. A nevelő és növendék beszélnek. Ez a tényleg beszélt nyelv, ez nevel. Az, *amit beszélnek*, csak azzal hat nevelőleg, *hogy beszélnek*” (Karácsony 1938: XIV). Sajnos azonban nem ez volt az uralkodó szemlélet a XIX. században sem, és azt kell mondanunk még ma sem az. Bár igyekvések és törekvések vannak az újnak nevezett, de tulajdonképpen már többszáz évesnek mondható nyelv szemlélet meghonosítására, mintha a mai oktatási rendszerünket írná le Karácsony ebben a néhány sorban: „Ha nyelvi nevelésre gondolunk, közönségesen azt értjük alatta, hogy a nevelő a növendéket nyelvi nevelés közben oktatni szokta, anyanyelvének a törvényszerűségeit tudatosítja nála és gyakoroltatja vele, vagy pedig idegen nyelvek titkaiba vezeti be. Újabban a fogalom köre valamit kibővült azzal, hogy beleértjük a nevelő ráhatás minden olyan esetét, amikor a nevelő a növendéket beszélni, fogalmazni tanítja s azt is nyelvi nevelésnek vesszük és a nevelő kötelességének tartjuk, mikor történelem, vagy kémia, vagy matematika tanítás és tanulás közben a növendéket képesítjük és elkötelezzük történelmi, kémiai, matematikai tudásának a közlésére. Ebből az elgondolásból keletkeztek újabban a nem irodalmi tárgyú írásbeli, sőt érettségi írásbeli dolgozatok (...). Ez a kibővülés a lényegét érintetlenül hagyta. A nyelvi nevelés változatlanul nyelv tanítás maradt, legfeljebb egyre jobban »direkt módszerűvé«, munkaiskolává gyakorlatiasodott és modernült” (Karácsony 1938: XVIII–XIX).

A nevelés sikertelensége szorosan kapcsolódik az anyanyelvi neveléshez. Ennek okát Karácsony a következőkben határozza meg:

1. a tanítás nyelve a magyar gondolkodásmódtól eltérő, idegen, „fordításnyelv”;
  2. a szövegek nem alkalmazkodnak a gyermekek világához;
  3. a tananyag tekintetében nem veszik figyelembe az életkori sajátosságokat;
  4. elvont, a gyermekek számára érthetetlen fogalmakkal operálnak stb.
- (Karácsony 2002, idézi Bognárné 2010: 59).

Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy ezek közül mi javult mára. Az oktatás nyelve Erdélyben is (legtöbb helyen) a magyar, de gyakran a különböző tárgyak

(például matematika, földrajz, társadalmi nevelés) tankönyvei tulajdonképpen a román tankönyvek fordítása. Az új tantervek bevezetése óta (2013 az alsó tagozatnak és 2017 a felső tagozatnak) a tankönyvírók is egyre jobban odafigyelnek az életkori sajátosságokra, és arra, hogy a felhasznált szövegrészek minél közelebb álljanak a gyerekek világához, ellenben a középiskolás tantervek még mindig nem készültek el, így a nyolcadik és kilencedik osztály között egy szemléletbeli törés tapasztalható. Az elvont, érthetetlen fogalmak használatától pedig – tapasztalatom szerint – maguk a pedagógusok nem tudnak vagy nem akarnak megszabadulni, véleményem szerint a már említett falcs biztonságérzet miatt.

Karácsony nem azt mondja, hogy mindet, ami eddig tudtunk és tanítottunk a nyelvről fölösleges, hanem azt, hogy gondoljuk át mit érdemes a nyelv tényének tudatosulása érdekében. És „e célból szükségünk van a nyelvtudomány minden eddigi eredményére. Többek között az igeragozásra, az igeidőre, sőt az igeidők problematikájára is esetleg. Erre vonatkozó tanításunk azonban csak akkor lehet nyelvi nevelő hatása, ha közben szakadatlanul maga a nyelv tudatosul. (...) úgy beszéljünk a nyelvtudomány tényéről, hogy közben mindig arról beszéljünk, ami a nyelv” (Karácsony 1938: XXIII). „Karácsonynál az egész anyanyelvi nevelésnek az a célja, hogy tudatosítsa a gyermekben, milyen nagy dolog az, hogy az emberek tudnak egymással beszélgetni, és hogy a gyermek ezt úgy értse meg, mint ennek az egész világnak a részét. Mert ez is a hozzátartozik Karácsony–pedagógiához: hogy nem tantárgyakat, hanem a világot kell tanítani a gyermeknek, és mindent úgy, mint a világnak az egyik olyan részét, amelyhez nekem mint gyermeknek közvetlenül közöm van. A nyelvtanóra tehát közvetlenül rólam szól: arról, hogy én hogyan beszélek” (Szilágyi 2018: 219).

5. Összegzés

Karácsony Sándor nyelvszemlélete tehát a saussure-i jelfölfogásban gyökerezik, és két kulcsfontosságú eleme a beszélő és a hallgató, hiszen a közöttük létrejövő erőterben jön létre a jelentés. Ez az alapja társaslélektani nyelvтанának, amely „részletes, újszerű és a maga vonatkoztatási keretében vaskövetkezetességű leírása a magyar nyelvnek, ugyanakkor egyetemes kitekintésű, alapjait tekintve univerzális nyelvтан is” (Simoncsics 2017: 94). Rendszerében elkülöníti a nyelv egységeit, de nem a klasszikus hierarchiát követi (hang, szóelem, szó, mondat, szöveg), hanem a mondatot tekinti alapegységnek, amely a beszédben frázissá alakul, a frázis a maga rendjén szavakból áll, azt bontja tovább morféimákká és hangokká. Úgy véli, hogy bár a nyelv a fizikai valóság része, elválaszthatatlan a szellemi világtól, így csakis természetes környezetében, a konkrét kommunikációs szituációban, az adott kontextussal együtt valósul meg és így is vizsgálendő. Nem szabad elvont, általános megállapításokat tenni „a” nyelvről, hiszen minden egyes megnyilatkozás a beszélők előzetes tudásának, viszonyának, lelkiállapotának, beszédszándékának és még rengeteg más körülménynek a keresztmetszete.

Nyelvpedagógiája is ezeken az elveken alapszik. Funkcionális szemléletét tükrözi a beszélt nyelvi tapasztalatokon alapuló nyelvi nevelés. Nem a tartalmi-

fogalmi nyelvtani tudás elsajátításában látja a nyelvtanítás lényegét, hanem a nyelv működésének megfigyelésében, a nyelv mint forma vizsgálatában, amely végső soron a világról és saját magunkról mutat meg valamit.

Általános pedagógiai fölfogását tekintve rendkívül fontosnak ítéli a tanári tevékenységet. Az, hogy a tanuló a tanár partnerévé váljon a tanulási folyamat végére csakis kompetenciafejlesztés útján történhet meg. A különböző kompetenciák fejlesztésének célja pedig elsősorban a gondolkodás- és a személyiségfejlesztés. Ám ez a folyamat igencsak hosszás, és egy-egy életszakasz során, abban a néhány évben, amelyben egy pedagógus szemmel tartja a tanuló tevékenységét, lehet, hogy meg sem valósul. A fejlesztőmunka gyümölcse sokszor csak később érik be. Karácsony szerint akkor fejeződik be a tanítási tevékenység, ha az önállósulás útján elinduló gyermek számára a tanár „fölslegessé” válik.

Karácsony nézetei erős morális értékrendre épülnek: a keresztény értékek követése, a nemzeti értékek tisztelete, a másik ember felé fordulás áthatja egész munkásságát. Látva a katolikus Comenius, az unitárius Brassai Sámuel és a református Karácsony Sándor pedagógiájának néhány jelentős szegmensét, elmondhatjuk, hogy Karácsony megtettesíti a mindig aktív, tevékeny, önmagát fejlesztő egyént, mai kifejezéssel élve a *lifelong learning* eszméjét, amely az ő esetében egyrészt a protestáns hagyományokra, másrészt az őt megelőző generációk szemléletmódjára nyúlik vissza, és amelyet ő társaslélekani filozófiájával egyénített.

Karácsony mind nyelvészeti, mind pedagógiai téren kiemelkedő megállapításokat tett a nyelvről, nyelvi nevelésről, az emberről és a világról a mai magyar nyelvszemlélet és nyelvpedagógia tükrében. Nézeteinek jelentősége abban áll, hogy bár a mából visszatekintve sok megállapítása egyértelműnek tűnik, korának gondolkodásával radikálisan szembement. Így indulhatott el a változás útján sok elgondolás, amelyet száz év távlatából már természetesnek vélünk.

IRODALOM

- Bognárné Kocsis Judit 2010. *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*. PhD értekezés; PE Modern Filológiai és Társtudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Pépa, (PhD értekezések Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Oktató- és Kutatóközpont). https://library.uni-pannon.hu/doktori/2010/Bogname_Kocsis_Judit_dissertation.pdf (2023.12.1)
- Brassai Sámuel 1868. *Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől*. Keresztény Magvető, IV: 222–227.
- Deme Tamás 2016. *Gondolatok Karácsony Sándor művészet szemléletéről*, Magyar Művészeti Akadémia. <https://mek.oszk.hu/22900/22941/22941.pdf> (2023.12.01)
- Fekete Károly (ifj.) 2007. *Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége*, Debrecen, DE, 224–235.
- Gyulai Árpád 1999. *Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről*. Új Pedagógiai Szemle. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00025/1999-03-ta-Gyulai-Karacsony.html> (2023.12.01)
- Karácsony Sándor 1938. *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*, Exodus kiadás, Budapest = Karácsony Sándor: *A neveléstudomány társas-lélektani alapjai*, 1. rész *A nyelvi nevelés és a társas lélek értelmi képessége*. I. kötet.

- Karácsony Sándor 1939. *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*, Exodus kiadás, Budapest. = Karácsony Sándor: *A neveléstudomány társas-lélektani alapjai*, 5. rész. https://mtda.hu/books/karacsony_sandor_a_magyar_eszjaras.pdf (2023.12.01)
- Karácsony Sándor 1942. *Ocsúdó magyarság*, Exodus, Budapest.
- Karácsony Sándor 1947. *Felnőttek nevelése*. Új szántás.
- Karácsony Sándor 2002 (első kiadása: 1942). *Ocsúdó magyarság*, Széphalom könyvműhely, Budapest.
- Karácsony Sándor 2004. *A magyarok istene*, Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Kelemen János 2006. *Saussure előtt és után*. Magyar Nyelv 102: 391–400. <https://epa.oszk.hu/00000/00032/00031/pdf/kelemenj.pdf> (2023.12.01)
- Komlósi Sándor 2004. *Karácsony Sándor a debreceni katedrán*. Kozma Tamás (főszerk.): Acta Paedagogica Debrecina, A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei, 103 sz., A Debreceni iskola, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen, 104–117. <https://mek.oszk.hu/17300/17370/17370.pdf> (2023.12.01)
- Kontra György 2003. *Karácsony Sándor, a nagyhirű professzor*, BIP, Budapest. <https://mek.oszk.hu/23000/23030/23030.pdf> (2023.12.01)
- Máté Jakab 1998. *Elméletek, irányzatok és módszerek II., A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Molnár Erzsébet 2008. *Brassai Sámuel napjainkban is aktuális pedagógiai nézetei*. Alkalmazott Nyelvészeti közlemények, 3. évf., 1. sz., 41–52.
- Nagy Andor 1994. *Comenius didaktikája*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Paedagogica et Psychologica, 22. sz., 35–47. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3614/1/35-47_Nagy.pdf (2023.12.01)
- Simoncsics Péter 2006. *Karácsony Sándor nyelvészeti nézeteiről és ezek utóéletéről*. Nyelvtudományi közlemények 103, 106–128. <http://archive.nytud.hu/nyk/nyk103.pdf> (2023.12.01)
- Simoncsics Péter 2017. *A pedagógus Karácsony Sándor nyelvészeti fölfogásáról*. Modern nyelvoktatás XIII. évfolyam 2–3 szám, 85–99. [file:///C:/Users/a_tim/Downloads/boglarka,%7B\\$userGroup%7D,+EPA03139_modern nyelvoktatás_2017_2-3_085-099.pdf](file:///C:/Users/a_tim/Downloads/boglarka,%7B$userGroup%7D,+EPA03139_modern nyelvoktatás_2017_2-3_085-099.pdf) (2023.11.23.)
- Szabó Irma 2008. *Karácsony Sándor, a gondolkodó ember*. = Földy–Kiss–Kovács (szerk.) *Comenius előtt és után* (Bibliotheca Comeniana XIII.), kiadta a Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 149–160. http://real-eod.mtak.hu/2805/1/BibliothecaComeniana_13.pdf (2023.12.01)
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? – Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*, Erdélyi tankönyvtanács, Kolozsvár. <https://adatbank.ro/vendeg/htmlk/pdf3367.pdf> (2023.12.01)
- Szilágyi N. Sándor 2018. *Karácsony Sándor nyelvszemlélete és az anyanyelvoktatás*. = Kontra Miklós (szerk.): „Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit”. *Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről*. KRE – L'Harmattan kiadó, Bp., 2018, 216–221. http://www.kre.hu/ebook/images/kontra_miklos_web.pdf (2023.12.01)

CONCEPȚIILE LINGVISTICE ALE LUI SÁNDOR KARÁCSONY
ÎN CONTEXTUL ACTUAL AL PARADIGMELOR

(Rezumat)

Sándor Karácsony (1891–1952), cunosător temeinic al tendințelor lingvistice din secolul al XIX-lea și al secolului al XX-lea, bazându-se în principal pe etnopsihologia wundtiană cunoscută din volumul *Völkerpsychologie*, a dezvoltat un sistem social-psihologic complex. Acest sistem are ca punct de pornire ființa umană, iar ca problemă centrală educabilitatea omului. În studiile sale cuprinzătoare, interdisciplinare despre limbaj, cogniție, psihologie, istorie, etică și alte teme, Karácsony a căutat răspunsuri la întrebarea dacă oamenii sunt educabili și, în caz afirmativ, cum se poate realiza acest lucru. Prin urmare, sistemul său de gândire este puternic pedagogic, ridicând considerații importante din perspectiva educării prin limba maternă actuală. Deși în secolul al XX-lea, teoria lui

Sándor Karácsony nu a reușit să devină foarte populară, aceasta rezonază din multe puncte de vedere cu cele mai moderne principii ale educației lingvistice: se bazează pe comunicare, pornește de la context și de la situația de comunicare (nu de la teorii sau concepții), folosind elemente lingvistice reale cunoscute din comunicarea orală, favorizează contrastivitatea, punând astfel accent pe egalitate limbilor și a dialectelor, se axează pe analiza atentă a structurilor limbii, evidențiind rolul principal al enunțului față de cuvânt, dar conține și unele aspecte pedagogice cum ar fi valorificarea componentei umane sau adaptabilitatea la caracteristicile de vârstă ale copiilor. Aceste concepții dovedesc inovativitatea și modernitatea teoriilor lui Sándor Karácsony. Ideile sale se regăsesc, de asemenea, și în paradigmele lingvistice actuale, precum teoria comunicării, teoria actelor de vorbire a lui Austin, lingvistica cognitivă, gramatica generativ-transformațională, sociolingvistica sau pragmatica.

Cuvinte-cheie: psihologie socială, educabilitate, valorificarea componentei umane, limbă și logică, educația de limbă maternă.

LINGUISTIC CONCEPTS OF SÁNDOR KARÁCSONY FROM THE PERSPECTIVE OF MODERN LINGUISTICS

(Abstract)

Sándor Karácsony (1891–1952) was a thorough connoisseur of 19th and 20th-century linguistic trends, primarily based on Wundtian ethnopsychology, he developed his complex social psychological system, centered on the human being and with educability as its main question. In his comprehensive, interdisciplinary studies of language, cognition, psychology, history, ethics, and other topics, he sought to answer whether humans are educable and, if so, how. Therefore, his system of thought is highly pedagogical, raising important considerations from the perspective of contemporary Hungarian native language education. His divisive theory at that time, resonates now strongly with the most modern principles of language education. Emphasis on communication-centeredness, starting from context and speech situations, contrastivity, the use of real, live language data, observation of language functioning, equality of languages and dialects, sentence-centeredness, child-centeredness, and consideration of age-related characteristics of students all demonstrate how innovative, current, and modern Karácsony's thinking about language is. His ideas are reflected in modern linguistic trends such as communication theory, speech act theory, cognitive linguistics, generative-transformational grammar, sociolinguistics, or pragmatics.

Keywords: social psychology, educability, human-centeredness, language and thought, native language education.

Nyárádkarácsoni 1-es számú Általános Iskola
Csiba/Ciba 67/A
fazakas.timea@scoalacraciunesti.ro

BALLÓ IGNÁC-NORBERT

A FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK TIPOLOGIÁJA ÉS KOMMUNIKÁCIÓS SZEREPE A RÉGI ERDÉLYI MAGYAR NYELVHASZNÁLATBAN

Kulcsszók: funkcióigés szerkezet, nyelvművelés, prototípuselmélet, variativitás, ikonicitás.

1. A funkcióigés szerkezetek általános sajátosságai

A természetes nyelvek egyes állapotainak fő változási irányvonalai, a nyelvi változásokat indukáló külső, illetve belső okok és célok között gyakran dualista, kontrasztív viszony tételezhető, például az idegen nyelvek hatása és a nyelv rendszerszerűsége, a gazdaságosságra való törekvés és a kommunikáció hatásosságának, expresszivitásának igénye egyszerre érvényesülhet. Az újabb, illetve legújabb kori magyar nyelvállapotot hasonlóképpen ellentétes, egymást kölcsönösen kiegészítő és az összes nyelvi részrendszert befolyásoló változási tendenciák szimultán érvényesülése jellemzi: Kemény Gábor a mai magyar nyelvhasználatban megmutatkozó nyelvi változási folyamatok közé a rövidülés és a hosszabbodás, az egységesülés és a differenciálódás, az idegen elemek beáramlása és a magyarítás, a választékosságra való törekvés és a stiláris fellazulás, valamint a tömörítés (szintetikus kifejezőmód) és a széttagolás (analitikus kifejezőmód) tendenciapárosát sorolja (2004: 84). Bár az alaktani szempontból alapvetően agglutinálónak számító magyar nyelv egyik releváns sajátossága a szintetizáló hajlam, a részben indoeurópai hatásra, részben pedig belső szükségletek kielégítésére létrejövő – a kétnyelvű magyar beszélőközösségek nyelvhasználatára fokozottan jellemző – széttagoló formák jelenléte sem idegen tőle (Kemény 2009; Göncz 2000). A mondat szerkesztés terén analitikus irányú tendenciának tekinthető azoknak a széttagoló szerkezeteknek az alkalmazása, amelyeket Keszler Borbála *A mai magyar nyelv szófaji rendszere* című 1992-es tanulmánya óta funkcióigés szerkezetekként tart számon a magyar nyelvészeti szakirodalom, és amelyek a jelen tanulmány vizsgálati tárgyát képezik (vö. Kemény 2009: 269–273).

A magyar leíró nyelvtanok a funkcióigés szerkezeteket olyan névszói-igei szókapcsolatokként határozzák meg, amelyek egy tárgy- vagy határozóragos, szemantikai szempontból domináns névszóból és egy segédigeszerű, a mondatrészeremtő segédigékhez hasonló funkcióigéből épülnek fel, gyakran jelentésbeli különbség nélkül helyettesíthetők a névszóból képzett egyszerű igealakkal, gyakori használatuk pedig a szaknyelvek mondat szerkesztési sajátossága: pl. *javaslatot tesz ~ javasol*,

rendszerbe foglal ~ rendszerez, váddal illet ~ vádol, megállapodásra jut ~ megállapodik stb. (l. pl. MGr. 73, 258–259; Bajor et al. 2006: 683; Hegedűs 2019: 437–438). Az újabb kutatások morfoszintaktikai szempontból ugyanakkor egy tágabb meghatározással dolgoznak rámutatva arra a nyelvi adatokkal is jól alátámasztható tényre, hogy a funkcióiige nemcsak tárgy- vagy határozóragos, hanem zéróragos (pl. *említés történik ~ említik, kölcsön vesz ~ kölcsönöz*) és névutós (pl. *vizsgálat alá vesz ~ vizsgál, megfigyelés alatt tart ~ megfigyel*) névszóval is szókapcsolatot alkothat, egyes funkcióiégés szerkezetek pedig – ha egyáltalán helyettesíthetőek – nem igei, hanem névszói variánssal rendelkeznek (pl. *kivételt képez ~ kivétel, biztonságot nyújt ~ biztonságos*) (Lanstyák 2019: 63–65). A pusztán igei vagy névszói változattal megfeleltethető funkcióiégés szerkezetek olyan szinkrón szintaktikai variációkat képeznek, amelyek együttélésének feltétele nem területi, hanem stilisztikai-pragmatikai jellegű, funkcionális megoszlás: bár informális, bizalmas stílusértékű funkcióiégés szerkezetek is léteznek (pl. *adósságot csinál ~ eladósodik, hisztit vág le ~ hisztizik*), a perifrasztikus szerkezetek inkább a formális regiszter elemei. Annak ellenére, hogy a szintetizáló, tömörítő és az analitizáló, szétagoló nyelvi megoldások közötti választás – a Kemény (2009) által tételezett más tendenciákkal egyetemben – elsősorban interakcionális stilisztikai kérdésként tűnik fel, a stílus különbségek mögött sok esetben grammatikai, szemantikai és pragmatikai jelenségek állnak, a stílusnorma, a stílus helyesség ugyanis a nyelvi norma része, annak egyik rétege, amely nem önmagában, hanem más grammatikai tényezőkkel együtt aktivizálódik (l. Heltainé Nagy 2020).

A funkcióiégés szerkezetek morfoszintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt idioszinkratikus tulajdonságokkal rendelkeznek, mégsem alkotnak jól körülhatárolható szószerkezeti osztályt, ráadásul a széles körben funkcióiégés szerkezeteknek tartott szókapcsolatokat is nagy fokú heterogenitás jellemzi. Ez a változatosság, illetve rendszerezési bizonytalanság a funkcióiégés szókapcsolatok szerkezeti, jelentéstani, lexikológiai és pragmatikai átmenetiségének tulajdonítható: a funkcióiégék változó mértékben deszemantizálódtak, részben igei, részben segédigei természetűek; a funkcióiégés szerkezetek a szintagmák és a morfológiai típusú szerkezetek között helyezkednek el; lexikológiai szempontból az alkalomszerű, szabad szószerkezetek és a globálisan értelmezhető, idiomatikus jelentésű, állandósult szókapcsolatok tulajdonságait egyaránt magukon viselik; használatuk elsősorban a hivatalos stílus, illetve a jogi nyelvhasználat jellemzője, kommunikációs szerepük azonban nem korlátozódik csupán a formális regiszterre.

A funkcióiégés szerkezetek használata nyelvtipológiai szempontból más nyelvi jelenségekkel is párhuzamba állítható. Brdar Mario (2020) egy kontrasztív szempontú vizsgálat során a rezultatív, a mozgásesemény-, az eponimikus, a bővített aszkriptív és a funkcióiégés konstrukciók mint epifenomének között úgy teremt koherens kapcsolatot, hogy egy olyan tágabb, kognitív és funkcionális nyelvészeti keretbe helyezi azokat, amelynek kiindulópontját a prágai strukturalista iskola kommunikációs

dinamizmus fogalma, illetve a centrifugális és centripetális állítmány koncepciója jelenti: a centripetális (igei keretű) állítmányok maguk felé vonzzák a szemantikai súlypontot, a centrifugális (szatellit keretű) állítmányoknál viszont a szemantikai súlypont akár mellékmondatba való kitaszítása figyelhető meg, a két extrém pólus pedig egy olyan kontinuumot hoz létre, amelyen belül a legtöbb nyelv elhelyezhető. A funkcióigés komplex állítmány szemantikai magjának centrifugális elhelyezése így a morfológiai szempontból gazdagnak tekinthető magyar nyelvet a dominánsan szatellit keretű nyelvek felé közelíti.

A funkcióigés szerkezetek megléte nem nyelvspecifikus tulajdonsága a magyar nyelvnek, az ilyen típusú nyelvi alakulatok ugyanis nemcsak az uráli, hanem az indoeurópai nyelvcsalád több nyelvének lexikális elemkészletében is megtalálhatóak (pl. ang. *to expose to danger* 'veszélynek tesz ki' ~ *endanger* 'veszélyeztet', ném. *Entscheidung treffen* 'döntést hoz' ~ *entscheiden* 'dönt', rom. *a pune la arest* 'letartóztatásba helyez' ~ *aresta* 'letartóztat'). Ittzés Máté (2017) szerint a funkcióigés szerkezetek kategóriája már az indoeurópai alapnyelvben is létezhetett, viszont konkrét funkcióigés szerkezetek rekonstrukciója nem lehetséges, mivel egyrészt a korán adatolt leánynyelvekben nincsenek olyan funkcióigés szerkezetek, amelyeknek tagjai kognátumok lennének, másrészt pedig a funkcióigés szerkezetek kialakulása a nyelvek független újítási tendenciáival, illetve az idegen nyelvű szerkezetek tükröfordítással történő átvételével is kapcsolatba hozható. Ennek ellenére a funkcióigés szerkezetek (ang. *support-verb constructions*, ném. *Funktionsverbgefüge*, rom. *sintagma verbale funcțională*) tudományos szempontú tanulmányozásában kontrasztív módszerek is alkalmazhatóak, ezek pedig azért is eredményesek, mert a vizsgált szerkezetek legfontosabb grammatikai attribútumai viszonylag univerzálisnak tekinthetőek (l. pl. Măciucă 2012; Wittenberg 2016; Brdar 2020).

2. A funkcióigés szerkezetek helye a nyelvművelésben és a szinkronikus nyelvreírásban

A funkcióigés szerkezetek nyelvhasználatbeli kimutatása, vizsgálata és megítélése elsődlegesen a 19–20. századi nyelvművelő irodalomnak köszönhető (l. pl. Riedl 1897; Parlagi 1907; Simonyi 1915; Nyeviczkey 1915; Szikla 1918; Dénes 1920; Dengl 1938; Prohászka 1956; Károly–Zsembery 1960; Szathmári 1975). A hagyományos, szubjektív értékítéletekre támaszkodó nyelvművelés az egyetlen igével vagy névszóval is helyettesíthető analitikus összetételeket „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezéseként határozta meg, használatukat pedig nyelvhelyességi hibának, konstitutív szabályszegésnek tételezte. Bár a „terpeszkedő kifejezés” megnevezés sok esetben a *funkcióigés szerkezet* nyelvművelői megfelelője, a két kifejezés külön-külön más nyelvi szerkezetekre is vonatkozhat: egyrészt vannak olyan funkcióigés szerkezetek, amelyek nem tekinthetőek „terpeszkedőknek”, mivel nem rendelkeznek monolexémikus megfelelővel, másfelől pedig vannak olyan „terpeszkedő kifejezések” is – például a határozóragos főnévvel helyettesíthető

névutós szerkezetek (pl. *a résztvevők számára ~ a résztvevőknek, az előadás keretében ~ az előadáson*) – amelyek nem tekinthetők funkcióiágés szerkezeteknek (Csorba 2010b: 132–133; Lanstyák 2019: 66).

A funkcióiágés szerkezetek stigmatizációs folyamatának kezdeti szakaszában a nyelvművelők leginkább az idegenszerűség vádjával illették a magyar perifrastikus szerkezeteket, ezeket ugyanis német körülíró szerkezetek tükörfordításaként, illetve német mintára keletkező szókapcsolatokként határozták meg: „a németnek van bizonyos hajlama a direkt, a közvetlen kifejezés elkerülésére, a körülírásra, az egyszerű cselekvést kifejező igének még főnévvel való támogatására: e hibás hajlam a magyarban is érvényesül a német minta után” (Riedl 1897: 100); „[a]zelőtt a tészta nyújtották vagy kezet nyújtottak, de a mai nemzedék – a német szokást majmolva – mindent nyújt: nem ízelítőt ad vagy küld, hanem *mutatványt nyújt*, [...] *alapot nyújt, szilárdságot nyújt, állandóságot nyújt*, egyszóval: nyújtja mindazt, amit a német *bieten!*” (Parlagi 1907: 314). Riedl Frigyes arra is rámutat, hogy az analitikus szókapcsolatok voltaképpen a német nyelvben is kifogásolt szerkezetek, így tehát „azt lehet mondani, hogy német nyelv- vagy stílushibát ültettek át a magyarba” (1897: 98). Simonyi Zsigmond az idegenszerűség vádját azzal fokozza, hogy a funkcióiágés szerkezetek használatát nem egyszerű germanizmusnak, hanem láncszerűen terjedő kontaktushatásnak véli: „[g]yakori idegenszerűség az igéknek főnévvel való föloldása”, és „[k]étségtelen, hogy a legtöbb ilyen körülírás a megfelelő német kifejezés utánzása”, ugyanakkor „az újabb német prózának ez a mindinkább elhatalmasodó szokása tulajdonképp [...] a franciának utánzása” (1915: 437).

A funkcióiágés szerkezetek negatív nyelvművelői megítélésének egy másik jelentős, elsősorban stilisztikai természetű indoka a funkcióiágés szerkezetek formális stílusértékével kapcsolatos, a hosszadalmasság, a nominalizáltság, a bonyolult fogalmazásmód ugyanis a hivatalos stílus jellemzője, ezt pedig a hagyományos nyelvművelés több szempontból is kritizálta, gyakran deviánsnak, magyartalannak bélyegezte: „Valami különleges választékos nyelven, ékes stílusban akar mindenki írni, s nem gondoljuk meg, hogy már az iskola tanítása szerint is a legjobb stílus az, amely a legegyszerűbb és legvilágosabb; a legmagyarosabb pedig a népies stílus, mely mindazonáltal kerüli a póriast és a tájszólást.” (Szikla 1918: 72); „Nálunk magyaroknál a hivatalokban idők folyamán szintén valami sajátságos műnyelv vagy talán *osztálynyelv* fejlődött ki.” (Dénes 1920: 11). A formális stílussal, illetve a hivatalos nyelvhasználattal szemben kialakított nyelvművelői ellenszenv tehát felerősítette a funkcióiágés szerkezetek ellen támasztott „terjengősség” érvét, a széttagoló szerkezetek használata így a bőbeszédűség, a szószaporítás egyik jellemvonásává vált: „Csakugyan igen gyakran több szót használunk a szükségesnél. Igaz az is, hogy terjengősebb szólamaink gyakorta írhatók a magyarosság rovására is. A magyar ember *tagad* valamit. Hivatalosan azt mondjuk róla, hogy »tagadásba veszi«. Az adós semmit sem *fizetett*. Kijelentjük, hogy »fizetést egyáltalán nem teljesített, illetve nem eszközölt«. [...] Pedig így írunk, mert szinte úgy érezzük, hogy a

hivatalos hang nem volna eléggé nyomatékos, ha megmaradnánk az egyszerű, a természetes szavaknál.” (Nyeviczkey 1915: 67). A nyelvújítók a funkcióigés szerkezetek igei tagját a „szemantikai kiüresedtség”, illetve a szerkezet pusztán igei variánsokkal való helyettesíthetősége miatt fölöslegesnek, redundánsnak gondolják, sem szemantikai, sem pedig szintaktikai szerepet nem tulajdonítanak neki, és „magyartalannak” is bélyegzik: „e szavak nemcsak hogy többnyire fölöslegesek, de [...] a mondatok elmagyartalanítását okozzák.” (Szikla 1918: 74); „[a terpeszkedő ige] tulajdonképpen értelme már annyira elkopott, hogy valóságos minden igévé lett, amely aztán hol pongyola kifejezéstelenségével, színtelenségével, hol megidegenszerűségével rontja a beszédet, a stílust” (Dengl 1938: 196).

A funkcióigés szerkezetek ellen a nyelvújító irodalom végső soron olyan idealista, általánosító és antropomorfizáló állításokat, nyelvi mítoszokat is megfogalmaz, amelyek a magyar nyelv, illetve a magyar beszélő sajátosnak elgondolt „természetére” vonatkoznak. Dénes Szilárd egy teljes mértékben szubjektív, semmilyen empirikus adattal alá nem támasztott „nyelvlélektani fejtegetést” állít a funkcióigés szerkezetek egyik alcsoportjára is jellemző személytelenség elítélésének szolgálatába: „[A] magyar természetnek az úgynevezett szubjektív-reális felfogás- s gondolkozásmód felel meg [...]. Világosabban szólva, a magyar lélek a külvilág jelenségeit mindig az *én*-nel való kapcsolatban igyekszik felfogni, és [...] ez a lelki sajátosság a nyelvi kifejezésmódban is visszatükröződik...” (Dénes 1920: 12). Egyes nyelvújítók tehát a funkcióigés szerkezetek kiküszöbölésére irányuló törekvéseikben a passzív szerkezetek elleni „küzdelem” folytatását vélik felfedezni, a szenvedő igeragozásnak a magyar nyelvhasználatból való kiszorulását ugyanis a személytelenség nyelvújítói elítélése is indukálta. Bár a latin és a német hivatalos nyelv mintájára „sokáig kísértett a szenvedő szerkezet a magyar hivatalos nyelvben is”, „ma már leplezetlen alakjában nem is igen találkozunk vele”, viszont „burjánzik a *kerül, nyer, történik* igékkel palástolt szenvedőalak”, tehát „[a] szenvedő szerkezet csökevényei is szülnék felesleges szavakat” (Károly–Zsembery 1960: 152). Egyes nyelvújítói álláspontok nem csupán a nyelvi formákat, hanem magukat a beszélőket is megbélyegzik, a funkcióigés szerkezetek használatát egyenesen erkölcsi hibának, nyelvhasználati jellemhibának tekintik: „a körülményeskedés, a homályos, nem egyértelmű megfogalmazás mögött egyszer-egyszer a fogalmazó felelősségének elhárítása vagy legalábbis elhomályosítása húzódik meg” (Szathmári 1975: 283).

Az igei analitikus szerkezetek normatív megítélése a 20. század második felében árnyaltabbá válik abban az értelemben, hogy a funkcióigés szerkezetek használatának mindaddig konstitutív, tehát szűkebb értelemben vett nyelvtani szabályszerűségként való felfogása, amely azt sugallta, hogy az adott nyelvi formák eredendően helytelenek, egyre inkább háttérbe szorul, és a stigmatizált nyelvi alakulatok előfordulása a konkrét beszédhelyzettel összefüggésben regulatív, tehát nyelvhasználati hibává minősül át: „[E] kifejezések, szavak önmagukban nem ronthatók meg. De ha az iratokban hemzsegnének, és a körmönfonság benyomását

keltik, akkor már helyteleníteniük kell használatukat.” (Károly–Zsembery 1960: 149). Emellett a nyelvművelő tanulmányok nyelvi példái között olyan szerkezetek is megjelennek, amelyek a széttagoló formák nyelvhasználatbeli létjogosultságát bizonyítják, tehát egyes funkcióiágis szerkezetek – bizonyos körülmények között – elfogadottá válnak. Prohászka János (1956: 187) például a funkcióiágis szerkezeteket alapvetően elítélő álláspontja ellenére megjegyzi, hogy „amiképpen nem mind arany, ami fénylik, azonképpen nem mind hiba, ami annak látszik”, és egyes „felhígított igei kifejezések” helyénvalóságát nyelvtörténeti, illetve stilisztikai érvekkel támasztja alá: „vannak olyan terjedelmesebb ígés szerkezetek, amelyek a régi nyelvben is használatosak voltak, s ma is helyénvalók”; „az írásmű tárgya, műfaja, stílusa vagy a mondanivaló hangulata bizonyos helyzetben néha a hosszabb, körülírással, esetleg ünnepélyesebbnek ható formát kívánja meg” (1956: 187). T. András László (1956) – Prohászka (1956) cikkére reflektálva és az alakulatok kontextuális vizsgálatát megelőlegezve – azt hangsúlyozza, hogy a ragos főnévből és igéből álló szerkezetek akár német eredetűek, akár a magyar nyelv belső fejleményei, önmagukban nem helytelenek mint szerkezetek, az ige „körülírása” pedig adott esetekben – például a passzívum, a befejezettség kifejezésére – elkerülhetetlen. Ezt a relativizáló álláspontot képviseli Károly Sándor és Zsembery István is, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy a jogi szaknyelvben bizonyos fogalmak terminológiai megnevezésére jelentéskülönbség miatt „sokszor nem alkalmas [...] a főnévképző nélküli igei alapszó, például *ügyel*, hanem a képzett főnevet kell használnunk egy általánosabb jelentésű, a fogalomhoz lényegében újat nem adó igével összekapcsolva (*ügyeletet tart*)”, valamint „[m]egokolt lehet az ige helyettesítése az igéből képzett főnévnek és egy általánosabb jelentésű igeének a kapcsolatával a jelentés árnyalása érdekében”, illetve „[h]asználhatjuk a körülírással formát a nagyobb nyomaték kedvéért is” (1960: 149).

A funkcióiágis szerkezetekkel kapcsolatos, elsődlegesen nyelvművelői értekezéseket áttekintve megállapítható, hogy a széttagoló alakulatok erős stigmatizáltsága voltaképpen a szerkezetek olyan valós vagy tételezett nyelvi tulajdonságaira vezethető vissza, amelyek általános jellegük miatt a hagyományos nyelvművelés mindenkorai célkeresztjében álltak. Lanstyák István a funkcióiágis szerkezetek megbélyegzésének indokai közé az idegenszerűség, a terjengősség, a nehézkesség, bonyolultság, nehéz érthetőség, a személytelenség, illetve a formális stílusérték vádját sorolja, bemutatva az egyes szempontok mögött lappangó általános (a beszédhelyzetet és a szövegösszefüggést figyelmen kívül hagyó nyelvi autonomizmus, a nyelv ideális formáját tételező nyelvi platonizmus, a nyelvváltozati sokféleségről tudomást nem vevő nyelvi homogenizmus, a használt nyelvi formákat a beszélők jellemével összekapcsoló nyelvi moralizmus) és specifikus (nyelvi purizmus; nyelvi redundanzizmus, szisztemizmus, brevizmus; nyelvi extrudizmus; nyelvi szimplicizmus, percpionizmus; nyelvi karakterizmus, idiomizmus; nyelvi aformalizmus, naturizmus, verbizmus, expresszivizmus, plebejizmus) ideológiákat

is (2020: 56–69). Lanstyák ugyanakkor arra is rámutat, hogy a felsorolt nyelvhelyességi szempontok nyelvészeti szempontból is értelmet nyernek, illetve hasznossá válnak, ha nem nyelvhelyességi, hanem nyelvi helyénvalósági keretbe helyezzük őket, vagyis nem a nyelvi autonomizmus, hanem a közléshelyzetre fókuszáló nyelvi szituacionizmus ideologikus terében tájékozódunk (2020: 69–73). A nyelvi kontextualista megközelítés szerint „[h]elyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közléshelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelőnek érez”, a funkcióigés szerkezetek idegenszerű, terjengős, nehezen érthető, formális stb. megítélésében tehát a beszédhelyzettel összefüggésben a használat értelmi, érzelmi, stilisztikai, stb. helyénvalóságát lenne célszerű figyelembe venni (Lanstyák 2020: 69).

Bár a „terpeszkedő kifejezéseket” a nyelvművelők évtizedeken át megbélyegezték, illetve kerülendőnek tartották, azok mégis használatban maradtak, ez pedig azt igazolja, hogy létrejöttüknek, fennmaradásuknak és analógiás terjedésüknek valóban releváns indítéka van, amely abban is megnyilvánul, hogy az analitikus szerkezetek és a megfelelő puszta igei variánsok között nemcsak stiláris, hanem gyakran szemantikai funkciómegoszlás is végbemegy. Budai László (1984) szerint „tagadhatatlan tény, hogy nyelvérzékünk a stílusbeli különbségeken túl a jelentésbeli különbségeket is érzi a terpeszkedő kifejezések többsége és a helyettük javasolható igék között” (318), az eltérések közé pedig az aspektust, a vonzatszerkezetet, az igenemet, az aktuális tagolást és a lexikai jelentést érintő különbségeket sorolja, és arra is felhívja a figyelmet, hogy azokból a szókapcsolatokból, amelyeknek a névszói komponense összetett szó (pl. *piackutatást végez*) vagy jelzői bővítménnyel rendelkező főnév (pl. *több irányú intézkedés történetik*), egyáltalán nem képezhető egyszerű ige (319–320).

A funkcióigés szerkezetek elterjedt használatának és grammatikai sajátosságainak, illetve az ezeket feltáró szakmunkáknak (l. pl. Prohászka 1956; T. András 1956; Károly–Zsembery 1960; Budai 1984) köszönhetően a *Nyelvművelő kézikönyv* differenciált módon kezeli az igei alaptagú, széttagoló szerkezeteket, amelyeket három, értékítéletekkel ellátott kategóriába sorol: az idegen mintára keletkezett, magyar szemlélettel ellenkező, tartalmi vagy stílusárnyalati többletet nélkülöző, helytelen és okvetlenül kerülendő kifejezések (pl. *bevásárlást eszközöl*) mellett megkülönbözteti a köznyelvben általánosan elterjedt, átvitt vagy képes értelmű, bizonyos mondatszerkezetekben elkerülhetetlen, tehát elfogadható (pl. *feledésbe merül*) és a csupán alakjukra nézve „terpeszkedő”, szólásszerű vagy sajátos jelentéstartalommal, rétegnyelvi, stiláris árnyalattal rendelkező, így semmiképpen sem helyteleníthető (pl. *zokon vesz*) szerkezetek csoportját is (vö. Grétsy–Kovalovszky 1985: 1007–1015). Mivel a kategorizálás nem objektív kritériumok szerint történik, a tételezett csoportok között nem vonhatóak éles határok, az esetleges minősítés így csupán az egyéni nyelvérzékre támaszkodhat. Sziklai Lászlóné (1986) az egyértelműen preskriptív színezetű „terpeszkedő kifejezés”

szókapcsolat helyett az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek megnevezésére a semlegesebb „körülíró szerkezetek” terminust javasolja, és több érveléssel is alátámasztja azok helyénvalóságát, „funkcionális előnyét” (269): a „körülíró szerkezetek” bizonyos választékosságot kölcsönöznek a stílusnak; az egyszerű igékkel ellentétben, amelyek többnyire többjelentésűek, a „körülíró szerkezetek” többsége egyjelentésű, így a tudományos stílusú művekben terminusértékű; a szerkezet főnévi tagja jelző(ke)t is kaphat, ezáltal pontosabban jellemezheti az adott cselekvést, történést, állapotot, minőséget stb.; a „körülíró szerkezetek” és az azoknak megfelelő egyszerű igék gyakran stilisztikai szempontból különböznek egymástól, más jelentésárnyalatot fejeznek ki, esetleg komplex szemantikai viszonyban állnak egymással, az analitikus szerkezetek ugyanis kezdést, folyamatot, befejezést, intenzív cselekvést fejezhetnek ki, illetve az ige eseményszerkezetét is megváltoztathatják (271–272).

Bár a javasolt „körülíró szerkezet” megnevezés a „terpeszkedő”, illetve a „terjengős” metaforikus jelzők viszonylatában valóban leíróbb szemléletűnek tűnik, nem értek egyet Dobos Csilla azon megállapításával, mely szerint a terminus „megfelel az adott nyelvi jelenség specifikumának, és mentes minden negatív felhangtól” (2001: 14), ugyanis a körülíró jelleg konnotatív módon a „terjengősséghez” hasonlóan azt implikálja, hogy a szerkezetek szószaporítóak, körülírnak egy olyan másik nyelvi elemet, amelyhez képest csupán másodlagosnak tekinthetőek, tehát egy olyan preskriptív álláspontot sugallnak, amely még a közelmúlt nyelvvelő irodalmában is megjelenik (l. pl. Grétsy–Kemény 2005; Zimányi 2006; Bősze 2007). A funkciógés szerkezetek azonban nem tekinthetőek redundánsnak az esetleges igei megfelelőjükhöz képest, hanem a denotatív jelentés szempontjából csupán két külön lexéma hordozza azt az információt, amelyet az ige önmagában tartalmaz, sőt az is előfordulhat, hogy az analitikus szerkezetet tartalmazó mondat kevesebb szabad morfémből áll, mint a pusztán igei állítmánnyal rendelkező mondat (vö. Lanstyák 2020: 62). Zimányi Árpád (2006) szerint a szintetikus és az analitikus alakulatok „grammatikai szinonimáknak” tekinthetőek, nyelvváltozattól, illetve stílusértéktől függően használhatóak, ugyanis a korábban helytelenített formák megszokottságuk, „nyelvi panellé szilárdulásuk” miatt részben vagy teljesen elfogadottá váltak (46–47), ennek ellenére a funkciógés szerkezetek használatát mégis a terjengősség alapesetei közé sorolja, és olyan nyelvi jelenségekkel állítja párhuzamba, mint a pleonazmus, a tautológia, a redundancia, a diskurzusjelölés vagy a közhely (40–41). Az orvosi szaknyelv „terpeszkedő kifejezéseiről” Bősze Péter (2007) közölt részletes nyelvi példatárat azt javasolva, hogy „[a]mit egy szóval, tömören kifejezhetünk, azt lehetőleg írjuk úgy, és ne szószerkezettel, több szóval”, ugyanis „a hosszadalmas, dagályos mondatokban a »mellékszavak« – a felesleges szavak – általában segédige szerepűek, amelyeket már nem eredeti jelentésüknek megfelelően alkalmazunk” (35). A *Nyelvművelő kézikönyvtár* – mindenféle leírásra, differenciálásra törekvő előzményt figyelmen kívül hagyva – ugyanazokat a nyelvhelyességi vádakot sorolja fel a „terjengős kifejezésekkel” szemben, mint amelyekkel azokat a 19. század végétől

kezdvé megbélyegezték: „ritkán van jelentéstöbbletük”; „többnyire szükségtelenül hivataloskodnak, a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak”; „[g]yakori használatuk gondolati önállótlanagra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall”; „mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is”; „[e]gy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus)” (Grétsy–Kemény 2005: 555).

A nyelvművelés szubjektív értékítéleteken alapuló, preskriptív megállapításai a nyelvtudomány szempontjából is hasznosíthatóknak bizonyulhatnak, ha azokat az egyszerű elutasítás helyett kutatási hipotéziseknek tekinti, és empirikus módon vizsgálja tudományos helytállóságukat. Heltai Pál és Gósy Mária (2005) az idegenszerűség, illetve a bonyolultság, nehéz érthetőség intuitív feltételezésére alapozva végzett egyrészt kontaktológiai, másrészt pedig pszicholingvisztikai természetű, empirikus vizsgálatot, amely a fordítói tevékenységnek a funkcióigés szerkezetek használatára, a használatnak pedig a feldolgozásra, a megértésre gyakorolt hatását igyekezett kimutatni. A szerzőpáros két magyarul írt és egy angoltól fordított szakkönyvben, továbbá kilenc szakfordító hallgató képesítő fordításában vizsgálta az *eszközöl*, *kerül*, *mutat*, *nyújt*, *rendelkezik*, *szolgál*, *végez* és *szerepel* igékkel alkotott funkcióigés szerkezeteket, és az eredmények alapján arra a következtetésre jutott, hogy nem feltétlenül igaz az, hogy a fordításokban több a funkcióigés szerkezet, mint az eredeti magyar szövegekben, ugyanakkor a hallgatók szövegeiben előforduló szerkezetek magas száma arra utalhat, hogy a nyelvileg tudatosabb, hivatásos fordítók helyett inkább a szakemberek és az alkalmi fordítók azok, akik az analitikus szerkezetek terjedésében jelentősebb szerepet játszanak (Heltai–Gósy 2005: 477–479, 485–486). A szövegmegértés szempontjából Heltai és Gósy azt állapította meg, hogy a nyelvművelők által helytelenített szerkezeteket tartalmazó megnyilatkozásokat a kísérleti személyek hosszabb idő alatt dolgozták fel, mint az egyszerű igés állítmánnyal rendelkező mondatokat (2005: 479–485; vö. Wittenberg 2016). E tekintetben tehát a nyelvművelői értékelésnek van valóságalapja, az eredmények megbízhatóságát azonban gyengíti az, hogy a kutatók kevésbé elterjedt kifejezésekkel dolgoztak, és az alapvetően írott nyelvre jellemző szerkezetek megértését nem azok megszokott közegében, hanem felolvasás során, szövegkörnyezet biztosítása nélkül vizsgálták (Heltai–Gósy 2005: 485–486; Lanstyák 2020: 63). A formulaszerű nyelvhasználat, a mentális lexikonban holisztikusan tárolt, egységként előhívott plurilexémikus szekvenciák koncepciójára alapozva a szerzőkben az a feltételezés is megfogalmazódott, hogy a funkcióigés szerkezetek használata olyan stratégia, amely megkönnyíti, illetve felgyorsítja a beszédprodukción, ez azonban a feldolgozásra nézve hátrányos lehet abban az esetben, ha a vevő nem formulaszerű szekvenciaként ismeri fel az adott nyelvi jelcsoportot (Heltai–Gósy 2005: 485–486). Heltai továbbá azt is megfigyelte, hogy az analitikus szerkezetek értelmi feldolgozása a szintetikus szerkezetekéhez képest nem minden esetben jelent komplexebb mentális folyamatot:

a szakfordítók például a célnyelvi szövegben gyakran automatikusan szaknyelvi kollokációkká alakítják át a forrásszöveg egyelemű terminusait, az explicitációval létrejövő szerkezetek ugyanis egyrészt jelzik a szöveg szakmaiságát, másrészt pedig a célnyelvi közönség számára megszokottabbak, így pedig könnyebben feldolgozhatóak (2009: 22).

Csorba Gábor (2010a) empirikus kutatása a funkcióiágés szerkezetek terjengősségére vonatkozó nyelvművelői megállapításokra adott válaszként értelmezhető, ő ugyanis korpusznyelvészeti módszereket alkalmazva azt bizonyította, hogy a funkcióiágés szerkezetek kollokációs egységként sajátos szemantikai prozódiaival rendelkeznek, amely egyes esetekben sem az alkotóelemek, sem pedig a szintetikus nyelvi formák prozódijával nem egyezik meg, erre pedig a funkcióiágés szerkezetek fordítása során is érdemes odafigyelni. A szemantikai prozódia (*semantic prosody*) a kiterjesztett nyelvi egységeket vizsgáló 2S3C-modell egyik komponense a mag (*core*, invariáns egység), a kollokáció (*collocation*, a mag vagy kulcsszó nyelvi környezete), a kolligáció (*colligation*, a kollokációt képező lexémák grammatikai mintázata) és a szemantikai preferencia (*semantic preference*, az adott maggal gyakran előforduló lexémák közös lexikai mezeje) mellett, amely a lexikai egység pragmatikai és attitudinális funkcióját határozza meg (vö. Sinclair 2004; Csorba 2010a). A szemantikai prozódia tehát bizonyos mértékben összefügg a szójelentésnek azzal az összetevőjével, amelyben a beszélőközösségnek a jel tárgyához való értékelő viszonyulása fejeződik ki, és amelyet a kognitív nyelvészet értékjelentésnek nevez (vö. Szilágyi 1996: 11). Például az *irányába hat* kifejezés szemantikai prozódijája alapvetően pozitív (*a növekedés, az együttműködés, a szabad verseny* stb. *irányába hat*), ez pedig reménykedő attitűdöt érzékeltet, míg a szerkezethez szemantikailag közel álló *eredményezhet* ige esetében a prozódia félelmet, bizonytalanságot sugallva észlelhetően a negatív pólus felé mozdul el (*drágítást, feszültséget, válsághelyzetet* stb. *eredményezhet*) (Csorba 2010a: 26–27).

A 20. század végétől kezdődően a nyelvművelés előíró megállapításai mellett a magyar szakirodalomban is hangsúlyosan jelentkeznek a „terpeszkedő szerkezetek”, vagyis a (ragos) névszóból és deszemantizálódott igéből álló szókapcsolatok objektív szempontú leírásának igénye. A nyelvtudomány a deskriptív szemlélet értelmében már nem kontextusfüggetlenül és minősítő szándékkal vizsgálja az analitikus alakulatokat, hanem az azokat tartalmazó nyelvi megnyilatkozások fizikai és értelmi környezetét is figyelembe véve igyekszik felfedni a szerkezetek specifikumait, előfordulásuk nyelvi és nem nyelvi tényezőit. Ezt az álláspontot képviselve vezette be Keszler Borbála (1992; 1995) a nyelvtudományi diskurzusba az európai nyelvtanítás eredményeit felhasználva egy lehetséges új szófaji kategória megnevezésére a *funkcióige*, a funkcióiágét tartalmazó szókapcsolat megjelölésére pedig az értéksemleges *funkcióígés szerkezet* kifejezést. A bevezetett terminusok valójában a német nyelvészeti szakirodalom megfelelő szakszavainak (*Funktionsverb, Funktionsverbgefüge*) tükröfordításai, ez pedig azért is lényeges, mert a német funkcióiágés szerkezetek

korai, intenzív és mélyreható vizsgálata (l. pl. Daniels 1963; Polenz 1963) az alakulatokat kutató magyar nyelvészek számára egyfajta módszertani mintát is jelenthetett.

A deskriptív szemlélet érvényesítése és elterjedése következtében a funkcióigés szerkezetek specifikus tulajdonságait a 21. századi magyar leíró nyelvtanok (l. pl. MGr.; Bajor et al. 2006; Hegedűs 2019) már tárgyalják, a modern, strukturalista jellegű grammatika a funkcióigés szerkezeteket az idiómaszerű komplex régensek (Komlósy 1992: 487–519; Dobos 2007a), illetve az igemódosítót tartalmazó komplex predikátumok (É. Kiss et al. 2003: 33–39) egyik típusaként integrálja a nyelv rendszertani leírásába. Az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek nemcsak a szűkebb értelemben vett szintaktikai, hanem szemantikai (l. pl. Károly 1970; Hrenek 2017, 2021), frazeológiai (l. pl. O. Nagy 1968; Forgács 2008), pragmatikai-stilisztikai (l. pl. B. Kovács 1999; Forgács 2001), illetve fordítástudományi (l. pl. Dobos 2007b; Csorba 2010a) vizsgálódások tárgyát képezik, sokszínűségük, sajátos jellegük miatt pedig mindmáig foglalkoztatják a kutatókat.

3. A funkcióigés szerkezetek diakrón szempontú megközelítése

A funkcióigés szerkezetek 19–20. századi negatív nyelvművelői megítélése, illetve viszonylag újnak számító nyelvtudományi megközelítése implicit módon azt érzékelteti, hogy az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek használata voltaképpen az új- és az újabb magyar kor előzményekkel nem rendelkező sajátossága. Bár egyes szakirodalmi munkák történeti szempontú megállapításokat is tesznek, ezek gyakran megalapozatlanok és ellentmondásosak: míg Zsilinszky Éva (1996) és Dobos Csilla (2001: 10) szerint az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek a 17. századi formálódó magyar jogi terminológia írott nyelvének részét képezik, ugyanakkor más kontextusokban nagyrészt korábbról adathatók, tehát nem a 17. századi jogi nyelvhasználat újításai, addig Kemény Gábor (2009) és Bajor et al. (2006: 296) azt állítja, hogy a funkcióigés szerkezetek az analitikus tendencia körébe tartozó újabb jelenségek közé tartoznak, keletkezésük pedig a szóképzés mellett az összetétellé válás szóalkotásmódjának 19. századi felerősödésének köszönhető, amelyet német kontaktushatások és nyelvújítói javaslatok egyaránt indukáltak. Mindezek ellenére *A magyar nyelv történeti nyelvtana* szerint a funkcióigés szerkezetek jelenléte már a kései ómagyar korban is kimutatható: „[a] kötött bővítményű főnév a mondatban gyakran valamilyen általános jelentéskörű, ill. a vonzat szempontjából lényegtelen jelentésben használt, »üres« igével alkotott szókapcsolat tagjaként jelentkezik”, a gyakrabban használt üres igeik közé a *van* ’rendelkezik’, illetve a *nincs* (*ereje, panasza, hite* stb.), az *ad* (*hálát, erőt, részt* stb.), a *vall* (*kétséget, gondolatot, irgalmasságot* stb.), a *tesz* (*panaszt, tanácsot, sírást* stb.), a *tart* (*haragot, penitenciát, reménységet* stb.), a *mutat* (*szégyent, dagályt, kegyetlenséget* stb.) és a *van* ’létezik’ (*öröm, emlékezet, kételkedés* stb.) sorolható, a megfelelő ige kiválasztásában pedig „a mondanivaló tartalma, stílusa, valamint a latin eredeti szöveg mintája” egyaránt

szerepet játszhatott (S. Hámori 1995: 411–412). A magyar funkcióigés szerkezetek kialakulása tehát egyáltalán nem tekinthető új fejleménynek, megjelenésük egészen a kései ómagyar korig vezethető vissza, használatuk a vizsgált adatok alapján történeti folytonosságot mutat, mindmáig való fennmaradásuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük pedig releváns kommunikációs szerepüket igazolja.

A funkcióigés szerkezetek lexikológiai kategorizálásának bizonytalansága a lexikográfiai gyakorlatban is megmutatkozik, a nyelvtörténeti szótárak ugyanis különbözőképpen kezelik ezeket a sajátos szókapcsolatokat: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) feltehetően terjedelmi okok miatt – bár kivételes esetekben szókapcsolatokat is szerepeltet címszóként – nem sorolja fel az érintett igék szócikkeiben a velük létrejött szó szerkezeteket, a *Magyar nyelvtörténeti szótár* (NySz.) és a *Régi magyar glosszárium* (Gl.) a címszóként szereplő ige szócikkében közli a különféle bővítményekkel állandósult szókapcsolatokat, válogatása azonban olykor esetlegesnek tűnik, így az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT.) tekinthető az egyetlen olyan nyelvtörténeti kézikönyvnek, amely a teljesség igényével – *Szk.* jelzéssel ellátva vagy külön jelentésszámmal megjelölve – mutatja be az egyes igék szócikkeiben mindazokat a szó szerkezeteket, amelyekben az igei alaptag és annak bővítménye lexikai egységet alkot (vö. Zsilinszky 1996: 93). Ennek következtében a vizsgálat anyagául szolgáló korpuszt a SzT. köteteiből gyűjtöttem, a történeti nyelvi adatok földrajzi eloszlását pedig következőképp nagyrészt a történelmi Erdélyre, illetve a Partiumra korlátoztam.

Mivel a SzT. adatai főként a 16. és a 19. század közötti időszakból származnak, a funkcióigés szerkezetek használata hozzávetőlegesen a középmagyar és az újmagyar korban figyelhető meg, földrajzi szempontból pedig az adatok Erdély mindenik tájegységére kiterjednek. A vizsgálat körébe vont nyelvi példák változatos szövegtípusok és regiszterek elemei, a szövegtípusok különféle hivatali és magánéleti iratfajtákból (végrendeletek, törvényszövegek, jegyzőkönyvek, számadáskönyvek, tanúvallomások, törvényszövegek, kelengye- és tárgylajstromok, költségjegyzékek, csere- és adásvételi iratok, nyugták, krónikák, naplók, önéletírások, levelezések stb.) épül fel, amelyek nemcsak a korabeli írott, hanem a „leírt (beszélt) nyelvet” (Pusztai 1999: 381) is tükrözik.

A tanulmány azokat a funkcióigés szerkezeteket vizsgálja, amelyek igei komponense történetileg bizonyos mértékű szemantikai kiüresedésen ment keresztül, a prototipikus funkcióigék egyik sajátossága ugyanis az, hogy sematizált jelentéssel rendelkeznek, az autoszemantikus, lexikális jelentésű és a szinsemantikus, grammatikai jelentésű nyelvi elemek között helyezkednek el. Hadrovics László a legelvontabb jelentésű, az elvont jelszerűség felé közeledő nyelvi elemek közé tizenkilenc igt (ad, hagy; bír, győz; fog, kezd; tesz, művel, szerez; tart, űz, folytat; vall; vesz; vet; visel, hordoz; esik, ejt) sorol, amelyek közös tulajdonsága az ún. „megvalósító funkció”, a felsorolt önálló, teljes értékű igék elvont jelentésükben ugyanis történések, cselekvések általános megvalósító igéivé válnak (1992: 337–352). Ennek ellenére a

győz, hordoz és *kezd* igék segédigyszerű funkcióban kevésbé vesznek részt funkcióigés szerkezetek létrehozásában, a SzT. a *bír* ige esetében pedig – bár ma már több szerkezet (pl. *tudomással bír; befolyással, értékkel, fontossággal, jelentőséggel bír*) igei komponense – nem közöl funkcióigés típusú szó szerkezeteket. Mindezek értelmében jelen tanulmány a SzT. nyelvi adatai alapján elsődlegesen azokat a funkcióigés szerkezeteket vizsgálja, amelyek szintaktikai alaptagja az *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* vagy *visel* igék valamelyike.

4. A funkcióigés szerkezetek tipológiája a régi erdélyi magyar nyelvhasználatban

A funkcióigés szerkezeteket olyan szintaktikai és jelentésbeli egységet alkotó, félig kompozicionális névszói-igei szerkezetekként értelmezem, amelyek egy határozóragos, tárgyragos, zéróragos vagy névutós, szemantikailag domináns névszóból és egy sematizált jelentésű, szintaktikailag domináns funkcióigéből épülnek fel, a szókapcsolatok pedig denotatív szempontból gyakran szinonim viszonyban állnak egy olyan egyszerű igével, amelynek szótöve azonos a névszói komponens tövével. Az előbbi meghatározásba tömörített idioszinkratikus tulajdonságok ellenére a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a kompozicionális jelentésű valódi szintagmák, illetve az idiomatikus jelentésű állandósult szókapcsolatok elhatárolása nem minden esetben egyértelmű, továbbá a funkcióigék szemantikai elhomályosultságának mértéke is eltérő lehet. Ennek következtében egyes szerkezetek besorolása – a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes” elv alkalmazásával (vö. Lanstyák 2019: 63) – csupán az egyéni nyelvérzéken múlik.

A SzT.-ből gyűjtött nyelvi adatok kategorizálásában a prototípusalapú csoportosítási modellt alkalmazom, amelynek lényege, hogy valamely tetszőleges kategória egy centrális elemből és a köré szerveződő példányok halmazából épül fel úgy, hogy a periférikus elemek mindegyikének létezik legalább egy közös tulajdonsága a központi kategóriaelemmel. A funkcióigés szerkezetek kategorizálásában Molnár Katalin (1999: 133–135) és Lanstyák István (2019) szinkrón szempontú rendszerezésére támaszkodom, ezeket azonban átstrukturálva és kibővítve, a diakrón szemléletet is érvényesítve használom fel.

4.1. A prototipikus funkcióigés szerkezetek osztálya

A prototipikus funkcióigés szerkezetek közé azokat az igei tartalmú funkcióigés szerkezeteket sorolom, amelyek szemantikai alaptagja egy cselekvést vagy történést kifejező névszó, ún. eseménynév, szintaktikai alaptagja egy alulspecifikált jelentésű ige, a teljes szerkezet pedig megfeleltethető egy olyan igével, amelynek szótöve megegyezik a névszói komponens szótövével (vö. Lanstyák 2019: 63–64). A prototipikusnak tekinthető funkcióigés szerkezetek névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat, vagyis cselekvést, illetve történést kifejező szó, ún. eseménynév,

a szerkezet egésze pedig megfeleltethető egy olyan önállóan használt igével, amely mind denotatív jelentésében, mind pedig hangalakjában hasonlít a funkcióigés szerkezet névszói komponensére (Lanstyák 2019: 63). Az eseménynév nyelvtani szempontból a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka, tehát igéből képzett főnév. A prototipikus funkcióigés szerkezetek névszói tagjának morfológiai felépítésében leggyakrabban az *-Ás* (pl. *perlekedést folytat*) deverbális főnévképző fordul elő, azonban az *-At* (pl. *dicséretet tesz*), a *-sÁg* (pl. *segítséget ad*), az *-AlOm* (pl. *tilalmat hagy*) és az *-Ó* (pl. *fontolóra vesz*) képzők is termékenynek bizonyulnak a széttagoló szerkezetek létrehozásában (vö. Lanstyák 2019: 74–75).

A tizenöt vizsgált funkcióige közül a SzT. nyelvi adatai alapján a prototipikus szerkezetek létrehozásában legnagyobb gyakorisággal a *tesz* ige vesz részt, amelyet jelentős különbséggel ugyan, de a *vesz* ige követ. Az *esik*, *tart*, *művel*, *ad*, *űz*, *hagy*, *vet*, *ejt*, *fog*, *folytat* és *szerez* igék kevesebb számú szókapcsolatban szerepelnek, míg a *vall* és *visel* igék egyáltalán nem hoznak létre prototipikus szerkezeteket. A prototipikusnak számító funkcióigés szerkezeteket a funkcióige produktivitása, előfordulási gyakorisága alapján három alcsoportba sorolva mutatom be.¹

4.1.1. A *tesz* igével alkotott funkcióigés szerkezetek csoportja

A legtöbb prototipikusnak számító funkcióigés szerkezet igei tagja a *tesz* ige, névszói tagja pedig egy *-Ás* képzőt tartalmazó, rendszerint tárgyragos, deverbális főnév, amely a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka: *ásást tesz* (~ *ás*) (1573: darochy Iános *asast teot* az Eo kertebe [Kv; TJK III/3. 181]), *csúfolást tesz* (~ *csúfol*) (1584: sok *csufolast bozzusagot tesze(n)* raita [Kv; TJK IV/1. 360]), *dúlást tesz* (~ *feldúl*) (1662: nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, *dúlásokat tesznek vala* [SKr 149]), *égetést tesz* (~ *feléget*) (1659: *egetest* rablast az Országba ne *tegyenek* [UszLt 23 fej.]), *ellenszegülést tesz* (~ *ellenszegül*) (1847: Ezen *ellenszegülést* pedig *tette* Bucumba [VKp 220]), *ellenvetést tesz* (~ *ellenvet*) (1793: A' Királyi Fiscus ... magát ezen Perben avatván ezen *ellenvetéseket tész* [Mv; EMLt a Zabolai Hadnagy fam. prod. pere]), *ellenzést tesz* (~ *ellenez*) (1584: Az felesege penigh semmy *ellenzest* Nem *teot* [Kv; TJK IV/1. 317]), *említést tesz* (~ *megemlít*) (1834: Azon három véka Árpa ... Percipiáltatatt, tsak rolla *említett tenni* ottan el felejtődöt [Sajókeresztúr SZD; Born. II]), *fáradozást tesz* (~ *fáradozik*) (1729: az Mlgs Gubernium azon dologban munkás

¹ A kiemelt nyelvi adatok mellett zárójelben egy tilde után az adott funkcióigés szerkezet monolexémikus ige- vagy névszóvariánsát tüntetem fel. A félidézőjelek közé foglalt többszavas magyarázatok, szinonim analitikus alakulatok egyrészt a szemantikailag elhomályosult szerkezetek jelentését adják meg, másrészt pedig arra utalnak, hogy az adott szerkezet nem feleltethető meg egyetlen egyszerű ige- vagy névszóvariánsnak. Az egyes történeti nyelvi példák esetében terjedelmi okok miatt csupán az első előfordulást közlöm. A SzT.-beli nyelvi adatokat a forrásszöveg keletkezésére utaló évszámok előzik meg, és szögletes zárójelbe tett, helyre és levéltárra való utalások követik. Az egyes rövidítések feloldása a SzT. I., V. és XIV. kötetének rövidítésjegyzékében található meg.

faradozást tett [Ks 25. IV. 17 Kornis Zsigmond aláírása]), *felosztást tesz* (~ *feloszt*) (1841: a következő *felosztást tettem* [Nyáradsztanna MT; EHA]), *fenyegetést tesz* (~ *megfenyeget*) (1610: most hadgia az szek hogy ha teorúenj keóúül valo *fenyegetest tett*, Attúl megh zinnjek [UszT 32b]), *fenyegetőzést tesz* (~ *fenyegetőzik*) (1670: Az jenei törökök ... *fenyegetőzést* is sokat *tettenek* [TML V, 20 a fej. Teleki Mihályhoz]), *fizetést tesz* (~ *kifizet*) (1589/17. sz. eleje: mint heti béres legyenek *fizetést* ne *tegienek* [Kv; KőmCART. 5]), *fogadást tesz* (~ *fogad*) (1592: Danch Orban *teot volt fogadást* velle hogi ferhez megien [Kv; TJK V/1. 220]), *fosztogatást tesz* (~ *fosztogat*) (1662: nagy sok kóborlásokat, *fosztogatásokat*, lopásokat, dúlásokat *tesznek vala* [SKr 149]), *hálást tesz* (~ *meghál*) (1662: *egy hálást* Biharon *tévén* [SKr 311]), *halasztást tesz* (~ *elhalaszt*) (1593: ebben(n) *halasztást teottek* ez Ieoweo giwlesre [Kv; TanJk I/1. 215]), *halogatást tesz* (~ *halogat*) (1584: Én monda(m) hogy Igiwnk Aldomast, de Olaios Georgy *halgatást* (!) *theon* benne [Kv; TJK IV/1. 291]), *hatalmaskodást tesz* (~ *hatalmaskodik*) (1668: ki micsoda *hatalmasságot*, vagy foglalást *tött volna* határokon [Hagymáslápos Szt; JHbK XIII. 18]), *határozást tesz* (~ *határoz*) (1838: az egész Czéh ezen *határozást tette* [Kv; ACProt. 9]), *hirdetést tesz* (~ *hirdet*) (1806: az szöts Legénnek ottan létéről tsak egy szotis szollott vagy *hirdetést tett volna* rolla, aztat nem láttám [Dés; DLt 250/1808 Marosán Aniska (46) korcsmárosné vall.]), *intést tesz* (~ *megint*) (1570: az ceh Mester Jllien *Jntest Teot* az cehben [Kv; TJK III/2. 1]), *írásra tesz* (~ *megír*) (1672: egy generale postulatutumot *töttek írásra* Kegyelmed ellen [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *irtást tesz* (~ *irt*) (1573: Nagy panazolkodas vagion az olahokra hogy *Zok wy Irtásokat teottek volna* [Kv; TanJk V/3. 91a]), *jegyzésbe tesz* (~ *lejegyez*) (1807 k.: tsak *jedzesben tettük* a napot Esztendőt es a miket Testált [Sinfva TA; Borb. II]), *jelentést tesz* (~ *jelent*) (1561: Ez bölcz es tizteletes ferfiak ... ilyen *ielentest tönek* mynekwnk [Kv; ÖCART.]), *kacagást tesz* (~ *kikacag*) (1776: nagy *kacagást tettek* rajta [RettE 366–7]), *káromkodást tesz* (~ *káromkodik*) (1736: az Incta ... hallatlan 's irtóztató *káromkodásokat tött* [Dés; Jk 202b]), *káromlást tesz* (~ *káromol*) (1650: Hogi az Sz. Iványi ur(am) predicatioia ellenis azt az *karomlast tötte* hogi szarik affele predicatioba(n) [SzJk 182]), *kiáltást tesz* (~ *kiált*) (1574: az Chyzar Antalne Anna Azzon Ewel (!) nagy *kyaltást tezen* [Kv; TJK III/3. 329b]), *kiáradást tesz* (~ *kiárad*) (1814: a' Szamos ... az Határra gyakor *ki áradásokatt tött* [Dés; DLt az 1825. évi iratok közt]), *kóborlást tesz* (~ *kóborol*) (1662: nagy sok *kóborlásokat*, *fosztogatásokat*, lopásokat, dúlásokat *tesznek vala* [SKr 149]), *költést tesz* (~ *költ*) (1788: én egjedül *tettem* minden *költést* [Branyicska H; JHb XXXI. 26]), *lépést tesz* (~ *lép*) (1763: A ... Pinczének szádatól 21 *lépést tévén* ... vagyon az Istálló [Hortobágyfva Szb; Born. XXIXa. 19. 15–6 néhai Hortobágyi Gergély György conscr.]), *lopást tesz* (~ *lop*) (1567: Jtthis az en tyztembe igaz elegh *lopást teznek* [Nagysajó BN; BesztLt 74]), *osztozást tesz* (~ *osztozik*) (1573: Eok attiafyak valamj zanto feoldeokreol *oztozást Tennenek* [Kv; TJK III/3. 91]),

panaszolkodást tesz (~ *panaszodik*) (1581: Megh ertettek az fogiatkozás myat valo *panozolkodast* mellyet feokeppen az Zaz Nemzet *teze(n)* hogy p(rae)dicatorok ne(m) volna [Kv; TanJk V/3. 248a]), *pusztítást tesz* (~ *pusztít*) (1681: ezen Erdőben Nalaczi Vr(am) eő kglme jobbgyi nem keves *pusztítást tesznek* [Hátszeg H; VhU 150]), *rablást tesz* (~ *rabol*) (1634: itt az ket homorod mellett Nagj *Rablást tőnek* az Tatárok [TSb 21]), *rúgást tesz* (~ *megrúg*) (1729: kemeny *rugásokat, tapotasokat tőttenek* rajta [Dés; Jk]), *sírást tesz* (~ *sír*) (1589 k.: Az Azzonj Nagi *syrast* kezde *tenni* [Szu; UszT]), *sírást-rívást tesz* (~ *sír-rí*) (1778: Szörnyű nagy *sírást-rívást tettek* nyavalyások [RettE 389]), *tágítást tesz* (~ *tágít*) (XVIII. sz. eleje: modgyával az oldala felől mennyenek melléje, és az Urkán *tegyenek tágítást* [JHb 17/10 lórtartási ut.]), *tanítást tesz* (~ *tanít*) (1657: a templomban sem *teszek tanitast*, mert nem vagy te arra melto erdemes [SzJk 82 Felenyedi Györgyné özv. papné Szöllősi Gábor szentgyedi prédikátor elleni perében a felperes Petrus Bessenyei de Dees ügyvédje kezével]), *tapodást tesz* (~ *megtapos*) (1729: kemeny *rugásokat, tapotasokat tőttenek* rajta [Dés; Jk]), *tolongást tesz* (~ *tolong*) (1751: meszeb valók nem *tettek tojongást* [Abosfva KK; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.]), *tudósítást tesz* (~ *tudósít*) (1750: tizenharmad napra *tesznek* nékem *tudosítást* [O.csesztve AF; Ks 83 Péterfi Sándor lev.]), *utazást tesz* (~ *utazik*) (1823–1830: Sokszor az úrfi egy vagy más városra egy-egy kis *utazást tett* [FogE 229]), *vallást tesz* (~ *vall*) (1550: my elewnkbeh hywa ... *tewnek* ilyen *wallasth* [Mányik SzD; BfR II.]), *vallomást tesz* (~ *vall*) (1796: az vallok ... eképpen *tőnek Vallomást* [O.solymos K; LLt Csáky-per 295. 11 Felei Veres Josef msz-i ns, Kolozs megyei hites bíróg.]), *válogatást tesz* (~ *kiválogat*) (1642: fizetesebe az buzat elegyesen veotte semmi *valogatast* ne(m) *teott* benne [Gyalu K; GyU 80]), *változtatást tesz* (~ *változtat*) (1677: Ritusokban pedig reformálni, *változtatást tenni*, qua modalitate Religio dolgában, kinek kinek szent írásbol vőt opiniojának meg-jelentetésének módgya [AC 267]), *vásárlást tesz* (~ *vásárol*) (1818: *tévének* mi előttünk ilyen *vásárlást* [Asz; Borb. I Nagy József ns vall.]), *verekedést tesz* (~ *verekedik*) (1662: a városbéli gyermekek ... magok között nagy rúv *verekedéseket tesznek* *vala* [SKr 629]) és *verést tesz* (~ *megver*) (1767: ha verték minemű *verést* vagy Sebet *tettek* rajta? [Bethlensztmiklós KK; BK vk]).

A funkcióigés szerkezetek létrehozásában rendkívül produktív -*As* képző mellett a *tesz* funkcióigéhez kapcsolódó deverbális főnév több esetben -*At* képzőt tartalmaz, amelyhez rendszerint tárgyrag járul: *dicséretet tesz* (~ *megdicsér*) (1622: Az mikor hazajött volna Paulus Göcs uram, nagy *dicséretet tőn* felőle az városnak [Kv; KvE 153 SB]), *feleletet tesz* (~ *felel*) (1638: Nagy Tamas Vr(am) *tőn* illien modon ualo *feleletet* [Fog.; Szád.]), *ígéretet tesz* (~ *megígér*) (1572: en ez zot halua(n) az aszontwl én mingiarast *Jgiretet twk* nekie [Sajókeresztúr SzD; BesztLt 3715]), *ítéletet tesz* (~ *ítél*) (1584: nem tudonk mihez tamazkodni es michioda *itileteth tenni* [Báthory, ErdLev. 208]), *készületet tesz* (~ *készül*) (1823–1830: a *készületet* a papságra *tettem* [FogE 216]), *nyilatkozatot tesz*

(~ *nyilatkozik*) (1850: jo lelki ősméret szerént *tettek* ily *nyilatkozatot* [Mv; DobLev. V/1303]), *parancsolatot tesz* (~ *parancsol*) (1771: Egyebekről, jo moddal *tettem porantsalatott* [Rücs MT; Ks 21. XV. 23]), *szolgálatot tesz* (~ *szolgál*) (1692: sok rendbeli *szolgálatot tött* [Impérfva Cs; LLt Fasc. 159]), *ütközetet tesz* (~ *megütközik*) (1653: erős *ütközetet tőnek* [ETA I, 68 NSz]) és *üzenetet tesz* (~ *üzen*) (1697: a' Becsületes Unitaria Ecclesiának ... *üzenetet teyenek* [Kv; SRE 54]).

Kevesebb számban ugyan, de a *tesz* -sÁg, illetve -*AlOm* képzős, legtöbbször szintén tárgy esetben álló főnevekkel is prototipikus funkcióiágés szerkezeteket alkot: *fogságba tesz* (~ *elfog*) (1849: Báró Vesselényi Miklos urat mikor *fogságba tették*, alig valék 12. éves [Kv; Végr. Vall. 26]), *gyilkosságot tesz* (~ *gyilkol*) (1676/1681: ha peniglen szant szandekkal *gyilkosságot tenne* valamellyik ä várban, azért az gyilkos is megh hallyon [Vh; VhU 662]), *mulatságot tesz* (~ *mulat*) (1792: egy nap egyiknél, más nap másiknál *tették a Mulatságot* [Laszó H; Ks 80. XLVII. 5]), *segítséget tesz* (~ *segít*) (1734: edgyszer megh kerestenek bennünket hogy *Segittsseg(e)t tennék* az Somkuti Házhoz fa hordással [Nagynyíres Szt; TKI Kardos László (50) lib. vall.]), *vétséget tesz* (~ *vét*) (1593: Ezben *teth wolt* az en procútorom *vetsegeth* [UszT 9/46]), illetve *tilalmat tesz* (~ *megtilt*) (1570: Besterchey Gërgh es Kappa Antal, *Tylalmat Teznek* az vrbëger fyay kepeben [Kv; TJK III/2. 3]).

4.1.2. A *vesz* igével alkotott funkcióiágés szerkezetek csoportja

A *vesz* igével alkotott funkcióiágés szerkezetek legnagyobb részében az ige – a *tesz* igéhez hasonlóan – egy -*As* képzős eseménynévi típusú taghoz járul, ugyanakkor a vizsgált szerkezetek főnévi komponensei között -*At*, illetve -*AlOm* képzős igei származékok is előfordulnak: *ápolásba vesz* (~ *ápol*) (1850: Lelenczeket *ápolásba venni* szándékozo személyek erkölcsiségéről ... szollók [Nagykapus K; RAK 6 esp. kl]), *büntetést vesz* (~ *megbüntetik*) (1791: Papsági functiojatorl privaltatott egészen, egyéb *büntetést* nem *vett* [Sebeshely H; JHb 8 r. valló]), *futamást vesz* (~ *elfut*) (1660: megh iedven vetketeől *futamast veött volna* [Kv; TJK VIII/3. 264]), *gondolkodásra vesz* (~ *elgondolkodik*) (1568: Marton deakis *gondolkodásra veotte* ... Pazman Palis *gondolkodásra veotthe* [Kv; TJK IV/1. 548]), *kerítésbe vesz* (~ *bekerít*) (1847: egy darab rétet ... bésántzolt, s azt lenge *kerítésbe vette* [KLev. 15]), *megfontolásra vesz* (~ *megfontol*) (1796: mélyly alazatosaggal Instalunk Ngod előtt azon, hogy melto *meg fontolasra vévén*, bölts elmejevel azt, hogy minemű romlás és kár következék ebből [Torockó; TLev. 10/6]), *növekedést vesz* (~ *nő*) (1662: a Sebes-Körös szép folyó vize ... a Kalota havasából több és nagy sok hegyekből igen nagy *nevekedést vevén* ... a várast ketté szakasztja [SKr 416]), *pihenést vesz* (~ *megpihen*) (1658: Rákoczi ... Szamos-Újvárbán magának lón egy darabig, és *pihenést vön* [ETA I, 166 NSzF]), *térést vesz* (~ *megtér*) (1664: nem szükség Kegyelmednek az hadakat tovább fárasztani, hanem *vegyen térést* [TML III, 163 a fej. Teleki Mihályhoz]), *tudomást vesz*

(~ *megtud*) (1880: azt hittem, te hamarább *veszel* hollétéről *tudomást*, mint én [PLev. 73 Petelei István Jakab Ödönhöz]), *vizsgálásba vesz* (~ *megvizsgál*) (1662: ha a hitlevelét a vezérnek exámenbe, *vizsgálásba veszik vala*, az álnokság megtapasztaltatván, magok is úgy rendelhatték volna a dolgokat [SKr 624]); *eredetet vesz* (~ *ered*) (1681: annál fellyebb, honnan tudniillik azon folymak (!) *eredetét vesznek* [Nagykapus NK; EHA]), *lélegzetet vesz* (~ *lélegzik*) (1629: csak aleg *veszen vala lelegzetett* [Mv; MvLt 290. 146a]); *értelmet vesz* (~ *megért*) (1573: eo Semmy *Ertelmet* abbol *veot* hogy tudna mire valo volt volna azt sem tугya [Kv; TJK III/3. 210a]), *győzedelmet vesz* (~ *legyőz*) (1710: a pokolnak kapui soha *győzedelmet* nem *vesznek* az Isten ecclesiáján [CsH 99]).

A *tesz* igétől eltérően a *vesz* funkcióiégei szerepben a vizsgált szövegtörzs alapján a viszonylag ritkának számító -*Ó* képzős, illetve névutós főnévi taghoz is kapcsolódik: *fontolóra vesz* (~ *megfontol*) (1804: *fontolora vévén* a felek által bé adott Nyilakot ... az osztozo Felek jelen létekb(en) revidealtuk [Szentimre AF; DobLev. IV/874. 6b]), *üldözőbe vesz* (~ *üldöz*) (1805: nagyon *üldözőbe vette*, 's a' Templumbul is ki tiltatta [H; JF 36]), *üzőbe vesz* (~ *űz*) (1662: a fejedelem is utánok nyomultan-nyomulna, sőt Fejérvár táján majd ugyan *üzőbe* is őket *venni* kezdette volna [SKr 499]), *vizsgálóra vesz* (~ *megvizsgál*) (1829: Protocollomakat *visgalora vettem* [DLt 87]), illetve *oltalom alá vesz* (~ *oltalmaz*) (1646: Purkarcz es Diospatak neveő faluit az my klmes *oltalmunk ala veőtűk* [JHb rten]), *őrizet alá vesz* (~ *őriz*) (1832: esmerjék kötelességeknak azon kertet *őrizetek alá venni* [Árkos Hsz; RSzF 155]).

4.1.3. A kevésbé produktív igékkel alkotott funkcióigés szerkezetek csoportja

Az *esik* szintaktikai alaptagú szókapcsolatok közé a következő szerkezetek sorolhatóak: *bujdosásba esik* (~ *elbujdosik*) (1687: Edgyetmása el kotyavetyélése miatt *bujdosásb(a) estem* [Szilágycseh; GramTr VIII]), *bujdosóba esik* (~ *elbujdosik*) (1570: az Rengeo annat ky vertek volna, es az Jakab Molnar legen *Bwdosoba eszet volna* [Kv; TJK III/2. 106]), *büntetésbe esik* (~ *megbüntetik*) (1655/1754 k.: Ha valamy Mester közüllünk *büntetésben esnek*, ... tartozzék a' Czének büntetést adni flor. 2 [Kv; ACJk 9]), *halála esik* (~ *meghal*) (1552: ha az Jdeo kezbe kelemen papnak *halala esnek* [Mezőszengyel MT; BfR]), *holta esik* (~ *meghal*) (1603: (Az örökbe hagyott birtokot) *Holtom esvin* ... Ezen Felesegem maradékjan kívül el ne köthesse senki [M. fráta K; Bál. 93]) és *megbántódására esik* (~ *megbántódik*) (1737: engedelmeskedem a Nats(ág)od porontsolattyának, a melly nékem el felelythetetlen *megbántódásomra eset* [Szentiván Hsz; Ap. Henter János Apor Péterhez]). Az *esik* funkcióige alkalmas arra, hogy személytelenséget fejezzen ki, az ilyen szerkezetek morfológiai specifikuma pedig az, hogy a névszói komponens zérórágos főnév: *büntetés esik* (~ *megbüntetik*) (1601: *beontetes ne essek* rajtunk varosul [Kv; TanJk I/1. 384]), *ütés esik* (~ *megütik*) (1583: az *wtes* A Capitanon Nilas Simonon *essek* [Kv; TJK IV/1. 181]), *verekedés esik*

(~ *verekednek*) (1759: *veszekedések, verekedések is estenek* [Nyárádsztlászló MT; Sár.]), *verés esik* (~ *megverik*) (1765: *ugí esett rajta a verés* [Torda; TJK V. 256]), *veszekedés esik* (~ *veszekednek*) (1687: *affelettis esett az veszekedés, miért jartatya magához az Labanczokat* [Szilágycseh; GramTr VIII]).

Az *esik* igén kívül viszonylag több szerkezetben jelenik meg a *tart*, *művel*, *üz* és *ad* funkciói is: *biztatással tart* (~ *biztat*) (1619: *önagysága tartja biztatással Nagyságotat* [BTN² 240]), *csatázást tart* (~ *csatázik*) (1614: *erős csatázást üztünk-tartottunk* [BTN² 51]), *neheztelést tart* (~ *neheztel*) (1820: *azon Neheztelésit máig is tartya* [Várfva TA; JHb 18 Bíró Sigmond hűtes assessor (49) vall.]), *tanácskozást tart* (~ *tanácskozik*) (1847: *Csernyicán tanácskozásait tartotta fenn említett Szikuje Mittal, Szikuje Györggyel és Tyász Urszsal* [VKp 219]), *társalkodást tart* (~ *társalkodik*) (1812: *tiltotta a Groff hogy a Leánnyal titkos szövetséget és társalkodást ne tartsok* [Héderfája KK; IB Varró György (25) grófi kocsis vall.]), *tisztességben tart* (~ *tisztel*) (1565: *egy mast tyztessegen tartozanak tartany* [Gyerómonostor K; KCs I. 49]), *tisztességgel tart* (~ *tisztel*) (1570: *ez vthan Jamborwl es Thyztessegele Thartyak egy Mast* [Kv; TJK III/2. 147]); *dúlást művel* (~ *feldúl*) (1630: *az város körül való falukon nagy kóborlást, dúlást mívelének* [Kv; KvE 159 SB]), *kóborlást művel* (~ *kóborol*) (1630: *nagy kóborlást, dúlást mívelének* [Kv; KvE 159 SB]), *lopást művel* (~ *lop*) (1570: *valamy lopast Mywelt volt* [Kv; TJK III/2. 40]), *pusztítást művel* (~ *pusztít*) (1710: *A kurucok ebben ez esztendőben is sok pusztítást mívelének Magyarországon* [CsH 156]), *veszekedést művel* (~ *veszekedik*) (1618: *Oly igen sok rút, mód nélkül való veszekedéseket mívele ekkor rajtunk Gáspár János urammal, hogy csak megírni is irtódom tőle* [BTN² 91]); *csatázást üz* (~ *csatázik*) (1614: *erős csatázást üztünk-tartottunk* [BTN² 51]), *prédálást üz* (~ *felprédál*) (1807: *szoktanaké másoknak is gyümölsős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonykodni pusztításokat prédálásokat üzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *pusztítást üz* (~ *pusztít*) (1807: *... pusztításokat prédálásokat üzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *vigasságot üz* (~ *vigad*) (1740: *Vendégséget, Vigasságot, tánczot üzötte gyakran az Vdvarban* [BSz; Ks 54. 72 vk]); *jegyzést ad* (~ *lejegyez*) (1589/1590: *Azokrol kezwnk Iarasa alat Iedczest attunk volt* [T; Wass 26]), *segítséget ad* (~ *segít*) (1774: *meg fordultam hogy Segítséget adgyan* [Keszü K; KS Conscr.]). A *bujdosásra adja magát* (~ *elbujdosik*) (1699: *az szolgálatra nem akart sem(m)ikeppen redealni hanem az buidosásra adta magát* [Hsz; Borb. II]) visszaható szerkezet arra mutat rá, hogy a funkcióigés szerkezetek nemcsak egy névszói és egy igei komponensből épülhetnek fel, hanem morfoszintaktikai szempontból szükséges és grammatikai jelentéssel bíró segédszavakkal is kiegészülhetnek.

A *vet*, *ejt*, *fog*, *folytat*, *hagy* és *szerez* igék csupán néhány szerkezet által képviseltetik magukat a prototipikus funkcióigés szerkezetek osztályában: *büntetést vet* (~ *megbüntet*) (1603: *Az Aúthorara penig oly büntetést vessenek, hogy ... mindennemü Nemzete rolla öröke meg emlekezzek* [Kv; TanJk I/1. 454]), *fogságra*

vet (~ *elfog*) (1664: engem azért az négy hópíznírt *fogságra vetnek* [TML III, 161 Boldvai Márton Teleki Mihályhoz]); *lopásokba ejti magát* (~ *lop*) (1752: Egy Déváról fugiált Béres ... holmi *Lopásokban ejtette* oda ala *magát* [Nsz; Ks 78. XIX. 24 gr. Haller János lev.]); *ütést ejt* (~ *megüt*) (1740: in fratris sui defensam *ejtette az ütést* Kováts Samun [Torda; Tjk I. 181]); *őrizet alá fog* (~ *őriz*) (1793: edgy Hájogos nevű erdőskét *őrizet alá fogván* olyan közönseges arolekos elegyes fát nevelt [DLev. 2. XIIIb/b. 16]); *perlekedést folytat* (~ *perlekedik*) (1757: (A *perlekedés*) abban maradott, az említett Csáki részre valo jobbágyis továbbra nem *folytotta* [Galgó Sz; JHbK LIV/6. 10]); *tilalmat hagy* (~ *megtilt*) (1586: ez *tilalmot hagiak* hogy a' teobbinknekis publicálnok [Kv; Tjk IV/1. 543]); *tudomást szerez* (~ *megtud*) (1843: oly rendeléssel küldetett ki előre, hogy bizonyos *tudamást szerezne* a Varga Katalin hollétéről [VKp 68]).

4.2. A kevésbé tipikus, periférikus funkcióigés szerkezetek osztálya

Kevésbé tipikus, illetve periférikus funkcióigés szerkezeteknek számítanak azok az alakulatok, amelyek esetében a prototipikus szerkezetekre jellemző három tulajdonság közül minimum egy, de maximum kettő hiányzik. A hiányzó prototipikus ismérv(ek) alapján a következő kategóriák határolhatóak el egymástól: igei tartalmú, elvont fogalomra, illetve tulajdonságra utaló, ún. dolognevet tartalmazó szerkezetek; névszói tartalmú szerkezetek; alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek; egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek; közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek (vö. Lanstyák 2019: 63–88). Fontos megjegyezni, hogy az egyes kevésbé tipikus kategóriák között kisebb-nagyobb mértékű átfedések is vannak, az ezektől való eltekintést azonban a rendszerezés módszertani előnye ellensúlyozza.

4.2.1. Az igei tartalmú, ún. dolognevet tartalmazó szerkezetek csoportja

Az igei tartalmú, ún. dolognevet tartalmazó funkcióigés szerkezetek csoportjába azok az alakulatok tartoznak, amelyek a prototipikusnak való minősítés három ismérve közül csupán egynek nem tesznek eleget: bár a szerkezet szintaktikai feje egy alulspecifikált jelentésű ige, és a szerkezet helyettesíthető egy olyan igével, amely morfológiai kapcsolatban áll a szerkezetben található névszóval, a főnévi komponens nem cselekvést vagy történést fejez ki, hanem egy elvont fogalomra, esetleg tulajdonságra utal. A dolognévi típusú névszó kevésbé kelti a cselekvés, történet képzetét, latens igei tartalmából adódóan mégis megfeleltethető egy olyan azonos szótövű igével, amely a funkcióigés szerkezetben található névszóból alakul ki egy denominális igekepző felhasználásával (vö. Lanstyák 2019: 75–76). Morfológiai szempontból tehát a névszói tag és az egyszavas igei variáns között fennálló reláció a dolognévi szerkezetek esetében a prototipikus alakulatokhoz képest általában ellentétes irányú: míg a prototipikus szerkezetek névszói komponense egy deverbális főnévképzővel a puszta igei variánsból alakul ki, addig a dolognévi szerkezetek

esetében az egyszavas ige egy denominális igeképző felhasználásával a névszóból hozható létre.

A SzT. nyelvi adatai alapján a dolognévi típusú névszók legtöbbször a *tesz*, *vesz* vagy *ad* igékkel együtt hoznak létre funkcióigés szerkezeteket, a *tesz* és a *vesz* igék tehát nemcsak a prototipikus, hanem a dolognévi szerkezeteket alkotó funkcióigék között is hangsúlyos szerepet töltenek be.

A vizsgált szövegtörzset alapján a *tesz* igével alkotott dolognévi szerkezetek a következők: *alkuvást tesz* (~ *megalkuszik*) (1616: *teonek mi eleotónk illien alkuast* [Uzon Hsz; BLt]), *botránkozást tesz* (~ *megbotránkoztat*) (1675: az fizetésnek híre s késedelme nem kicsiny *botránkozást tett* elméjekben [TML VII, 117 Vesselényi Pál, Kende Gábor és Kubinyi László Teleki Mihályhoz]; 1681: Daraba(n)t Istva(n) es Olah Istua(n) *botrankozast töttek* paraznasaggal valo kerküdségekkal [SzJk 157]), *fáradtságot tesz* (~ *fáradozik*) (1793/1794: több költséget és *fáradtságot tenni* nem akarnak [M.bagó AF; DobLev. IV/739. 15]), *haladékat tesz* (~ *elhalaszt*) (1575: *haladekat Teottek* Mas gywlesig [Kv; TanJk V/3. 108b]), *harcot tesz* (~ *harcol*) (1565: nagy *harczokat tőnek* [ETA I, 23 BS]), *hibát tesz* (~ *hibázik*) (1584: Ha valamely Chiaplar *hibat thenne* wagy fogiatkozást ... az vasarbirak ... Tartozzanak mindgiarast az karos embert megh elegitetny az Chiaplarral [Kv; PolgK 12]), *imádságot tesz* (~ *imádkozik*) (1671: szep *imatsagokat szoktanak tenni* [SzJk 118]), *irgalmasságot tesz* (~ *irgalmaz*) (1653: *tegyen irgalmasságot* azon a napon mi velünk [ETA I, 31 NSz]), *kárt tesz* (~ *megkárosít*) (1555: k sem akarok *kart tenni* [Gyalu K; BesztLt 5]), *kérdésbe tesz* (~ *megkérdez*) (1701: ennekelőtte Sokszor *kérdésb(e) tötte* azt a' T. Consistorium [Kv; SRE 97]), *kérdést tesz* (~ *megkérdez*) (1625: Ugron Pal Uram *kerdest teon* az Matisfaluiaktol [Agyagfva U; UszT 155a]), *kifogást tesz* (~ *kifogásol*) (1804: *ki fogást tettek* a más két Testvérek [Marossztimre AF; DobLev. IV/874. 2b]), *panaszt tesz* (~ *bepanaszol*) (1572: ew kegyelmenek *tegyenek panaszt* [Galac BN; BesztLt 3616]), *sebet tesz* (~ *megsebez*) (1702: Az apádat úgy megverted, hogy *sebet* is *töttél* rajta [Szentimre Cs; SzO VII, 96]), *választ tesz* (~ *válaszol*) (1542: ezeknek meg kewzewnesere wgan ezen *walazth thowe* [Fog.; LevT I, 17 Petrus Orozy lev.]), *változást tesz* (~ *megváltoztat*) (1661: erdélyi árúltatás *tött változást* portán ő nagysága dolgában [TML II, 72 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *végrendeletet tesz* (~ *végrendelezik*) (1853: *tevé* előttünk ép elmével ép elmével ... e' következő *végrendeletet* [Lécfva Hsz; Kp V. 387]). Az *erőszakot tesz* szerkezet olyan egyedi alakulatnak számít, amelyhez nemcsak egy, hanem két denotatív jelentés is társul, a szerkezet ugyanis 'erőszakosan igyekszik elérni valamit' (1589: Gywlay Pal wram ha teortenet zerynt panazolkodnek valamý *ereo zak tetel* feleol, hogy az my Jspanynk az hatarban *ereo zakott teottek volna* ... tuggyon eo kegme byro vra(m) gywlay palnak valazt tenny [Kv; TanJk I/1. 99]), illetve 'megerőszakol' (1756: Molduán Onya eő kgjlme ... meg fogott s szinte

erőszakot tett [Galac BN; WLt Matsinika providi Nák Onul (20) inq. cons. vall.) jelentésben egyaránt használatos.

A *vesz* igével alkotott szerkezetek hasonlóan terjedelmes sorozatot alkotnak: *adót vesz vkin/vkitől* (~ *megadóztat*) (1571: *vegienek adot* raitok kinek mynd az eo Erdeme zerent [Kv; TanJk V/3. 41a]), *barátságot vesz* (~ *összebarátkozik*) (1694: Érkeztem és *barátságot vettem* N. Szaniszló urammal [KvE 232 GM.]), *bátorságot vesz* (~ *felbátorodik*) (1636: abból bizodalmat és *bátorságot vévén* ... serényebben és jobb kedvel munkálkodhassam [ÖGrAj.]), *bírságot vesz vkin* (~ *megbírságot*) (1591: az meli *bírságot veottek* raita, meltatlan zenuedj [Kv; TJK V/1. 63]), *bizodalmat vesz* (~ *bizakodik*) (1584: Innet *bizodalmot vewen* a' keossegh resten hozza be az Adot [Kv; TanJk V/3. 278a]), *búcsút vesz* (~ *elbúcsúzik*) (1585: hogj *Buchut veonk* teolle, eo zwe te we a' kezet, es azt monda hogy az eleottis Azt Akarta volna [Kv; TJK IV/1. 441]), *célba vesz* (~ *megcéloz*) (1699: nem *veszi czelban* hogy meg lüllye [Dés; Jk 295a]), *gondviselés alá vesz* (~ *gondoskodik*) (1661: el ne mulassa Kegyelmed, *vegye gondviselése alá* szolgálmat, lovaimat [TML II, 203 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *haladékat vesz* (~ *elhalaszt*) (1570: az zekrwl *wegyenek* chyak *haladekoth* Masodik zekre [Vermes BN; BesztLt 68 Lucas Pisthaky a beszt-i bíróhoz és hites polgáraihoz]), *kérdésbe vesz* (~ *megkérdőjelez*) (1675: az mit Kegyelmed nekem affélét mond, csak *kérdésben* sem *veszem* [TML VII, 38 Teleki Mihály Béldi Pálhoz]), *kérdőbe vesz* (~ *megkérdez*) (1756: Kirnyik Dávid *kérdőbe(n)* vette töllem ugy mint Adamtol nem veszetté valami marhank el régenten [Roskány H; Ks LXII/8]), *kert közé vesz* (~ *bekertel*) (1814: az Porgolátjároban ... egy roppant darabat *kert közé vett* [Körtvélyfája MT; LLt]), *kertbe vesz* (~ *bekertel*) (1694: (Az erdőt) nehaj Balogh Peter kezdte irtogatni es *kertbe* *venni* [Dés; Jk]), *kifogás alá vesz* (~ *kifogásol*) (1842: A bé panaszoltatott ... Feleletébe hiába törekedik ... Szoszolloi el fatsarásokkal ... az elő sorolt Tanuk hűt szerénti vallomás tételeiket helyezetek (!) kissebbítettésénél fogva *ki fogás alá venni* [Dés; DLt 1452a. 9]), *reménységet vesz* (~ *reménykedik*) (1657: *reménséget vévén* több török és magyar érkezése felől is ... az futó csata is megfordult [KemÖn. 68]), *sáncba vesz* (~ *elsáncol*) (1772: azt az darabb helyet mellyet az Exponens *Sántzba Vett* [Káptalan AF; DobLev. II/439. 2b vk]), *vámot vesz* (~ *megvámol*) (1722: az Törökbúzabol ... hany fuka *vámot vegyenek* [Abosfva KK; Ks 96 Perger György lev.]), *vigasztalást vesz* (~ *megvigasztalódik*) (XVIII. sz.: *Vigasztalást vészek* Kristus<nak s>ebéröl [Barabás, SzO 390 rabének]).

A dolognévi szerkezetek létrehozása szempontjából a *tesz* és *vesz* igék után az *ad* ige bizonyul a harmadik legproduktívabb funkcióigének: *bátorságot ad* (~ *felbátorít*) (1580: ewel ygen nagy zywet es *bátorságot adonk* az Theöreknek [Báthory, ErdLev. 284]), *erőt ad* (~ *mege erősít*) (1781: azon ágasok most is ben vadnak, és *erőt adnak* az előtte álló ágasoknak [Mihályfva AF; Eszt-Mk]), *értésére ad* (~ *értésít*) (1580: megh mah penigh *aggya ertesekre* hogy Reggel Ideyen be

gywlhessen eo kegmek [Kv; TanJk V/3. 223a]), *hatalmat ad* (~ *fel-*, ill. *meghatalmaz*) (1571: Erre eo kegek varoswl Tellyes *hatalmot adnak* [Kv; TanJk V/3. 36a]), *határt ad* (~ *elhatárol*) (1592: az oszto birok *határt attak* benne, aznak az megh allasara hwzeon (!) eot forinth keotellet wetek vala keozink [UszT]), *házasságra adja magát* (~ *megházasodik*) (1606: mikor *házassagra* Isten toruenie szerent *atta volna magát* ... azon Neuezeot Jozagra ... kenzerítettöt vennj f. 100. [Köpec Hsz; Ks 90]), *nevet ad* (~ *elnevez*) (1637: egj emberseges ember sinczen az uczaba(n) közöttunk a kinek *nevet* nem *ad* [Mv; MvLt 291. 83b.]), *szállást ad* (~ *elszállásol*) (1650: az szekelj peter be hajtott kancza lovajnak *szallast ada* Hegi Mihalj [UszT 8/64. 66b]), *tanácsot ad* (~ *tanácsol*) (1582: engemet arra kere Kalman vram hog Io *tanachot* Aggiak Nekié [Kv; Tjk IV/1. 34]), *táncot ad* (~ *táncol*) (1826: ott nékiek *tántzot adtanak* [Somosd MT; CsS]), *tudására ad* (~ *tudat*) (1608: *adam* mindeneknek *tudasara* az kiknek illik az En leuelemnek rendiben... [Kv; RDL I. 84]), *tudtára ad* (~ *tudat*) (1570: Kegdnek azt akaram *tuttara adnom*, Kegtek kett darabanttia ... eg' Jobagiomatth megh fogtak [Nagysajó BN; BesztLt 72]), *választ ad* (~ *válaszol*) (1662: Boer Sigmond Vra(m) eö keglme Illien *Válozt ada* cziak Rouideden Hogy Töruej nelkwl eö keglme Sem(m)it Nem ád [Fog.; Szád.] és *válaszul ad* (~ *válaszol*) (1585: Nagy Caspar azert Azt *ada valazul*, hogy Nem tagatta hogy keriteo Bestie Curwafianak Ne(m) zitta volna [Kv; Tjk IV/1. 419]).

A *tesz*, *vesz* és *ad* igékhez képest kevesebb dolognévi szerkezetben jelenik meg az *esik*, *vet* és *tart* funkciói: *adósságba esik* (~ *eladósodik*) (1712: Ha szintén kgmdért nem *estem volna*is, ezen *adósságban*; mégis arra inducálhatná kgmd(e)t lelki esmèreti; s Atyafisága, hogy meg szorult Attyafiát segittene [JHb Jósika István Jósika Imréhez]), *gyilkosságba esik* (~ *gyilkol*) (1614: *gyilkosságban esset* abba gongjat viselte [UBeth. 19]), *vki gyűlölségébe esik* (~ *meggyűlölteti magát*) (1759: Bánffi Dienes sokaknak *gyűlölségébe esvén*, addig kerestek hozzá egy s más gáncsokat, míg életét elfogyatták [RettE 92]), *vki haragjába esik* (~ *magára haragít*) (1573: Minek Eleotte meg Kakas András az teob vramal az feyedelem *haragiaba* Nem *esset volna* Meg azkor kezdet volt Hennig Iacob vt Iarast kerny Kis Antaltwl [Kv; Tjk III/3. 186]), *kár(a) esik* (~ *megkárosul*) (1578: keryk eo kegmet Byro vramat hogy lenne gongia Rea hogy Jeowendore Nagiob *kar* ne *essek* Az torlas myat [Kv; Tanjk V/3. 177a]), *vki kedvébe esik* (~ *megkedvelteti magát*) (1773: nagy *kedvébe esett* öfelségének [RettE 300]), *kiáltás esik* (~ *kiált*) (1730: nagy *kialtás* is *eset* [Türe K; Told. 28]), *panasz esik* (~ *panaszkodik*) (1576: Az Nemessegtwl is *panaz eszet* ez fele dolog feleol [Kv; TanJk V/3. 137b]), *seb esik vkin* (~ *megsebesül*) (1572: én nem tudom az *seb* kytöl *eset* Rayta [Dés; DLt 182]), *vétekbe esik* (~ *vétkezik*) (1600: en woltam keözes (!) ez azzony batiaerth ... ki walami *wetekbe eset wolt* [UszT 15/139]), *vétekre esik* (~ *vétkezik*) (1564: mikor valamely *vitekre eswnk* egy mas ellen vagy vyr birsagyrt öröksigwnket el foglalhassa [SzO II, 179–80]), *vétségbe*

esik (~ *vétkezik*) (1604: *walamj wetsegbe Essöt wolt* [UszT 18/128]); *adót vet vmire* (~ *megadóztat*) (1571: *az polgar wraim ... az myh adot vetnek eo kegek zedyek fel hogy legen megh az feiedelem parancholatya* [Kv; TanJk V/3. 34b]), *akadályt vet* (~ *akadályoz*) (1662: *ha az Isten ezután valami akadályt nem vet előmben, ... nem sokára visszatérek* [TML II, 293 Teleki Mihály Veér Judithoz]), *barátságot vet* (~ *összebarátkozik*) (1756: *le menvén azon legényhez, akivel Zabolán barátságot vetett* [Kvh; HSzjP Adamus Könczei de Karatna (34) vall.]), *bírságot vet* (~ *megbírságot*) (1590: *Bardochfalui Janossi Gegrj es Janosi Mihalj Peter keozi az Zek huzon negj ghjra birsagot vet* [UszT]), *bírságul vet* (~ *megbírságot*) (1710 k.: *Egyszer egy sustákat veték bírságul magamra érette* [BÖn. 497]), *iga alá vet* (~ *leigáz*) (1671: *meg ítélheti bölcsen, mely szoroson akarja az magyar nemzetet igája alá vetni* [TML V, 513 Teleki Mihály a fej.-hez Husztról]), *ismeretséget vet* (~ *megismerkedik*) (1681: *a miolta egy massal esmeretseget vetettünk* [VhU 250]), *okot vet* (~ *okol*) (1569: *Megh ertette(m) Mihal wramtwl az Peter Neths dolgat Mywel hogy Appellalny Akarna es mychoda okokat weeth az dologban, de az mynd semmy* [BesztLt 77 Lucas Pistakj de Bongarth a beszt-i bíróhoz és esküdt polgáraihoz]), *okul vet* (~ *okol*) (1619: *Az hatalmas császár nem veti-é okul az én uramat az háborúságnak* [BTN² 210–1]), *pecsétet vet vmire* (~ *megpecsétel*) (1552: *my az leuelre kezzwnk irrassath es pechetwnketh vesswk* [Torda; LevT I, 94 Bank Pal, Peter porkolab, Chakor Ferench Batori Andrass erdélyi vajdához]), *kárt vet* (~ *megkárosít*) (1705: *Forgách uramék ... a falukra sok károkat vetettenek* [WIN I, 396–7]); *barátságot tart* (~ *barátkozik*) (1567: *Énnkem nin (!) kel a’ bestye lelek kurua mert latrokkal tarttya baratsagath* [Kv; TJK III/3. 109]), *hadat tart* (~ *hadakozik*) (1653: *oda fel mind hadat tartott Bethlen Gábor* [ETA I, 124 NSz]), *haragot tart* (~ *haragszik*) (1699: *Eördegi haragot s gyűlölséget ne(m) tart senkivel* [SzJk 316]), *meleget tart* (~ *melegít*) (1710 k.: *ez ugyan tartott, ami kevés meleget tartott, mert valami fodor posztóval vagy micsodával meg volt bélelve* [BÖn. 576]), *szállást tart* (~ *elszállásol*) (1604: *eo enneke(m) zallast tartana* [UszT 18/43]), *szövetséget tart* (~ *szövetkezik*) (1796: *a’ Felesége annya Battyának Leányával titkos szövetséget tartot* [Bács K; RKA]), *tanácsot tart* (~ *tanácskozik*) (1653: *itthon a székely urak ... egymásba tanácsot tartának* [ETA I, 46 NSz]), *titokban tart* (~ *eltitkol*) (1657: *parancsolatom olyan lön a gubernátortól, hogy az fejedelem halálát titokban tartanám felérkezésემig* [KemÖn. 103]).

A vizsgált szövegtörzsek alapján a dolognévi szerkezetek létrehozásában az *ejt*, *fog*, *hagy*, *művel*, *szerez*, *űz*, *vall* és *visel* ige kevésbé, míg a *folytat* ige egyáltalán nem vesz részt: *adósságba ejti magát* (~ *eladósodik*) (1669/1672: *Fabjan Benedek ur(am) Sok adossagokban ejtvén magát ... Kére mi előttünk ... nyolcz száz Magyar forintokat* [Gyf; JHb XXIX/48]), *futóba ejt* (~ *megfutamít*) (1655: *az ellenséget futóba ejti* [ETA I, 159 NSz]), *hibát ejt* (~ *hibázik*) (1804: *írtam déákul az examentre egy hibát ejtetem benne* [Dés; Ks 87 Kornis Mihály naplója 34]),

kárba ejt (~ *megkárosít*) (1573: fennegette erte hogi *karba eyty* myert ky Nem atta [Kv; TJK III/3. 84]), *kárt ejt* (~ *megkárosít*) (1629: hiua fel Aszonyom hogy megh mutassa michyoda *kart* akartak *eytenj* raita [Kv; TJK 22]), *költségbe ejti magát* (~ *költekezik*) (1697: nagy *költséghe(n)* *ejti magát* az szegenysegh [Kv; Törzs]), *paráznaságba ejti magát* (~ *paráználkodik*) (1591: maghath ygy megh fertezettte, *paraznasagban ejtette maghath* [UszT]); *békességre fog* (~ *kibékül*) (1653: A város ... más úrral kötő bé a dolgot, és *békességre foga* velek [ETA I, 89 NSz]), *gondját fogja vkinek* (~ *gondoskodik*) (1569: csak tutorul *foga* az lozagal Egyetemben *gongyat* az ázzonnak Es az gyermeknek [Kr; Bál. 78]), *perbe fog* (~ *beperele*) (1570: Melly zydalomert Kwthy Antal *perbe fogta volt* [Kv; TJK III/2. 102b]), *szóra fog* (~ *szól, megszólít*) (1570: egykor *zora fogya* az Trombitast es feddy volt hogy Ne Jarna oda [Kv; TJK III/2. 33]); *mentté hagy* (~ *felment*) (1568: *mente hattwk* Eothues lorincet feyer wary Imretől [Kv; TJK III/1. 222]), *múlóban hagy* (~ *elmulaszt*) (1766: ellene iratott actiojat nem comprobalta ... maga aquisitiojat *muloban hagyvan* [Torda; TJKT V. 335]), *részetlenné hagy* (~ *nem részesít*) (1658: ne *hadgyak reszetlenne* az felesegemet [Mv; Nagy Szabó Ferenc végr.]); *csalárdságot művel* (~ *csalárdkodik*) (1662: „ha én valakinek ökrét elvettem, vagy szamarát, és valakivel *csalárdságot míveltem* ... visszaadom neki” [SKr 481]), *hatalmat művel* (~ *hatalmaskodik*) (1558: ew felsege nem hagyja hogy walaky az ew felsege Jobbagyn yllyen *hathalmath mywellyen* [Kv; TanJk V/1. 48]), *lármat művel* (~ *lármázik*) (1771: az Udvaramat tele töltettek Ludakkal azok ... *Lármát míveltenek* [Dés; DLt 321. 32]); *adósságot szerez* (~ *eladósodik*) (1585: Daroczy Peter illien *Adossagokat zerze* Az Attia halala vta(n) [Kv; TJK IV/1. 393]), *barátot szerez* (~ *összebarátkozik*) (1678–1683: minél több *baratokat* maganok *szerzeni* [Ks Kornis Gáspár kezével]), *ismeretséget szerez* (~ *megismerkedik*) (1823–1830: idegen volnék, s szeretnék *ismeretséget szerezni* valakivel [FogE 189]); *csereberét űz* (~ *csereberél*) (1597: aki ez vegezes ellen barmat laban el adna, wagi egieb vton teoserkednek, *chereberet ewzue*, tehat az el adot marhanak az arraval bewntettessek [Kv; TanJk I/1. 301]), *szégyent űz vkin* (~ *megszégyení*) (1797: rajtam, és Házamon valami *szégyent űzzen* [Gogánváralja KK; Ks 94 Vegyes lev.]), *táncot űz* (~ *táncol*) (1740: Vendégséget, Vigasságot, *tánczot űzötte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk]); *szégyent vall* (~ *megszégyeniül*) (1589: Ennekem hagi bikit mert ezennel bizonyj kialtast tizek Nagi *zigient vallaz* [DLt 226]); *gondot visel* (~ *gondoskodik, gondoz*) (1567: *Visellyetek gongiat* istenert az zegen arwanak [Kv; TJK III/1. 52]).

4.2.2. A névszói tartalmú szerkezetek csoportja

A névszói tartalmú szerkezetek csupán egyetlen tulajdonságban, a funkcióiige szemantikai elhomályosultságában egyeznek meg a prototipikus funkcióiígés szerkezetekkel, ez azonban elég ahhoz, hogy a kevésbé tipikus, periférikus szerkezetek közé tartozzanak. A névszói tartalmú funkcióiígés szerkezetek sajátossága,

hogy nem igei, hanem a mondatban állítmányi szerepet betöltő névszói, főnévi vagy melléknévi megfelelőjük van, amelynek szótöve megegyezik a szerkezetben található dolognévi típusú névszó szótövével.

A SzT. vizsgált korpusza alapján a névszói tartalmú szerkezetek jellegzetes csoportját alkotják azok a rendszerint -sÁg képzős foglalkozásnévből és a *visel* funkcióiigéből alkotott, '(hivatalos) feladatot ellát, tisztet vagy hivatalt betölt' jelentésű szókapcsolatok, amelyek egyetlen, foglalkozást jelölő főnévvel cserélhetőek fel: *csaplárságot visel* (~ *csaplár*) (1573: valakyk az *chiaplarsagot visellik* hitessek legienek [Kv; TanJk V/3. 88b]), *főbírótságot visel* (~ *főbíró*) (1771: A szegény Henter Ferenc ... *Főbírótságot viselt* Küküllő vármegyében [RettE 253]), *főpohárnok tisztét viseli* (~ *főpohárnok*) (1648: az moldovai vajda öccse (: ki most *főpohárnok tisztit viseli* :) egy monostort épített az havas közbe [Gyszm; Veress, Doc. X, 212 a gyergyóiak panaszából]), *gazda asszonyi hivatalt visel* (~ *gazdasszony*) (1781: Csizsér Josefne ő klmét a' mig itten Komollon *Gazda Asszonyi hivatalt viselt* minémű keresőnek ismérte a Tanu? [Komolló Hsz; HSzjP vk]), *papságot visel* (~ *pap*) (1761: most oda ki Erdélyben *Papságot visel* [Kvh; BrÁLt VI/40 Joannes Szigeti (56) vall.]), *professzorságot visel* (~ *professzor*) (1765: Tovább *viselte a professorságot* 36 esztendőnél [RettE 182–3]) stb.

A vizsgált nyelvi adathalmazban elvétve ugyan, de melléknévi megfelelővel rendelkező funkcióiígés szerkezet is előfordul: *hűséget tart vkihez/vkinek* (~ *hűséges*) (1562: azok minden *hűséget tartának* János királynak [ETA I, 13 BS]; 1614: öhozzája *tartja az hűséget* Erdély [BTN² 74]).

4.2.3. Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek csoportja

Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek sajátossága, hogy megfeleltethetőek egy egyszavas igeinek, ez azonban semmilyen morfológiai kapcsolatban nem áll a szerkezet névszói komponensével, a névszóval azonos szótövű, a denotatív jelentés szempontjából szinonim igeire vonatkozó prototipikus feltétel tehát nem teljesül.

Az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek közé sorolhatóak a következő funkcióiígés szerkezetek: *bemenetelt ad* (~ *nyílik*) (1756: Ezen konyhárol *ád bé menetelt* egy régi jó vasas záru ajtó [Déva; Ks 92. I. 32]), *hírré ad* (~ *tudat*) (1591: az Lato vramim biro vramnak *hirre aggyiak* [Kv; TanJk I/1. 169]), *hírt ad* (~ *értesít*) (1745: *hirt* nem *ád* [Bánkfva Cs; LLt Fasc. 78]), *hitelt ad* (~ *megbízik vkiben*) (1575: Gabriel deaknak *hitelt aggyanak* es meg chelekediek az myt Mond [Kv; TanJk V/3. 121]), *okát adja* (~ *megmagyaráz*) (1571: Chyany ferencz ez *okat aggya* az contradictionak [Bál. 78]); *rabbá esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1653: (A tatárok) a város népében is a kurtán mellett levágának egynéhányat, s ki esmét *rabbá esék* szegényekben [ETA I, 64 NSz]), *rabságba esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1566: nagy sok jámbor vitézek elveszének és *rabságba esének* [ETA I, 25 BS]), *rabságra esik* (~ *bezárják, bebörtönzik*) (1723:

Rabsagra esett, Sattza volt öt Száz Tallér [Szu; Pf]), *rabul esik* (~ *bezárják*, *bebörtönzik*) (1783: Kinde Andonia ... *Robul esèk eò Nsga keze allá* [Radnót KK; BfR Várodi Simon ns vall.]); *törvényre fog* (~ *beperel*, *feljelent*) (1570: Josa deakne ez veget myert zeoleyet ely beochwltette ... *Theorwenbe fogta volna* [Kv; TJK III/2. 108]); *beszédet tart* (~ *szónokol*) (1847: a templom előtt egy székre felállván, az emberekhez *beszédet tartott* [VKp 214, 234]), *eszében tart* (~ *megjegyez*) (1751: nem *tartattam eszemben* hany ütes eset rajta [Csapó KK; Berz. 12. 92. 203]), *eszén tart* (~ *emlékezik*) (1758: Ő szegény az *eszín tartván* azt, egy vasárnap reggel maga mellé vévé s megszoptatá [RettE 68]), *hírrrel tart* (~ *tudósít*) (1663: mind mi *tartjuk hírrrel* Nagyságtokat [TML II, 453 Teleki Mihály Bornemisza Annához]), *szentbeszédet tart* (~ *prédikál*) (1811: A' Protho-Pop el-jött, 's *tartott Szent Beszédet* [ÁrÉ 51]); *becstelenséget tesz* (~ *megaláz*) (1765: hogy nagyobb *bestelenséget* teygen Vénségemen rangotat, hurczalt, hogy az Uczára vigyen ki Táncozni [Marosbogát TA; Mk V. V/97]), *bűnt tesz* (~ *vétkezik*) (1635: ala joue Csiszar Ferenczy ... monda, vid el nagy *bűnt teot*, ad az hóhérök kezében [Mv; MvLt 291. 44b]), *emlékezetet tesz* (~ *megemlít*) (1572: Negyedik articulusha az series felől *tesztek emlékezetet* [SzO 299 Báthory István válasza az usz-i főszemélyeknek és lófőknek]), *gazolást tesz* (~ *feldúl*) (1672: azok rú *gazolást töttek* [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *könyörgést tesz* (~ *imádkozik*) (1669: igyekezék idejen jó reggel *könyörgést tenni* [Dés; Jk]); *ledérséget űz* (~ *könnyelműsködik*) (1593: sok hiuolko (!) iffiusagh ... zokot, mind itt ben, mind zeoleokban, kertekben, kertek keozeot lezzegni, és egieb *lederseget wzni* [Kv; TanJk I/1. 220]), *vendégséget űz* (~ *mulatozik*) (1740: *Vendégséget*, Vigasságot, tánczot *űzötte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk]); *kudarcot vall* (~ *megbukik*) (1593: tes (!) *kutarczot vallaz*, ha en zegient vallok [Kv; TJK V/1. 382]); *félszet vesz* (~ *megijed*) (1835: ha védelmező fegyveremtől *félszet* nem *vett volna* [Vaja MT; VH]), *kérdésbe vesz* (~ *megvitat*) (1662: a lengyelek discursus, tanácskozás által *kérdésbe vévén* s ugyan írásban is közönségessé tévén ... három méltóságos személyt ... *tévén fel kérdésbe* [SKr 344]), *penná(já)ra vesz* (~ *leír*) (1670: én *pennéra* nem merem *venni* az egész ország felülését [TML V, 265 Teleki Mihály Bethlen Jánoshoz]); *rabság alá vet* (~ *bebörtönöz*) (1618: olyan keserves *rabság alá vetett volt*, kiben nemcsak kezem-lábom volt kötözve, hanem lelkem, szemem, filem, szám [BTN² 118]), *rabságba vet* (~ *bebörtönöz*) (1704: tegnap *vetették* Pekriné asszonyomat is keményebb *rabságba* [WIN I, 62]), *tömlöcre vet* (~ *rabosít*) (1769: *tömlötre vesse* őket [Ne; Told. 5a]); *szót visel* (~ *beszélget*) (1619: úgy *viseltük az szókat*, hogy deakul ő kezdte oztán nekem tolmácsolni [BTN² 201]).

4.2.4. Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek csoportja

Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek csoportjába azok a funkciói-gés szerkezetek tartoznak, amelyek sem a névszói taggal azonos szótövű, sem egy attól alakilag független, monolexémikus igei variánssal nem rendelkeznek,

jelentésük tehát annyira unikális, hogy esetenként egy szintén analitikus szerkezettel vagy csupán többszavas körülírással helyettesíthetőek.

Az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek névszói tagja általában vagy egy jelentéssűrítő összetett szó, vagy pedig egy elvontabb jelentésű esemény-, illetve dolognév: *istentiszteletet tart* (1815 k.: (A szász) lutheranosok ... *istentiszteletet* a mostani templom melletti paplak első emeletén *tartottak* [Kv; ETF 107. 15]), *barázdaigazítást tesz* (1797: az Urak tsak valamelly *borozda igazítást* akarnak *tenni* [Kük.; JHb XIX/57]), *számadás alá vesz* '(elszámolási kötelezettséggel) felügyelet/őrizet alá vesz' (1847: kötelesek a nevezett pásztorok az eleibe adott ökröket *számadások alá venni* [Zalán Hsz; RSzF 202]), *úrvacsorát vesz* (1823–1830: az egész gyülekezettel *vettem volt úrvacsoráját* [FogE 153]), illetve *bérbe ad* (1608: Az Szabo Lenart Arway hazat *ada Berben* my eleottunk Szabo Mathiasnak [Kv; RDL I. 83]), *emlékezetre ad* (1507: Ezt my *Emlekezetre adywk* vg mynth, fogoth Byrak), *emlékezetül ad* (1550: *agywk Emlekezetwly* myndeneknek twttara [Mányik SzD; BfR Reg. VI.]), *okot ad* (1596: Az hol azt mo(n)dgia az J Hogy ... en *attam volna okot* rea, en sem(m)i *okot* ne(m) *atta(m)* mert en *alutta(m)* [UszT 11/52]); *boszsút ejt* 'boszsút áll' (1768: kire meg haragusznak azokon kárt vagj *boszsut ejmek* [Nyárádkarácsonfva MT; Told. 3a]), *szerencsétlenséget ejt* 'szerencsétlenséget okoz vkinek, bajba sodor vkit' (1603: my raitunk *zerencsietlensegett eitett* [Ks 38. I/8 az erdélyi rendek Kornis Boldizsárhoz és Zsigmondhoz]), *veszedelembe ejti magát* (1678–1683: *magokot* nagio**b** *vezedelemben eitettek* [Ks. Kornis György kezével]); *bajba esik* (1831: mikor utoljára Paticarius Roth Karoly Urnál kotsiskadtam volna akkor *estem bajba* [Dés; DLt 332.21]), *gyanúba esik* 'gyanakodni kezd' (1573: gergel deak megh talalta es megh olvasta valamyt latot benne, vgi *esset gyanwba* felesegehez [Kv; Tjk III/3. 96]), *gyanúságba esik* 'gyanakodni kezd' (1584: Az boriu mas nap el hala, Es mingiarast nilua(n) valo *gianosagban esenk* hogy tudomanios uolna [Kv; Tjk IV/1. 278]); *gyanút fog* 'gyanakodni kezd' (1732: azt is tudom, hogj égy Pakulár valami *Gyanut fogot* réa a Juha iránt [Szásznyíres SzD; Ks 27. XVI]); *tudatlanságban hagy* (1686: ném akará az ő gyermekit *tudatlanságban hadni* [Bikfva Hsz; BLt]); *barátságot művel* 'barátilag viszonyul vkihez' (1557: meg zolgalwk az mi *baratsagot* k velenk *mielt* az borj vetelben [Gyf; BesztLt 59]); *hitelt szerez* (1618: az még egymással megismerkednek is, vagy egymással *hitelt szereznek*, addig idő múlik [BTN² 138]); *(falu)gyűlést tart* (1805: a' Mivelő kovácsok ... *gyüleseket tartva* azt végezték hogy tellyességgel senki kost nélkül dolgozni ne mennyen [Torockó; TLev. 9/40]; 1828: egész *falugyűlést tartván* ... megegyezett [Jenőfva Cs; RSzF 185]), *kollégiumot tart* 'tanul, kollégiumi előadást látogat' (1710 k.: én itt *privatum collegiumot* senkinél sem *tartottam* ... egy Nicolaus Goldmannus nevű német öreg embernél ... *tartottam collegiumot* a civilis architectura és perspectivára [BÖn. 579]), *összegyűlést tart* (1823–1830: *összegyűléseket tartott*, ahová minden státusból való emberek bemehetnek [FogE 245]); *foldozást tesz* 'rést, rongálódást

javít' (1628: Eseo Ellen valo *foldóaszt*, es egieb arolek Eppetest *tegyen* eö kme az házon [Kv; RDL I. 137]), *észrevételt tesz* (1843: én még azon *észrevételt tettem*, hogy „Nagy bolondság töletek egy kóborló fejrénep szaván megindulni, nem okulhattatok az elmúlt szerencsétlenségen?” [VKp 84]), *írásba tesz* 'írásba foglal' (1672: ez rossz világban nem is bátorkodom *írásban* azokat *tenni* [TML VI, 224 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), *írást tesz vmiről* 'írásba foglal' (1586: Amaegh (!) Capitulatim ez kilencz Rendreol igazan *Jrast* nem *teszen* ... addegh semmikeppen Exitust Sohol ne Jrhasson [Kv; KvLt Vegyes ir. III. 20]); *bosszút üz* 'bosszút áll' (1673: nem a magok privatumát, *bosszujokat üzik* [TML VI, 430 Teleki Mihály Bethlen Miklóshoz]); *gyalázatot vall* (1628: se en, se Ked miatta <gi>*alázatot* ne *valliunk* [SzJk 24]), *kárt vall* (1569: Mas ember zouara el ne hagiad, Mint az Jart vtat az Jaratlanert, Mert *karat vallod* [Nsz; MKsz 1896. 355]), *kárul vall* (1773: ne *vallya kárul* azt a sok penzt [Aranyosrákos TA; Borb.]), *kárrá vall* (1638: Iurallion az Tamafalvi Biro, hogj az mint *karre vallotta* Gal Miklos az arpatt, nem eö miatta vagion az kar [Kovászna Hsz; HSzjP]); *figyelemre vesz* 'figyelembe vesz' (1808: Biro *figyelemre vévén* ezen Divisionale Forum, ugy nezte ki a' Novizans Alperes által tett Allegatiokbol, és Productumokbol, hogy egész erővel azon ügyekezett a Novizáns, miképpen reformáltathassa ezen Divisionale Forum előbbeni Itéletét [Asz; Borb. II]), *írásba vesz* 'írásba foglal' (1842: Belső Telkeket, Kün valokat ... szomszédaikkal ferúségeikkel *vennök írásba* [Kakasd MT; DLev. II/30]), *kérdőre vesz* 'kérdőre von' (1782: én ... *kérdőre vettem*, hogy a' Bátyám ... részes volté abban a' Jobbagjokrol hamisan tsinált Contractusban [Torda; KW]), *szaladást vesz* 'szaladni kezd' (1730: utánna sietvén *szaladást vőtt* [Dés; Jk]), *példát vesz* (1739: az Isten haragjának engesztelésére ... rendelt böjt nem kezdett volna observáltatni, sőt sok helyeken magok a tiszték és az első rendbéliek hadták volna félbe, ... melyből *példát vett volna* a községis [SzO VII, 398–9 gub.]), *tudomásul vesz* (1894: *Tudomásul vettem*, és nem foglalkoztam vele [PLev. 168 Petelei István Jakab Ödönhöz]); *áruba vet* 'árulni kezd' (1602: *Arúba wetette wolt* az szegeni Cato az hazat [UszT 16/73]).

4.2.5. A közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek csoportja

A SzT.-ban közölt számos vizsgált szerkezet névszói tagja kölcsönszó, rendszerint latin jövevényszó, amelyhez egy verbalizátor szerepű funkcióige társul. A közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek csoportján belül az igei variáns és annak morfológiai felépítése alapján megkülönböztethetőek igei tartalmú, alakfüggetlen igei variánssal rendelkező és egyszavas igével nem felcserélhető szerkezetek is.

Az igei tartalmú szerkezetek sajátossága, hogy a szókapcsolat megfeleltethető egy olyan egyszerű, a magyar nyelvközösség által (ma már) többé-kevésbé használt igeinek, amelynek szótöve megegyezik az idegen eredetű névszó szótövével:

aggratulációt tesz (~ *gratulál*) (1705: az urak pedig ... mind condolatiót, mind auguratiói *aggratulációt tévén*, onnan lejüvénk egy óra alatt [WIN I, 476]), *deklarációt tesz* (~ *deklarál*) (1761: az dolognak valóságáról sokkal külembező *deklaratiót tésznek* [Torda; TJKT V. 70]), *dilucidációt tesz* (~ *dilucidál*) (1721: bővebb *dilucidatiót tenni* éz iránt szükséges [Dés; Ks 26. XIV. 1]), *diszkurzust tesz* (~ *diskurál*) (1657: *töttek nagy discursusokat* [KemÖn. 124]), *diszpozíciót tesz* (~ *diszponál*) (1645: sokkal illendeob embernek, az ilyen n<agy> utara ualo igyekezetiben Czeledi es edes haza nepej keozeott bizonyos *dispositiót tenni* [Erdőszengyel MT; Told. 1a]), *kommendációt tesz* (~ *kommendál*) (XVIII. sz. köz.: igen jo *comendatiót töt* eő kegyelme felől [F.csernáton Hsz; HSzjP Gál László (41) pp vall.]), *limitációt tesz* (~ *limitál*) (1735: Még ez előtt kellett volna a Tehén, és Bárany hus iránt *limitatiót tennünk* [Dés; Jk]), *meliorációt tesz* (~ *meliorál*) (1760: Mi a' miolta itten Malomban bir Mósa László Uram, hogy valami *melioratiokat tett volna* ném tudgyúk [Málom SzD; BK]), *prédikációt tesz* (~ *prédikál*) (1606: *Tőnek* igen szép *prédikációt* [Kv; KvE 136 SB]), *replikát tesz* (~ *replikál*) (1677: kire egy része micsoda *replicát tött*, hopmester uram által Nagyságodnak alázatosan praesentáltam [TML VII, 521 Teleki Mihály a fej.-hez]), *violenciát tesz* (~ *violál*) (1674: engemet ... illetlen szokkal diffamalt ... leg kiváltképpen hogy *violentiát akartam(m) rajta tenni* [SzJk 126]), *vizitát tesz* (~ *vizitál*) (1837: Ketzeli Imre gyakor izben *tészi a visitát* és a szépet ... mikor *visitát tenni* jött elfogattatott időt töltőnek [Dob.; BetLt 1 Pákai Dánielné Benkő Susánna (40) dom. bíróné vall.]); *diskurzusra vesz* (~ *diskurál*) (1704: *discursusra vévén* a dologot végre voxolának [WIN I, 142]), *effektumba vesz* (~ *végbevisz, végrahajt*) (1701: ezen parancsolatinkat minél nagjobra terjedet s terjed ez az gonosz, annál szorossabban *vegje effectumba(n)* [UzL IX. 77. 30]), *kalkulusba vesz* (~ *kalkulál*) (1727: *Calculusba Vészik*, menyire Extendálódik az költség [H; JHb XLII]), *konklúzióba vesz* (~ *konkludál*) (1657: *conclusióban* is vöttem vala, hogy kihozatná leányát [KemÖn. 300]), *konzsiderációba vesz* (~ *konzsiderál*) (1634: ezen exponens Aszonnak dolgat, *vegje* Istenes *consideratioba(n)* [Ks 33. I. 13 fej.]), *patrocíniumába vesz* (~ *patrocínál*) (1765: Továbbá instálok alázatosan Ngödnak magom helyet le-küldött Kedves Ötsém Also Elek Uramot Gratiosom *Pátrocíniumában venni* maga születet Gratiositassa szerint méltoztassék [Torda; Borb. II Also Lajos lev.]), *prenotációra vesz* (~ *prenotál*) (1803: a Betsületes Czéhnak meg égyezett akaratytya lévén hogy Makkai Dánielt *Prénotatióra vegye* [Kv; FésCJk 68]), *információkkal tart* (~ *informál*) (1657: alattomban az lengyeleket minden jó igaz hírekkel, *információkkal tartottuk* [KemÖn. 168–9]), *konverzációt tart* (~ *társalog*) (1760: Nem méltó, hogy emberséges ember *conversatiót tartson* vele [RettE 101]), *korrespondenciát tart* (~ *korrespondéál*) (1657: A magyar mesterrel jo *correspondentiát tartson* [UF II, 186]); *voksot ad* (~ *voksol*) (1575: eo K. *voxot adwan* Rea Nagiob Resre Tecczet eo kgnék hogy Nem az Safar vrainm zediek az adot [Kv; TJK V/3. 109a]); *violenciát művel* (~ *violál*)

(1807: a' magok ... Határokat ... terjeszteni törekedvén *violentiakat miveltenek* [T; Born. XVd]); *arestum alá vet* (~ *arestál*) (1668: Midőre kicsalhattam, *arestum alá vetvén*, gondolván azt, már bebocsátnak a várban, bizony még a sorompó kapuját is betevék előttem [TML IV, 348 Naláczi István Teleki Mihályhoz]); *korrespondenciát visel* (~ *korreszpondeál*) (1662: *viseljen jó correspondentiát* az német tisztekkel [TML II, 307 Teleki Mihály Veér Judithoz Pozsonyból]).

A kontaktushatást mutató, alakfüggetlen igei variánssal rendelkező alakulatok alcsoportja is számos szerkezetet foglal magába, az idegen eredetű lexémákhoz leggyakrabban a két legtermékenyebb funkciójige, a *tesz* és a *vesz* társul: *decíziót tesz* (~ *dönt*) (1776: a' Felek között intervénialható Difficultások felett, tsekély Itéletünk szerint *deliberatoria Decisiot tennék* [M.köblös SzD; RLt O. 1. 1–2]), *fassziót tesz* (~ *tanúsít*) (1589: eleoeor a' Conuentek eleót *tegie(n) fassiot* [Kv; TanJk I/1. 115]), *korrekciót tesz* (~ *kijavít*) (1735: egy kevés *correctiot tettem* benne [Nsz; Ks Borosnyai N. Márton lev.]), *menciót tesz* (~ *megemlít*) (1719: A mi ... az Fejer egyet masokot illeti azok irántis *tettem volt mentiót* ... eo kglmének [Beszt.; Ks 83]), *rugát tesz* (~ *imádkozik*) (1765: elég *rugát tésznek* a Papok [M.bogát TA; Mk V. V/97 Ruzs Gavriláné Popa Anucza (72) zs vall.]), *testamentumot tesz* (~ *végrendelkezik*) (1544: My koron Istrigy Symon *testamentumoth teth wona* akoron ys ezt montha wolna Symon wra(m) [Szászssombor (SzD) körny.; MNy XXXVI, 52]); *diszkurzusba vesz* (~ *megbeszél*) (1657: Együt leven az B. Ceh ... eo kglk derekas *discursusban veven*, az ujab színnek tsinaltatásat, az eleobbi megh eghet szín helyebe [Kv; ÖCJk]), *exekúcióba vesz* (~ *véghezvisz*) (1706: magok Authoritasokból *Executiob(a) vötték s vészik* [UszLt XIII/94]), *origóját veszi* (~ *ered*) (1744: minden tumultus Kőpeczen *vette origoját* [Hsz; INyR]), *reszpíriumot vesz* (~ *megpihen*) (1705: ott osztán éppen *respiriumot vötenek* [WIN I, 600]), *stílusba vesz* (~ *felír*) (XVIII. sz. v.: a dolgot *Stylusba vésszűk* [GyL N. Solymosi Kontz József kezével]).

A *tesz* és *vesz* igeiken kívül megjelennek *ad*, *tart*, *vet*, *művel* és *visel* alaptagú szerkezetek is: *exitust ad* (~ *elszámol*) (1596: Erreöl *ád* illjen *Exitust* [Kv; Szám. XIX/6. 11]), *fakultást ad* (~ *felhatalmaz*) (1727: *ád* Plenaria *facultást* arra hogy mindeneket az ur ő kigyelme, vagy Successori magak(na)k kivalthassák és appropriálhassák [Császári SzD; Wass]), *gráciát ad* (~ *megkegyelmez*) (1687: mig haza érkeztünk addig *Gratiat adott* néki [Szilágycseh; GramTr VIII]), *kurázsit ad* (~ *felbátorít*) (1806: az ő alkudozásának egyéb célja nem volt, hanem hogy ezen mézes reménység alatt, Nagyságodnak *kurázsit adion* a' több vásárlásra [Mv; KsMiss. I Thuroczy Károly lev.]), *potentiát ad* (~ *felhatalmaz*) (1593: Az vonás ighazitoknak azért Ilién *potentiát Attanak* [Kv; TanJk I. 206]); *fásét tart* (~ *haragszik*) (1879: csendes *fásét tartott* az én semmiségemmel [PLev. 49 Petelei István Jakab Ödönhöz]), *konzíliumot tart* (~ *tanácskozik*) (1657: az fejedelem *consiliumot tartott* az dologról [KemÖn. 178]); *fundamentumot vet* (~ *megalapoz*) (1657: talán negyven esztendeig circiter bírta az királyságot; melyre immár töröknél és tatárnál is nagy *fundamentumot vetett vala* [KemÖn. 85]).

Az egyszavas igével nem felcserélhető, kontaktushatást mutató szerkezetek közé a következő alakulatok sorolhatóak: *cenzurát ad* 'végvizsgát tesz' (1815: az Enyedi Kolégyomban végzett ifjú Körösi Sándor ezen kolégyomban *Censurát adván*, nállam magát az aránt hogy a' Papi Sz. Hivatalra készül, és Hazájában vissza jön reversalta [Ne; NyIrK XII, 139]); *szuszpiccióba ejti magát* 'gyanúba keveredik' (1693: a Férfi egy Angalit nevű asszonnyal való társalkodása miatt *magát suspitiob(a) ejtette* [SzJk 273]); *adultériumba esik* 'házasságtörést követ el' (1641: Arpastoi Sos Istua(n) keredszik be az Ecclia reconciliatiojara mivel *adulteriumba eset volt* [SzJk 56]); *inventáriumba hagy* 'leltárba vesz' (1636: kúának azt eo keglmek. hogy ... az Anna Jovait az mi iutna *Jnuentariumba(n) hadnok* [Kv; RDL I. 109]); *gráciát szerez* (1602: Báthori Zsigmond ... tractára fogá az dolgot Bástával, hogy ... *szerezzen gratiát* német császártól [BTN² 52]); *gráciájába vesz* (1636: ha ezt czelekedne ... *őtet ismet gratiánkban vennenk* [SLt XLIII. 4 fej.]), *protekcíója alá vesz* (1663: Ott közel Krakkóban van keves jóságocskája feleségemnek, hanem *vegye protectiója alá* [TML II, 589 Teleki Mihály Bánfi Dieneshez]), *szuszpicíót vesz* 'gyanakodni kezd' (1662: Isten tudja, micsoda *suspiciot vött* Kemény Simon uram [TML I, 379 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]).

5. A funkcióigés szerkezetek használatának jellemzői és (feltételezett) indítékai

A funkcióigés szerkezetek létrejötte a morfológiai tagoltság szempontjából olyan mennyiségi, analitikus irányú, elemkiegészüléssel történő nyelvi változásnak tekinthető, amelynek bonyolult okrendszerében Forgács Tamás (2001) szerint az emberi kommunikációt irányító pragmatikai maximák játszanak meghatározó szerepet (vö. Károly 1980). Abból kiindulva, hogy a nyelvi tevékenységet a (korlátlan) lehetőségek közötti választás (leírandó valóság), a korlátozott számú alternatív lehetőségek közötti szelekció (szemantaktikai egységek; artikulátorikus kidolgozottsági fok) és az adott megnyilatkozás megformálására irányuló meghatározott lépések kényszerei (szemantikai potenciál; morfoszintaktikai kapcsolódás; artikulátorikus target-mennyiség) determinálják, a belső okokra visszavezethető, endogén nyelvi változás a szelekció során megnyilvánuló döntési szabadság, illetve az artikulátorikus energiatakarékosság és a pontos megértésre törekvés maximái által indukált optimalizációs törekvés nem tudatos melléktermékének tekinthető (Lüdtke 1979: 10 idézi Forgács 2001: 39). A megfelelő szemantaktikai egységek, illetve a megfelelő artikulációs kidolgozottsági fok kiválasztása során történő szelekció hosszú távon olyan irreverzibilis mennyiségi változásokhoz vezet, amelyek egyrészt az artikulációs kidolgozottság csökkenésében, másrészt pedig a lexikai és szintaktikai alapstruktúrák szempontjából bekövetkező gazdagodásban nyilvánul meg, a két tényezőnek azonban olyan módon kell egyensúlyban maradnia, hogy egy konstans kommunikációs tartalom továbbításához szükséges jel-negentrópia, azaz információmennyiség

nagyjából azonos mértékű maradjon (Lüdtke 1979: 15 idézi Forgács 2001: 41–43). Az artikulátori energiatakarékosság maximája következtében összezsugorodott nyelvi elemek esetében a kvantitatív kompenzáció elve biztosítja a megértéshez elegendő információmennyiséget, a kompenzációs mechanizmusok tehát a morfológiai tagoltság analitikus irányú változásainak, így a funkcióigés szerkezetek létrejöttének is indukáló tényezői lehetnek (Forgács 2001: 42–43). Forgács tehát Lüdtke (1979) alapján egy kéttényezős, nyelvi változást indukáló és pragmatikai természetű univerzális törvényre vezeti vissza a funkcióigés szerkezetek létrejöttét, ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a variánsok nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg (személytelenség, mediális jelleg, jelzőhasználat stb.) is különböznek egymástól (2001: 43).

Mivel a funkcióigék sajátosan, egyszerre alapszófajként, azaz főigeként és viszonyzóként, azaz segédigeként viselkednek, a funkcióigés szerkezeteknek a szintagmák és az álszintagmák közötti elhelyezése nem problémamentes: a funkcióige és a névszó között eredendően viszonyrag által jelölt szintaktikai kapcsolat van, a funkcióige azonban szemantikailag elhomályosult, nem valódi vonzatos ige, a viszonyragos névszó már csak formálisan bővítménye a funkcióigének, viszonyuk tehát csupán átmeneti a szintaktikai és a morfológiai típusú kapcsolat között (vö. MGr. 259; Lengyel 1992; Molnár 1999: 144–157). Ez az átmenetiség történeti szempontból azzal magyarázható, hogy a névszói komponens eredetileg valóban a funkcióige vonzata volt, a funkcióige deszemantizációs, sematizációs folyamata miatt azonban a szókapcsolatok szerkezetileg és jelentésánál a szintagmákhoz képest kötöttebbé váltak, bizonyos mértékben frazeologizálódtak. A frazeologizálódási folyamat során a szókapcsolat alakjában rögzülését bizonyos jelentésani, illetve morfoszintaktikai változások kísérik, amelyek a szerkezet motiváltságának, literális jelentésének háttérbe szorulását és egy generalizáló, absztrakt jelentés előtérbe kerülését eredményezik: a szemantikai változások leginkább a bővítmények szemantikai markereit, tematikus szerepeit, illetve a felszíni vonzatformát érintik, a morfoszintaktikai változások közé pedig elsősorban a névelő eltűnése vagy a birtokviszony felbomlása sorolható (Forgács 2008: 27–35).² A kimeneti funkcióigés szerkezetek elemeinek lexikai összeforrottsága az igei fej variálhatatlanságát igazoló behelyettesíthetőségi próba mellett különféle szintaktikai próbákkal is igazolható: a szerkezet névszói része nem anaforizálható, kérdő névmással nem helyettesíthető, erősebben lexikalizálódott funkcióigés kapcsolatokban pedig vonatkozó mellékmondatot sem vehet fel (Forgács 2008: 35–36). A SzT.-ből gyűjtött nyelvi példák jelentős része a frazeologizálódási folyamat, vagyis a szabad szókapcsolatoktól való eltávolodás kezdeti fázisában helyezhető el, erre utal a gyakran determinánssal ellátott névszói komponensek

---

² L. pl. 1583: *az wtes A Capitanon Nilas Simonon essek* [Kv; TJK IV/1. 181] – 1631: *engem ugj megh ütenek feöben hogi en rajta(m) soha ollia(n) ütés nem eset* [Mv; MvLt 290. 245a]; 1823–1830: *az egész gyülekezettel vettem volt úrvacsoráját* [FogE 153].

megnevező szerepe, felsorolásokban való előfordulása, illetve a névszó és az ige jelentős mondatbeli távolsága is.³ A szemantikai és a morfoszintaktikai változások történeti példákkal való dokumentálhatósága ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden funkcióigés szerkezet történeti változási folyamat eredményeként jött létre, új alakulatok ugyanis az analógia hatására, a már meglévő szerkezetek mintájára is kialakulhattak (vö. Forgács 2008: 38).

Az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek tagjainak viszonylagos szerkezet- és jelentésbeli kötöttsége, ill. egyszerű igével való esetenkénti helyettesíthetősége, lexémaértékűsége arra utal, hogy a funkcióigés szerkezetek az állandósult szókapcsolatokhoz állnak közel. Bár a funkcióigés szerkezetek a jelentésbeli integráltság és az alaki kötöttség mértéke alapján nem számítanak tipikus frazeológiai egységeknek, lexikológiai kategorizálásukat elősegíti a frazémajelleg különböző fokozatainak differenciált megkülönböztetése (vö. Károly 1970: 392–394). A funkcióigés szerkezetek tehát olyan tágabb értelemben vett frazémáknak tekinthetők, amelyek esetében egyrészt kis mértékű jelentéssűrítés, másrészt pedig szerkesztésbeli kötöttség figyelhető meg, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a funkcióigés szerkezetek közötti frazeológiai szempontú eltérések is jelentősek: egyes funkcióigék termékenyek, újabb névszókkel alkothatnak szerkezetet, így létrejöhetnek olyan funkcióigés szerkezetek is, amelyek csupán alkalmi kollokációknak tekinthetők (vö. Molnár 1999: 145), továbbá egyes esetekben a kisebb mértékű állandóságot a jelző kapcsolhatósága is jelzi (vö. Károly 1970: 393). Ennek következtében a leginkább frazeologizálódott funkcióigés szerkezetekben feltételezhetően azok a terméketlen funkcióigék szerepelnek, amelyek kevés névszóhoz kapcsolódnak (Lanstyák 2019: 89). A funkcióigés szerkezetek frazémaértékét bizonyítja az a megfigyelés is, hogy a hivatalos vagy jogi szövegekben a funkcióigés szerkezetek sokszor terminusértékűek, használatuk a kifejezés pontosságát, a gondolat adekvát megjelenítését szolgálja, ezt pedig elsősorban a közvetlen kontaktushatást mutató funkcióigés szerkezetek illusztrálják (vö. B. Kovács 1999; Dobos 2001: 84–86). A széttagoló szerkezetek a közömbös stílusértékű nyelvi formák formálisabb stílusértékű alternatíváit kínálják, a szerkezet stílusértékét ugyanis a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől⁴ (vö. Lanstyák 2019: 63, 72). A funkcióigés szerkezetek használata tehát széttagoló szerkezetük és többnyire formális stílusértékük miatt elsősorban olyan regiszter- és műfajspecifikus jelenség,

³ L. pl. 1579: értették eó kegmek az *panaztis* ... ky Az dyzno barom myat *essik* [Kv; TanJk V/3. 195b]; 1662: Katonái, szolgálai szerén-szerte az országban nagy sok *kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, dúlásokat tesznek vala* [SKr 149]; 1809: Ha valami köz Teher fizetés, vagy *Perlekedés* találva találná a' már meg-irt Jozságaimat, azokat meg tenni és *follytami* köteles léssen az irt ötsém [Kv; Bet. 7].

⁴ Pl. az *üzenet* és a *tesz* közömbös stílusértékű szavak, az *üzenetet tesz* szerkezet viszont formális stílusértékű: 1697: a' Becsületes Unitaria Ecclesiának ... *üzenetet tegyenek* hogy köz akarattal a' dezmai sok abusosok iránt ő kkel edgyüt orvoslást tegyenek [Kv; SRE 54].

amely egy bizonyos csoportidentitáshoz, illetve diskurzusközösséghez való tartozás jelzésére alkalmas (Csorba 2010b: 137–138).

A funkcióigés szerkezetek és a megfelelő fogalmilag tartalmas igék közötti morfoszemantikai kapcsolatot leggyakrabban nyelvművelői és nyelvtudományi munkák egyaránt olyan problematikusnak számító viszonyjelenségekkel jellemzik, mint a szinonímia, a felcserélhetőség vagy a helyettesíthetőség (l. pl. B. Kovács 1999; Dobos 2001; Lantsyák 2019; Hrenek 2021): egyrészt a nyelvi elemek között fennálló szinonim viszony kritériumainak meghatározása nem egységes, különböző tágabb és szűkebb értelmezésű szinonimadefiníciók léteznek, illetve a szinonimák és az alakváltozatok elhatárolása is problematikus, másrészt pedig a helyettesíthetőség csupán egy elvi, szótárban rögzített lehetőségre vonatkozik, ugyanis a szövegkörnyezetbe integrált funkcióigés szerkezetek esetében a helyettesítés lehetősége lényegesen csökken (vö. Dobos 2001: 27–34; Istók et al. 2021: 340–342). Bár a funkcióigés szerkezetek és a megfelelő igei lexémák denotatív jelentésükben többé-kevésbé azonosnak tekinthetők, funkcionális megoszlásuk az egyéb jelentésaspektusok (konnotatív, stilisztikai, érzelmi-hangulati, kommunikációs, tematikus stb. jelentés) különbözőségén alapul (vö. Károly 1970: 24), az analitikus alakok ugyanis másként konstruálnak meg egy adott szituációt, illetve más szemléletmódot tükröznek, tehát semmiképpen sem tekinthetők teljes mértékben egyenértékűnek a velük megfeleltethető igékkel (Hrenek 2017: 16). Mindezek alapján a funkcióigés szerkezetek és a megfelelő igei vagy névszói lexémákat nem szinonim vagy egymással felcserélhető alakulatoknak, hanem variációs pároknak tekintem (vö. Lőrincz 2011: 122), a variativitás ugyanis implicit módon magába foglalja azt a választási lehetőséget is, amely a nyelvhasználó szempontjából a szintetikus és analitikus szerkezetek konkrét alkalmazását jellemzi, és amely a beszédhelyezethez való igazodás egyik alapfeltétele.

Dobos Csilla szerint a funkcióigés szerkezeteknek az egyszerű igékhez viszonyított vonzatstruktúráját két, látszólag egymással ellentétes tulajdonság jellemzi: egyfelől a funkcióigés szerkezetek redukálják a szinonim igék vonzatstruktúráját, az igék kötelező vonzatát a szinonim funkcióigés szerkezetekben fakultatív vonzat váltja fel (pl. *valaki feléget valamit ~ valaki égetést tesz*), másfelől viszont az összetettebb, két komponens által kialakított vonzatstruktúra a monolexémikus igéhez képest több fakultatív vonzat megjelenését teszi lehetővé, ez pedig az eseményyszerűség árnyaltabb, pontosabb nyelvi jellemzéséhez, tehát a tartalom differenciáltabb megfogalmazásához járul hozzá (2001: 43; 2007a: 35). A funkcióigés szerkezetek morfoszintaktikai szempontból a személytelenség kifejezőeszközeiként is sajátosnak minősülnek, a szenvedő igealakok fokozatos háttérbe szorulásával ugyanis a passzív jelentés ma már csupán passzív igeneves szerkezetekkel, körülírással, mediális igékkel vagy funkcióigés szerkezetekkel fejezhető ki (pl. *büntetés, ütés, veszekedés* stb. *esik*) (MGr. 88). Egyes funkcióigés szerkezetek továbbá ún. hézagpótló szerepet töltenek be, esetükben ugyanis a nyelv igerendszere nem is tartalmaz megfelelő szintetikus elemet az adott tartalom kifejezésére (Dobos 2001: 45). Az is gyakori

jelenség, hogy a főnévi komponensből képzett ige jelentése más, mint a teljes szerkezet jelentése, így a két variáns nem is feleltethető meg egymásnak (Vincze 2009: 266).

Dobos Csilla (2001) a funkcióigés szerkezetek többletjelentésével kapcsolatban arra mutat rá, hogy „két azonos cselekvést jelölő, de az állítmányi pozícióban eltérő számú nyelvi egységet tartalmazó mondat közül mindig annak a mondatnak van nagyobb kifejező ereje, amelyik az állítmányi pozícióban több nyelvi egységet tartalmaz” (41), Zimányi Árpád (2006) szerint pedig „formailag az egyszerű ismétlés, tőismétlés, figura etimologica is terjengősségnek látszik, mégis megvan a funkciója: a tartalmi erősítés, kiemelés, hangsúlyozás” (44). Forgács Tamás azonban azt állítja, hogy „[h]a a funkcióigés kapcsolatok hangteste látszólag jóval nagyobb is a megfelelő igékénél, az egy egységre jutó információmennyiség nagyjából korrelál a két realizáció esetében, hiszen a funkcióigék entrópiaértéke nagyon csekély” (2001: 43). Véleményem szerint az egyszerű igével is kifejezhető funkcióigés szerkezetek az ismétlést tartalmazó formákhoz hasonlóan olyan ikonikus alakulatoknak tekinthetők, amelyek esetén a fogalmi és a nyelvi struktúra izomorf viszonyban áll egymással, a kiterjedtebb forma a szerkezet által jelölt tartalom jelentőségével korrelál, a variánsok között pedig egyfajta intenzitásbeli különbség mutatható ki: az *írásba tesz*, *írásba vesz*, *írásra tesz*, illetve *írást tesz* analitikus funkcióigés szerkezetek a lehetséges egyszerű igei variánsokhoz (*leír*, *lejegyez*) képest a jelölt cselekvés relevanciáját hangsúlyozva a nyelvi megnyilvánulásnak egy hivatalosabb, formálisabb keretet biztosítanak (vö. Kövecses–Benczes 2010: 197).

6. Összegzés

Annak ellenére, hogy a funkcióigés szerkezetek grammatikai és pragmatikai szempontból egyaránt sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek, átmenetiségük és heterogenitásuk miatt sem exogén, sem pedig endogén szempontból nem alkotnak jól körülhatárolható, strukturált szószerkezeti osztályt. A tanulmány a prototípusalapú csoportosítási modellt felhasználva a SzT. nyelvi adatai alapján a történeti funkcióigés szerkezetek belső tagoltságát vizsgálta, a prototipikus funkcióigés szerkezetek mellett pedig a hiányzó prototipikus ismérv(ek) alapján az ún. dolognevet tartalmazó szerkezeteket, a névszói tartalmú szerkezeteket, az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezeteket, az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezeteket, illetve a közvetlen kontaktushatást mutató szerkezeteket különítette el egymástól. A történeti szempontú megközelítés a magyar funkcióigés szerkezetekről alkotott nyelvvelői és nyelvtudományi megállapítások diakrón illusztrálására, esetleges cáfolatára, illetve újabb szempontokkal való kiegészítésére is lehetőséget adott. A nyelvvelői preskriptív szemlélete, a funkcióigés szerkezetek „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezésekként való megközelítése ellenére az igei analitikus szerkezetek használatának a kései ómagyar korig visszavezethető hagyománya van, releváns kommunikációs funkciójukat pedig a történeti adatmennyiség mellett folyamatos használatuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük is bizonyítja.

IRODALOM

- Bajor Péter – Kiefer Ferenc – Náray-Szabó Gábor – Pál József (szerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai kézikönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. Kovács Mária 1999. *A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben*. Magyar Nyelvőr 123: 388–394.
- Bősze Péter 2007. *Terjengős mondatok és körülményes mondat szerkesztés*. Magyar Orvosi Nyelv 7/1: 35–40.
- Brdar Mario 2020. *Úton a konstrukciók színes világában, avagy miért kell Prágába menni?* = Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. DiAGram Könyvek 2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 39–62.
- Budai László 1984. *A nominalizáció korlátai a magyarban*. Magyar Nyelv 80: 313–323.
- Csorba Gábor 2010a. *Funkcióigés szerkezetek fordítása a szemantikai prozódia tükrében*. = Váradi Tamás (szerk.): *IV. Alkalmazott Doktorandusz Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 15–30.
- Csorba Gábor 2010b. *Terpeszkedő kifejezések, nyelvhelyesség, fordítás*. Filológia.hu – A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online folyóirata 1/2: 133–139.
- Daniels, Karlheinz 1963. *Substantivierungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache*. *Nominaler Ausbau der verbalen Denkkreises*. Sprache und Gemeinschaft 4: 40–75.
- Dénes Szilárd 1920. *A hivatalos nyelv magyarsága*. Magyar Nyelvőr 49: 10–16.
- Dengl János 1938. *A terpeszkedő igék*. Magyarosan 7: 196–199.
- Dobos Csilla 2001. *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori disszertáció. DE BTK, Debrecen.
- Dobos Csilla 2007a. *A funkcióigés szerkezetek mint komplex régensek*. = Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*. Nova Series XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica. EKF Líceum Kiadó, Eger. 25–37.
- Dobos Csilla 2007b. *A vonzatstruktúra szerepe a funkcióigés szerkezetek jelentésszervezésével történő fordításában*. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2/1: 135–146.
- É. Kiss Katalin – Siptár Péter – Kiefer Ferenc 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Forgács Tamás 2001. *Pragmatikai maximák mint a morfológiai tagoltság változásainak mozgatórugói*. = Büky László – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II*. Magyar és finnugor alaktan. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 37–48.
- Forgács Tamás 2008. *Morfoszintaktikai változások a frazeologizálódási folyamat során*. = Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 27–40.
- Göncz Lajos 2000. *Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2/3: 3–18.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. A magyar nyelv kézikönyvei 9. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Rendszeres gyakorlati szövegvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita 2019. *Magyar nyelvtan*. Formák, funkciók, összefüggések. A magyar nyelv kézikönyvei 31. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. *A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra*. Magyar Nyelvőr 129: 473–487.
- Heltai Pál 2009. *Fordítás, relevancia, feldolgozás*. Modern Nyelvoktatás – A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata 15/1–2: 13–28.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2020. *„Csak stilisztikai különbség”? – változási tendenciák a mai nyelvhasználatban*. = Heltai János Imre – Oszkó Beatrix (szerk.): *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 168–179.
- Hrenek Éva 2017. *A funkcióiigei jelentés az ad ige jelentésrendszerében*. Ösvények 2017/1: 14–26.

- Hrenek Éva 2021. *Szinonímia a feledésbe + ige típusú funkcióigés szerkezetek körében*. Magyar Nyelvőr 145: 77–311.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2021. *A lexikai variánsok és az alakpárok kapcsolatrendszere*. Magyar Nyelvőr 145: 330–356.
- Ittész Máté 2017. *Funkcióigés szerkezetek és nyelvészeti rekonstrukció*. Nyelvtudományi Közlemények 113: 111–146.
- Károly Sándor – Zsembery István 1960. *Terjengősség, dagályosság hivatalos nyelvünkben*. Magyar Nyelvőr 84: 148–154.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1980: *Szavak, szerkezetek morfológiai tagoltságának változásai és a jelentés*. = Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 121–156.
- Kemény Gábor 2004. *Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése*. = Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvéírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 83–93.
- Kemény Gábor 2009. *Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban*. Magyar Nyelvőr 133: 263–274.
- Keszler Borbála 1992. *A mai magyar nyelv szófaji rendszere*. = Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest. 131–139.
- Keszler Borbála 1995. *A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái*. Magyar Nyelvőr 119: 293–308.
- Komlósy András 1992. *Régensek és vonzatok*. = Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2019. *A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 21/4: 53–78.
- Lanstyák István 2020. *A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 22/1: 53–78.
- Lengyel Klára 1992. *A többtagú mondatrészek*. = Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest. 157–165.
- Lőrincz Julianna 2011. *Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései*. = Lőrincz Julianna (szerk.): *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Líceum Kiadó, Eger. 118–124.
- Lüdtke, Helmut 1979: *Sprachwandel als universales Phänomen*. = Lüdtke, Helmut (szerk.): *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. De Gruyter, Berlin – New York. 1–19.
- Măciucă, Gina 2012. *Tipuri de relații macrosistemice în cadrul SVF: abordare contrastivă în limbile română, germană, engleză, italiană și spaniolă*. Speech and Context 4/2: 28–37.
- MGr. = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Molnár Katalin 1999. *A magyar segédigék*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Nyeviczkey Antal 1915. *A mi hivatalos nyelvünk*. Magyar Nyelvőr 44: 66–71.
- O. Nagy Gábor 1968. *Az ige a frazeológiai egységekben*. Magyar Nyelvőr 92: 204–209.
- Parlagi Filológus 1907. *Medice, cura te ipsum!* Magyar Nyelvőr 36: 314–316.
- Polenz, Peter 1963. *Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache der rationalisierten Welt*. Wirkendes Wort 5: 4–46.
- Prohászka János 1956. *Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítással*. Magyar Nyelvőr 80: 185–193.
- Pusztai Ferenc 1999. *Beszélt nyelv a középmagyarban*. Névtani Értesítő 21: 380–386.
- Riedl Frigyes 1897. *Német nyelvhibák a magyarban*. Magyar Nyelvőr 26: 97–100.
- S. Hámori Antónia 1995. *Az alárendelő szerkezetek: a főnévi szerkezetek*. = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–425.
- Simonyi Zsigmond 1915. *Német nyelvhibák a magyarban*. Magyar Nyelvőr 44: 436–437.

- Sinclair, John 2004. *Trust the Text. Language, Corpus and Discourse*. Routledge, London – New York.
- Szathmári István 1975. *Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben*. Magyar Nyelv 71: 274–287.
- Szikla Géza 1918. *Egy mintaszerű rendelet*. Magyar Nyelvőr 47: 72–75.
- Sziklai Lászlóné 1986. *Terpeszkednek vagy körülírnak?* Magyar Nyelvőr 110: 268–273.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes I–XIV*. Főszerk. [I–VII.] Szabó T. Attila, [VIII–XI.] Vámszer Márta, [XII.] Kósa Ferenc, [XIII–XIV.] Fazakas Emese. [I–IV.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [V–VIII.] Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, [IX–XII.] Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, [XIII–XIV.] Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- T. András László 1956. *Az igék körülírásáról*. Magyar Nyelvőr 80: 429–431.
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. = Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 265–278.
- Wittenberg, Eva 2016. *With Light Verb Constructions from Syntax to Concepts*. Potsdam Cognitive Science Series 7. Universitätsverlag Potsdam, Potsdam.
- Zimányi Árpád 2006. *Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák*. = Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról. SZIE GTK, Gödöllő. 40–47.
- Zsilinszky Éva 1996. *Állandó szókapcsolatok a XVII. századi jogi szövegekben*. Magyar Nyelvőr 120: 92–96.

TIPOLOGIA ȘI ROLUL COMUNICATIV AL SINTAGMELOR VERBALE FUNCȚIONALE ÎN LIMBA MAGHIARĂ VECHĂ DIN TRANSILVANIA

(Rezumat)

Sintagmele verbale funcționale pot fi definite, în sens larg, ca fiind construcții semi-compoziționale, verbo-nominale, formate dintr-un element nominal dominant semantic în cazul nominativ sau acuzativ, cu sau fără sufix gramatical, eventual cu postpoziție, și un verb funcțional desemantizat, asemănător verbelor copulative, sintagmele fiind adesea comutabile fără diferență de sens cu verbe sau nominale monolexematice, derivate din componenta nominală a expresiilor, iar utilizarea lor frecventă este, în general, o caracteristică a limbajelor specializate. După o schiță istorică a abordării sintagmelor verbale funcționale din perspectiva normativă a cultivării limbii, respectiv din perspectiva descriptivă a lingvisticii, pe baza datelor lingvistice din *Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania* examinez acele construcții a căror constituent verbal este unul dintre verbele *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet și visel*. În analiza datelor, folosesc un model de categorizare bazat pe teoria prototipului și, arătând structura internă complexă a grupurilor verbale analizate, fac distincție între sintagmele verbale prototipice, cele cu conținut verbal și un element nominal care nu este nume de acțiune, cele cu conținut nominal, cele cu o variantă monolexematică independentă de forma componentei nominale din construcția perifrastică, cele care nu pot fi înlocuite cu un verb simplu și cele care sunt rezultatele unui contact lingvistic direct. Partea finală a lucrării încearcă să răspundă (parțial) la întrebarea referitoare la natura funcției comunicative inerente a sintagmelor verbale funcționale care, în ciuda economiei lingvistice și a caracterului esențialmente sintetic al sistemului verbal maghiar, asigură continuitatea istorică a utilizării construcțiilor verbo-nominale analitice, datând încă din perioada maghiară veche târzie.

Cuvinte-cheie: sintagmă verbală funcțională, cultivarea limbii, teoria prototipului, variație, iconicitate.

THE TYPOLOGY AND COMMUNICATIVE ROLE OF SUPPORT-VERB CONSTRUCTIONS
IN OLD HUNGARIAN IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

Support-verb constructions can be defined in the broadest sense as semi-compositional, verbo-nominal phrases consisting of a semantically dominant nominal in the nominative or accusative case, with or without an inflectional suffix, eventually with a postposition, and a desemanticized support-verb, similar to auxiliary verbs, the constructions being often interchangeable without any semantic difference with monolexemic verbs or nominals that are derived from the nominal element of the phrases, and their frequent use is generally a feature of specialised languages. After a historical sketch of different approaches to support-verb constructions from the normative perspective of language cultivation, respectively from the descriptive perspective of linguistics, on the basis of linguistic data collected from the *Historical Dictionary of the Hungarian Language in Transylvania* I examine those constructions in which the verbal constituent is one of the verbs *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* and *visel*. In analyzing the data, I use a model of categorization based on prototype theory and – showing the complex internal structure of the analysed verbal groups – I distinguish between prototypical support-verb constructions, those with verbal content and a nominal element that is not an action noun, those with a monolexemic verbal variant independent of the form of the nominal component in the periphrastic construction, those that cannot be replaced by a simple verb, and those that are direct results of language contact. The final part of the paper attempts to (partially) answer the question regarding the nature of the inherent communicative function of support-verb constructions which, despite the linguistic economy and the essentially synthetic character of the Hungarian verbal system, ensures the historical continuity of the use of analytic verbo-nominal constructions, dating back to the late Old Hungarian period.

Keywords: support-verb construction, language cultivation, prototype theory, variability, iconicity.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár/Cluj-Napoca str. Horea 31
ballo.ignac@gmail.com

MŰHELY

CSEKE PÉTER

A JANCÓSÓ BÉLA-MONOGRÁFIA ELŐMUNKÁLATAI

Kulcsszók: irodalmi levelezés, irodalmi monográfiák, cenzúra, öcenzúra, integratív személy.

1. Idestova fél évszázada foglalkozom Jancsó Béla torzóban maradt életművével. Összegyűjtöttem levelezésének négy kötetét,¹ életre keltettem tetszhalottnak hitt írásait (Jancsó Béla 2021). Egyik volt doktoranduszom nemrég meg is kérdezte: miért annyira fontos számunkra ez a hagyaték? Épp akkoriban olvastam Csapody Miklós eszmetörténész nagy ívű tanulmányát a *Korunk* márciusi számában, így nyomban hivatkozhattam friss keletű értékelésére: „Ha Mikó Imre *Huszonkét éve* a Trianon utáni erdélyi magyar politikának »a társadalmi öntevékenység nemzetmegtartó« [...] összefoglalója, Jancsó Béla *huszonkét éve* [...] az első kisebbségi nemzedék irodalmi-közéleti küzdelmeinek teljes körképe.” (Csapody 2023: 95–102). Nemcsak a leveleskönyvek, hanem az *Érték, erkölcs, közösség* című második posztumusz kötet is messzemenően igazolja ezt. Tetszhalotti állapotból életre keltett írásai ugyanis megerősítik korábbi olvasatomat: a nagyobbik Jancsó-fivér egyike volt az erdélyi magyar szellemi élet máig megkerülhetetlen stratégiáinak; idejekorán felismerte ugyanis, hogy kisebbségi helyzetben csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat az intézményeket, amelyek önálló államiság nélkül is megőrizhetnek szülőföldünkön magyarnak.

2. „A levél az író dokumentum-prózájának éppoly jelentős és önálló műfaja, akár a napló vagy az önéletírás.” (Domokos 1997: 2–12) Domokos Mátyás irodalomtörténészt idéztem, aki – Grezsa Ferencsel egyetértésben – Németh László hat évtizeden átívelő (mintegy ötezerre becsült) levelezése kapcsán jutott erre a következtetésre, nyomatékosítva: az életműkiadás a levelezés közreadásával válik teljessé. Jancsó Béla esetében ez fordítva történt: levelezésének megmentésével és kiadásával jutottunk el életműve jelentőségének a felismeréséhez.

New Yorkból, Párizsból, Berlinből, Rómából, Pozsonyból, Szegedről, Budapestről, Bukarestből érkezett padlóra szórt levelek, elküldött válaszok másolatai, kéziratok, újságkivágatok látványa fogadott, amikor Debreczeni László telefonhívására – kérésének megfelelően: jókora bőrönddel – a „lecsupaszított” Jancsó-lakásban

---

¹ A negyedik kötet 2023 végén jelenik meg a Kriterion Kiadónál.

megjelentem. Nyomban feltűnt: a küldemények hol a Monostori út 16. szám alá, hol a Moşilorba érkeztek, négy évig pedig a Mussolini utcába – korszakváltásoktól függően.

Az előzmények közé tartozik, hogy *A Hét* kérésére tucatnyi beszélgetést folytattam Debreczeni Lászlóval (Cseke 1995), az 1930 és 1940 között megjelent nemzedéki folyóirat, az *Erdélyi Fiatalok* egyetlen élő alapító-főmunkatársával. Ezt követően megkeresett Domokos Géza és Molnár Gusztáv, hogy további forrásfeltárásokkal bővítsem azt a szöveggyűjteményt, amit a főszerkesztő László Dezső öccse, dr. László Ferenc nyújtott be a Kritériumnak. Az volt a kérésük, hogy a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, illetve a Helikon és az Erdélyi Szépművéses Céh levelesládája vonulatát továbbépítő dokumentumkötetét szerkeszsem a kisebbségi életépítés modell-értékű történetét. Ezért aztán nem hasznosíthattam mindent, ami akkoriban az enyészettől történetesen megmenekedett. A többi már cenzúratörténet. A kereken 500 lapra rúgó gyűjtemény² (Dr. László Ferenc és Cseke Péter 1986/1990; Domokos 1996: 57–58.) három előzetes bukaresti rostálás után a nagyváradi nyomdába került, hogy aztán – egy hajnali szekulátogatást követően – az utócenzúra bezúzásra ítélje.

Ez a sors vár az egész leletmentésre?! – döbönt belém a felismerés. Ha csupán a magam irományairól lett volna szó, talán nem esem annyira kétségbe. De hát a két világháború közötti periódus kisebbségi mentalitástörténetének alapvető dokumentumait fenyegette a megsemmisítés veszélye. Attól kezdve amit nappal gépeltem, este biztonságos helyre menekítettem. Egyik példányát az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, egy másikat a Kritérium kéziratárában helyeztem el.

3. Az 1545-ben alapított Kolozsvári Református Kollégium a 19. század végén és a 20. század elején élte virágkorát. Amihez nagy mértékben hozzájárult az 1872-től működő Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szellemi kisugárzása. László Dezső szerint ez egyenesen rákényszerítette a kollégiumot „a történelmi gyökerű, egészséges modernsége”, következésképpen arra, hogy „a haladó modernség” alkalmazásában a többi kollégium élén járjon (László 1935: 89). Az első világháború kitörése azonban megakasztotta ezt a folyamatot. A kisebbik Jancsó-fivér, aki 1916 szeptemberében szintén elkerült a marosújvári szülői háztól, a kollégium bentlakásában töltött évekről feljegyezte: a behívások és a háborús nyomorúságok ellenére „áldott jó tanáraink [...] mindent megtettek a mi emberi és magyar jellemünk kiképzésében.” (Jancsó Elemér 1935: 101–102)

---

² *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi Dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kritérium Könyvkiadó, Buk., 1986/1990. (A kötetet 1986-ban bezúzásra ítélték, de a nagyváradi nyomdászok „Kagán Vladimir főmérnök tudtával a halálra ítélt kiadvány összes példányát elrejtették. 1990 január-jában már csak [...] haskötőt kellett a borítóra tenni, és mehetett Cseke Péter munkája a könyvesboltokba. Nem nehéz elképzelni, mi lett volna, ha a szekuritáté tudomást szerez a műveletről. Első váradi utam alkalmával elmentem a nyomdába, és megköszöntem a szakiknak a nem mindennapi bátorságot. Sohasem hallottam, hogy ezért a kulturális hőstettért valaki valamilyen elismerést várt volna.” (Domokos Géza: *Erdély. I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 1996. 57–58.)

A Jancsó-fiúk mindketten jellem- és erkölcsformáló bölcsőhelyüknek tekintették a Református Kollégiumot, akárcsak az Amerikában született, apahiányban felnőtt Kemény János.³ Dr. Jancsó Ödön bányakerületi főorvos 1921 őszén költözött Kolozsvárra, ahol előbb magánrendelőt nyitott, majd az 1933-ban megnyílt Református Kórháznak lett sebész-főorvosa. Mikó Imre „vasakarató apaként” jellemzi Jancsó Ödönt, aki orvosi jövőt szánt nagyobbik fiának; abban a reményben, hogy idővel lesz aki az örökébe lépjen (Mikó 1973: 5–28). Az irodalom és a művészetek értékvilágához már a Református Kollégiumban feltűnően vonzódó Jancsó Béla annyiban nem is okozott csalódást az édesapjának, hogy miután megszerezte a fogorvosi diplomát – a Református Kollégiumban vállalt iskolaorvosi és közegészségtanári állást; mint ahogy az ugyancsak fogorvosit végzett Németh László is egykori iskolájában végzett – szociográfiai kötetben megörökített – munkát a Medve utcai polgáriban. Az már a kisebbségi sors velejárójának tekintendő, hogy budapesti és párizsi tanulmányévei után az irodalomtörténész Jancsó Elemér csak a Kollégium révén juthatott tanári álláshoz.

A „kép- és betűíró” Árkossy István, aki történelmünk szakrális helyén, a Farkas utcában született és eszmélkedett, hetvenéves korában megvallotta, hogy a genius loci varázsa mindenhová elkíséri. „Gyermekkoromban, a kolozsvári Farkas utca számomra még csupán egy néhány száz méter hosszúságú, közlekedésre kijelölt gyalogterületnek számított öreg és még öregebb épületek sorai között, ahol a legendás hársfasor júniusi virágillata mindegyre elbódította az arra haladó járóelőt. De az Idő különös perspektívába helyezi utóbb az eseményeket. Hiszen mára a hársfaillatnál is jóval mélyebb nyomokat hagyott lelkemben a »valóságos történelem illata«, a »genius loci« megkapó varázsa, amely azóta is velem van, és elkísért mind a mai napig. Sokan és nagyon sokat írtak már erről az utcáról. Hiszen olyan diákok, tanárok, professzorok koptatták az ódon Református Kollégium előtti járda kövezetét, mint Áprily Lajos, Kós Károly, Szabó Dezső, Cs. Szabó László, Székely Bertalan, de a távolabbi múlt szemtanúi közül akár Apáczai Csere János és más ragyogó szellemiségek neve is említhető, akik már pusztán jelenlétükkel is méltó emléket állítottak ennek a különös aurával felruházott helynek: Erdély szellemi sugárútjának.” (Aniszi 2015: 205–218)

Jancsó Béla az ugyancsak százhusz évvel ezelőtt született Kemény Jánossal együtt a Református Kollégiummal átellenben lakott és kosztozott: Nagy Jenő magyar–latin–német szakos kollégiumi tanárnál, Áprily sógoránál. Attól kezdve, hogy megválasztották a Gyulai Pál Önképzőkör elnökévé, elindította a jövőformáló akaratot megjelenítő emblematikus ifjúsági folyóiratot, a nyomtatásban megjelenő *Reményt*. Tizenhét éves korában ebben adja közre a Mikszáthról, tizennyolc éves korában pedig Beethovenről írt tanulmányát. „Mindvégig első eminens, az ifjúság vezére, az iskola csillaga” – jegyezi fel róla Mikó Imre. (Mikó 1973: 5–28) Önéletírásában Kemény János úgy emlékezik, hogy a későbbi farmakológus Jancsó

---

³ Kemény János (1903–1971) író, költő, színházigazgató, mecénás, a marosvécsi Helikon írói munkaközösség megalapítója.

Miklós és Jancsó Béla volt az „esze” annak az osztálynak, amelyikből később az irodalom, a tudományok, a művészetek és a közélet sok kiválósága gyarapította a kollégium hírnevét. Meleg színekkel idézi fel padtársának, a zseniális tartott Jancsó Miklósnak az emlékét és a spanyolnáthát is túlélő Jancsó Béla kivételes intellektusát. (Cseke 2022: 5–41)

4. A *Jancsó Béla levelezése* első három gyűjteményében 874 levél kapott helyet. Ha ehhez hozzávesszük a még le nem zárt negyedik kötet anyagát is, ez a szám minden bizonnyal megközelíti az ezerkétszázat. Hogy ez sok-e, avagy kevés? Németh Lászlónak a Szépirodalmi Könyvkiadónál és az Osirisnél megjelent – ugyancsak négykötetes – levéltárja összesen 3838 episztolát számlál. Jancsónál a legvaskosabb kötet 568 lapra rüg, Németh Lászlónál ennek a duplájára. Amiből most csak azt a következtetést szeretném levonni, hogy mindketten – Németh László kifejezésével élve – a két világháború közötti magyar szellemi élet organizátorai voltak.

Ám számolnunk kell azzal is, hogy egyik gyűjtemény sem teljes. Ha egyszer majd valakinek kedve támad, *Levéltár-történelem* címmel testes traktátust készíthet az írói levelezések kálváriájáról. Háborúk, menekülések, tüzesetek és árvizek, gyakori költözködések egyaránt tizedeltek; a cenzúra, az öncenzúra, a gondatlanság, az utódok felelőtlensége egyaránt pusztított. A Németh László-levelek pusztulását nemcsak a Törökvezér utcai házának bombatalálata idézte elő; miután Magyarország idegen hatalmak fennhatósága alá került, sok esetben maga ítélte tűzhalálra azokat. A Kós- vagy a Kemény János-levelezésnek sem kegyelmezett a barbárság. Jancsó Béla lakásában kétszer is tűz ütött ki, de arra is van bizonyítékunk, hogy ő maga kérte levelezőtársait: kezeljék bizalmasan nyilvánosságra nem tartozó közléseit, és sürgősen égessék el azokat.

5. Németh László „a hiányzó nemzeti tudat megszövést” tekintette hivatásának. Jancsó Béla azért küzdött, hogy Trianon ne fakítsa ki az első világháború előtti nemzettudatot. „Senki sem akar kikülönítődni az egyetemes magyar irodalom vérkeringéséből” – érvelt 1925-ben az „erdélyiség speciális színeit” megjelenítő irodalmi ábrázolások létjogosultsága mellett (Jancsó Béla 2021: 78–80).

A Jancsó-levélváltások köteteiben mindenekelőtt annak az integráló személyiségnek a jegyeit fedezhetjük fel, aki irodalmi kérdésekben esztétikai mércét érvényesített, a közügyekben pedig erkölcsit-etikait. A harmincas évek második felében támadt konfliktusai is ebből az alapállásból fakadtak. Ez az a periódus, amikor a Jancsó-levelezésben maga a „drámaíró történelem” nyilatkozik meg: folytatódik konfrontációja az *Erdélyi Fiatalokból* kivált „ifjú marxistákkal” és „ifjú katolikusokkal”, mindezt tetézi, hogy a munkamegosztó feladatvállalás szellemében nem tud egyezsége jutni az 1935-ben jelentkező húszévesekkel, a harmincas évek második felében fellépő *Hitel*-csoporttal; aktív szerepet vállal a Makkai Sándor repatriálása után kirobbant *Nem lehet*-vitában (Cseke Péter – Molnár Gusztáv 1989),

ám a távozásról nem tudja lebeszélni nagyra becsült püspökét; 1936-tól az erdélyi ifjúsági parlament demokratikus megszervezéséért küzd, de a Vásárhelyi Találkozót előkészítő folyamatban szembe került induláskori társaival, Tamásival és Kacsóval. Olyan fontos eszme-, irodalom- és művelődéstörténeti mozzanatok háttérerezetét világítják meg ezek a dokumentumok, mint Ady, Móricz és Szabó Dezső hatása az 1918 után eszmélkedő kisebbségi értelmiségi nemzedékekre; a felvidéki Sarló, a budapesti Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok és az Erdélyi Fiatalok összefogásának kísérlete; Németh Lászlóék romániai útjának megszervezése; József Attila költészetének erdélyi fogadtatása; a Bukarestben tanuló magyar főiskolások támogatása, illetve a Dimitrie Gusti professzor nevéhez fűződő szociológiai iskolával való együttműködés szélesebb alapokra helyezése...

A harmadik leveleskönyv megjelenése után joggal merült fel a kérdés, hogy a mai olvasónak ismernie kellene azokat a szövegeket is, amelyekre a lapalji jegyzetek utalnak. Ebből a megfontolásból született meg az 1973-as *Irodalom és közélet*et revideáló, a Jancsó-életmű újrafelfedezését revelláló kötet, amelyik az életmű mélyszerkezetének a felszínre hozásával szembetűnőbbé teszi a szépirodalom, a színház- és képzőművészet meg a zene világában egyaránt otthonos Jancsó Béla korabeli s máig inspiráló szerepét (Jancsó Béla 2021).

6. Oka lehetett annak, hogy a múlt század legtekintélyesebb folyóiratát szerkesztő Osvát Ernő 1926-ban úgy nyilatkozott: Németh László és Illyés Gyula mellett Jancsó Bélától várja a legtöbbet. Tény, hogy az irodalmi esszé megújításával érdemelte ki a megkülönböztetett figyelmet. Azzal keltett feltűnést, hogy tolla nyomán a könyvkritika irodalomértelmezéssé nemesedett. Olyannak kell lennie az erdélyi irodalomkritikának és irodalomértelmezésnek – vallotta az *Erdélyi Helikon* 1930-as ankétjában (Jancsó Béla 1930: 31–33), hogy „misszióteljesítése” befolyással lehessen a többi magyarlakta terület irodalmára is. Nem véletlen, hogy a harmincas évek derekán Babits is sürgette – a *Nyugathoz* gyakorta bejáró testvéröccse révén – az idősebb Jancsó-fivér kéziratait.

Már a *Tizenegyek* fellépésének évében⁴ Jancsó Béla egyértelműen a Bartók-modell érvényesítésében látta és láttatta az erdélyi magyar irodalom jövőjét. „Sohasem járt Nyugaton, s mégis európai tudott lenni” – Mikó Imre jellemezte ekképpen szellemi habitusát. Az irodalomteremtés lázában úgy akarta messze hallatszóvá tenni az „Egyetemes Élet székely szavát”, mint ahogy „Bartók Béla a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarátára”.

7. De ha *torzóban* maradt Jancsó Béla életműve, mégis miért lehet *teljes*? Miért támad gyakorta olyan érzésünk, hogy munkássága nagy formátumú gondolkodót revelál? Tagadhatatlan, hogy a két világháború közötti kisebbségi helyzetben

---

⁴ 1923-ban.

messzire tekintő – Kárpát-medencei érvényű – stratégiai elképzelései voltak. Csakhogy a totalitarizmus időszakában értelmiségi nemzedékek sora úgy nőtt fel, hogy nem szerezhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról. Ahogy 1954. január 10-én kelt soraiban az Áprilyt búcsúztató és Makkai Sándor elmenetelét közösségi drámaként megélő Jancsó Béla felköszönti a „goethe-i évtizedbe lépő”, „a kicsinyes tülekedések minden önzésétől” végtelenül távol élő Tompa Lászlót, annak korszakhatáron túlmutató jelentősége van. „Olyan vagy előttem, mint a Hargita. Mennyien járnak tövében, s milyen kevesen látják! A növekvő évtizedek szétfűjják a ködöt, s csak akkor, csak most látszik – mint a gyimesi szorosból szembenézve – hegyhullámok felé emelkedő nagysága! A csúcs magányával, de melyben az örök dolgok együttléte lüktet.” A növekvő évtizedek lassan Jancsó Béla körül is szétfűjják a ködöt, s egyre tisztábban látszik – töredékében is teljességet sugalló – életműve. Ezért kellett feltámasztanunk térben és időben messzire sugárzó szellemét.

IRODALOM

- Aniszi Kálmán 2015. *Csillagösvényeken: Életutak a változó időben*. Kiadja a Székely Ház Alapítvány, Budapest. 205–218.
- Árkossy István 2023. *Az intellektus szűrői, avagy Weisskopf úr, hány óra?* Hítel, 4. 119–124.
- Csapody Miklós 2023. „Mély alapot jövőendő nagyságnak.”. Jancsó Béla: *Érték, erkölcs, közösség*. Korunk 3. 95–102.
- Cseke Péter (szerk.) 1995. *Lehet – nem lehet?: Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- Cseke Péter 1995. *Vigyázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Cseke Péter 2022. *Akinek az élete volt az életműve*. Kemény János írói indulásának műhelyei = Kemény János: *Kakukkfűökák*. Önéletírás. Bevezető tanulmány, Függelék: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. 5–41.
- Cseke Péter – Molnár Gusztáv (vál.) 1989. *Nem lehet: A kisebbségi sors vitája*. Válogatta. Előszó: Cseke Péter. Utószó, jegyzetek: Molnár Gusztáv. Hét Torony Könyvkiadó, Budapest.
- Domokos Géza 1996. *Esély. I.: Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda. 57–58.
- Domokos Mátyás 1997. *Németh László levelezéséből*. Kortárs 12. 2–12.
- Dr. László Ferenc és Cseke Péter (közéteszi) 1986/1990. *Erdélyi Fiatalok: Dokumentumok, viták (1930–1940) 1986/1990*. Bevezető tanulmány, jegyzetek: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*, 1935. II. 45–52
- Jancsó Béla 1924. *Voltaire szíve*. Újság, 1924 február 24.
- Jancsó Béla 2012. *Erdélyi költők*. = Jancsó Béla: *Érték, erkölcs, közösség*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár. 78–80.
- Jancsó Béla 2021. *Érték, erkölcs, közösség: Esszék, tanulmányok, jegyzetek*. Gondozta, bevezető tanulmány: Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Jancsó Béla 1930. *Vallomás a magyar irodalom hivatásáról*. Erdélyi Helikon. 1. 31–33.
- Jancsó Elemér 1935: *Az idők sodrában. Diákélet a helyi Református Kollégiumban 1916–1922 között*. Ifjú Erdély, 6. 101–102.
- László Dezső 1935. *Találkozásaim a kollégium szellemével*. Ifjú Erdély, 89.
- Mikó Imre 1973. *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. = Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Cikkek, esszék tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1. 5–28.

O MONOGRAFIE ÎN CURS DE ELABORARE DESPRE BÉLA JANCÓS

(Rezumat)

Frații Jancsó, Béla și Elemér, au avut un rol primordial în istoria literaturii și a culturii maghiare din România. Moștenirea lor a fost și este, în continuare, în atenția lui Péter Cseke și Ildikó Molnár. Monografia scrisă de Ildikó Molnár despre Elemér Jancsó (*Bezártságélmény és alkotói szabadság*) a apărut în 2023, iar sinteza despre Béla Jancsó este în curs de elaborare.

Talentul lui Béla Jancsó s-a afirmat încă din 1923, acesta fiind promotorul primei generații de scriitori de după Primul Război Mondial. În anul 1926, este menționat, în prestigioasa revistă *Nyugat*, ca înnoitor al esului literar, an în care își începe activitatea scriitoricească și renumitul László Németh. În concepția lor, menirea scrisului este aceeași: păstrarea identității naționale. În acest context trebuie să apreciem și valoarea corespondenței dintre cei doi scriitori: corespondența literară este parte integrantă din opera lor. De altfel, Jancsó a ținut legătura și cu prietenii săi din New York, Paris, Berlin, Roma, Bratislava, Szeged, Budapesta, București, Oradea, Timișoara, Târgu-Mureș, Dej, Brașov, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, etc. Corespondența lui Jancsó a fost publicată, cu adnotări științifice, în 4 volume (2015, 2016, 2019, 2023), la Editura Kriterion. La acestea se adaugă și volumul postum al scrierilor lui Jancsó (*Érték, erkölcs, közösség – Valoare, moralitate, comunitate*. Kriterion, 2021.)

Pe baza acestor ediții, autorul studiului ajunge la următoarea concluzie: cu toate că opera și activitatea lui Jancsó – după prizonieratul sovietic – nu au fost apreciate, acestea emană un model de gândire și de mentalitate pentru contemporaneitate.

Ca argument, se anexează la articol două eseuri ale lui Jancsó: unul despre muzealizare (*Inima lui Voltaire*), iar celălalt este un text critic la adresa istoricului literar Elemér Jancsó (*Învinuiri la adresa literaturii maghiare din Transilvania*).

Cuvinte-cheie: corespondență literară, monografie literară, cenzură, autocenzură, persoană integratoare.

A MONOGRAPH IN PROGRESS ON BÉLA JANCÓS

(Abstract)

The Jancsó brothers, Béla and Elemér, had a primary role in the history of Hungarian literature and culture in Romania. Their legacy was and is the focus of Péter Cseke and Ildikó Molnár. The monograph written by Ildikó Molnár on Elemér Jancsó (*Bezártságélmény és alkotói szabadság*) appeared in 2023, while the synthesis on Béla Jancsó is currently being elaborated.

Béla Jancsó's talent emerged in 1923 as a promoter of the first generation of writers after World War I. He is mentioned in the prestigious magazine *Nyugat* in 1926, as a renewer of the literary essay, in the same year in which the famous author László Németh began his writing activity. In their conception, the purpose of writing is the same: to preserve national identity. In this context, we must also appreciate the value of the correspondence between these two writers: literary correspondence is an integral part of their work. Jancsó also kept in touch with his friends in New York, Paris, Berlin, Rome, Bratislava, Szeged, Budapest, Bucharest, Oradea, Timișoara, Târgu-Mureș, Dej, Brașov, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, etc.)

Jancsó's correspondence, including scientific annotations, has been published in 4 volumes (2015, 2016, 2019, 2023) in the care of Kriterion Publishing House. A posthumous volume of Jancsó's

writings (*Érték, erkölcs, közösség – Value, Morality, Community*. Kriterion, 2021) has also been published.

Based on these editions, the author of the study concludes: although Jancsó's work and literary activity – following the Soviet imprisonment – were not appreciated, they exude a model of thinking and mentality for the contemporary world.

As an argument, two essays by Jancsó are attached to the article: *Voltaire's Heart* deals with musealization, the second, *Accusations against Hungarian literature in Transylvania* is a critical text against the literary historian Elemér Jancsó.

Keywords: literary correspondence, literary monograph, censorship, self-censorship, integrating person.

MELLÉKLET

VOLTAIRE SZÍVE

Párizsi lapok írják, hogy a Bibliothèque Nationale-ban véletlenül megtalálták Voltaire bebalzsamozott szívét. A nagy szatirikus bebalzsamozott szívét 1864. december 16-án helyezték el ünnepélyesen a franciák Nemzeti Könyvtárába. A nagy szívnek azonban nyoma veszett, feljegyzés a helyéről nem maradt. Most egy takarítás alkalmával rábukkantak. Poros állványok mögött, a könyvtár egy régi szobájának sarkában állott Houdon Voltaire-szobra. A kopott szobor másolatban rengeteg példányban van meg Franciaország területén. Legutóbb egy takarítás alkalmával, ahogy a régi szobát átrendezték s az évtizedes port a szoborról letörölték, kis felirat tűnt fel az alapzaton: „Le coeur de Voltaire” – „Voltaire szíve”. Láthatóvá vált egy gomb a szobron, s annak megnyomásával az alapzat egy rejtett rekesze megnyílt, s kis kazettában bebalzsamozva egy szív, Voltaire szíve.

Voltaire szíve... Orvosok lehetetlennek tartják, hogy a szív az övé. A bebalzsamozott lágyabb testrészek ugyanis legfeljebb 146 évig maradnak teljes épségben. S azt hiszem, nemcsak ők, de sokan mások is tagadják azt, hogy ez a szív Voltaire szíve. Tagadják, mert amikor ez a megelevenedett gúny, ez az örök támadó csipkelődés, ez az örökké visszásságokat kiforgató francia elhagyta egy visszás világ téreit, kihűlt szívét különös érzelmekkel tehették be ebbe a kazettába. Mire való is volt neki ez a szerv? Valószínűleg csak a vérkeringése hajtására, s amikor az élet kiszállt belőle, éles, keserű és kemény művei maradtak meg, s bennük semmi nyoma tán, hogy ez a szív még más egyébre is való volt.

S a balszam időállító szere nem bírt a nagyhatalmassággal, örök ura mindenknek ezt a forró kerek központját az életnek is összeszárította, összeaszottan most olyan, mint ezerráncú arcával az a szobor, amit gazdájáról Rodin készített.

Azt mondják, hogy a balszam s az idő szárította össze azt a szervet, ami a világ gúnyolójának, a legszellemesebb franciának életét hajtotta. De én azt hiszem, hogy ezt a szívet már akkor kezdte elhagyni az élet, amikor gazdája még élt. Rózsásan indult, teliarccal, akárki mit mond, bizonyosan így volt, halhatatlan, nagy álmokkal, amiknek szárnyait lobogtatta vére, s aztán letörött az álom, s a lélek menteni akarta, kemény barázda húzódtott hatalmas homlokára, s ahogy elkeseredetten védte magát s védelmében ütötte, vágta azt, ami álomlő, a kicsinyest, a visszást, összefonnyadt az arca, amint összefonnyadt az alma, s eleven ellentéte magának; micsoda keservek fojtogathatták, mikor mint aggastyán előtt Párizs térdre borult.

S a szíve valahogy eltűnt, mert ha a megkerült szív nem az övé, nincs más bizonyítéka ennek a szívnek, mint az a sok gúnnyá, támadássá keseredett szépség, ami világmegvető művei mögött szomorúan lappang.

Újság, 1924. február 24.

*

VÁDAK AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM ELLEN

I.

Újabbban egyre sűrűbben emlegetik azt a tényt, hogy az új öntudatú erdélyi magyar nemzedék érdeklődése és munkája elsősorban nem irodalmi. A *Tizenegyknél* kezdett átfordulni az érdeklődés: elindultak mint írók, s a szellemi élet itteni, gyakorlati munkásai lettek. Az *Erdélyi Fiatalok* kollektív munkájában pedig az irodalmival kapcsolatos kérdések csak szórványosan és másodlagosan jelentkeztek. Irodalomellenesség-e ez? Főleg: irodalomellenesség az új erdélyi irodalommal szemben? Nem.

Az erdélyi irodalom, melynek önálló életét évszázados gyökerekből az uralomváltozás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata. Egy népé, amely új helyzetében is meg akar állni, és saját életét, annak feltételeit a maga erejéből, a maga módján meg akarja teremteni. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. És akkor az ifjúság, a maga erejéből a maga lábára állva vállalta saját közvetlen kérdésein túl a hiányzó további öntudatosodó folyamat megindítását. Vajon nem ugyanannak a közösségi életakarátának az élet egy más síkján és más sajátos módján való kibukkanása ez? Az ifjúság nem utánozta az addig kialakult irodalmat, de követte az életakarát parancsát, és megtörte a maga módján, a maga erején a maga útját saját kérdésein át népe kérdései és legfőbb kérdése: a falu felé. Ma pedig az erdélyi irodalom is olyan ponthoz ért, hogy népi alapjait fel kell frissítenie, ki kell mélyíteni. Ma az erdélyi irodalompolitika fő feladata is a falu lett. Ezért kell ma ennek a két lényeges folyamatnak azonos ritmusba érkezésekor részletesen foglalkoznunk azokkal a vádakkal, amelyeket az erdélyi irodalom ellen nemzedékünk egyik legképzettebb tagja hozott fel *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (az Ifjú Erdélyben folytatásokban jelent meg) és *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* c. műveiben (utóbbi a Nyugat 1935. áprilisi számában). Foglalkoznunk kell azzal a komolysággal, amelyet a tárgy megkövetel és a szeretetnek szigorúságával, ami egy átértékelni s az átértékeltekkel építeni hivatott ifjúságnak önmagával szemben kötelessége.

II.

Dr. Jancsó Elemér évek óta szorgalmasan gyűjti az adatokat az erdélyi magyarság utóbbi húsz esztendejének egész szellemi életét megörökíteni hivatott erdélyi irodalomtörténetéhez. Az idő egyre szükségesebbé teszi ezt az összefoglalást. De minél szükségesebb, annál inkább közérdek, hogy készülő műve alaposságával és tudományos pontosságával, de meg szempontjaival is meg tudja oldani a vállalt hatalmas feladatot. Fenti két írását nincs terünk egészükben megbírálni sem hibáiban, sem erényeiben. De részletesen kell foglalkoznunk esztétikai és szociológiai szempontjaival, mint amelyeknek irodalomtörténete alappilléreinek kell lenniük, nehogy mostani tévedéseit nagy munkájára átvive, annak értékét és hasznosságát csökkentse.

Esztétikai ítéleteinek, főleg a lírikusoknál, egyik alapvető tévedése, hogy a költőket verseik tárgyköre szerint próbálja jellemezni, így aztán természetesen mindegyiknél meg kell állapítani, hogy témái az örök emberi témák: szerelem, élet, halál, végzet, természet. Holott nem a téma, de a vele szembeni magatartás mutatja egy költő sajátos arcát. Másik hiba, amit könnyen elkerülhetett volna: az ellentmondások sorozata.

Reményik Sándorról azt írja, hogy „tizenöt év alatt [...] jóformán semmit sem változott”, első kötete megmutatja teljes költői arcát: az élet elől a szépség s a lélek ideális világába dacosan elvonulót. Idealista költő, termékeny. A transzilvanizmus egyik fő zászlóvivője. „Erdélyisége épp úgy egyedülálló, mint költészete” – írja egyik helyen, hogy más helyen rácsafoljon imígyen: versei nemcsak versek, de „életprogramok is az erdélyi magyarság számára”, „nemcsak a költő, de a vergődő nemzet lélektükre is”. Épp így zavarban hagy végső ítéletével is. „Nem áll költői pályafutása csúcspontján”, majd pedig „nagy változás, meglepetésszerű fordulat nem várható ezután sem tőle”.

Áprily Lajost szerinte „mindenekelőtt az egyszerűség jellemzi” (?) „Önmagáról ritkán beszél”, de mert emlékein át mégis saját lelke szól, költészete elsősorban saját lelkének, problémáinak tükré

(melyik költőé nem az?). Reményiktől elválasztja az, hogy a Reményik költeményeiből *hiányzik* a nő és hiányzik a család (?).

Tompa Lászlót Szombati-Szabóval együtt a legjellegzetesebbek közé sorolja, de ez jellemzéséből nem derül ki. Ő is magányos, ő is szereti a természetet, mint Reményik és Áprily, és van benne családi érzés. „Megszólaltatja a székely fájdalmat, néha túlságosan székelykedőn (mikor és miben látja ezt a székelykedést a szerző?) „Újat, feltűnő egyénit itt (ti. a családi érzésnél) sem ad”, de „mindent összevéve Tompát az erdélyi líra komoly értékei közé számíthatjuk”.

Szombati Szabó Istvánról, akinél hasonlathalmozás, nyelvi színpompa egyik fő eszköze kifejezéseinek, azt olvassuk, hogy „nem szereti a selymes szavakat. Nyers és kemény... „Vagy Bartalis Jánosról, aki primitívsége, természetszeretete, naiv őszintesége mellett a legszívemarkolóbb néhány háborús verset írta az emberi nyomorúságról és szenvedésről, hogy: „csak egy szín hiányzik költészetéből: mások szenvedésének a rajza”.

Nem járnak jobban az esztétikai jellemzésekkel a prózaírók sem. A regényt a falusi, városi és történeti regény beosztásában tárgyalja. „A Szabó Dezsőtől ihletett falurajongó (?) mozgalom kétségkívül épp oly hatással volt parasztregegyeket író költőinkre, mint maga az élet, amelytől regényíróink nagy része távol élt (?) [...] „Parasztproblémáik nagyrészt nem a való élet megfigyelésének költői feldolgozásai, hanem egy elképzelt való többé-kevésbé hihető tükörképei. És hogy ez mennyire így van, azt igazában csak akkor láthatjuk, ha az írók által feldolgozott parasztpblémákat a való élettel összehasonlítjuk.”

Csak állít, de nem bizonyít, nem hasonlít össze. – „Az erdélyi irodalom nagy parasztregegyei és elbeszélései (Berde, Szabó, Gulácsy, Nyirő, Tamási stb.) csak kis részben foglalkoznak a parasztság szociális viszonyaival: a földnélküliséggel, kivándorlással, a nemzeti elnyomással, a parasztság különböző rétegeinek egymás közötti harcával, ehelyett a birtokát veszített gróftól vagy gentryt siratják és a parasztpblémát egy szimbolikus jobb jövő költői megcsillogtatásával *vélik megoldani*.”(?) Kérem a szerzőt, szíveskedjék nekünk megmondani, hogy Nyirő és Tamási mely regényében vagy novellájában siratja a birtokát veszített gróftól? „A városi regény sokkal több problémát ölel fel, mint a falusi.” (?) „Az élet gazdag adottságával szemben” legtöbbször a városi életnek nemzetközileg fémjelzett gyári kliséi szerepelnek Ligeti, Kacsó, Szántó, Kádár, Kemény, Kisbán, Károly S[ándor] regényeiben. Alig-alig szálltak le abba a mély bányába, ahonnan az erdélyi magyarság hatalmas városi rétegei gazdag nyomortémáiból meríthettek volna.” – Nem próbálok cáfolni. Csak megjegyzem, hogy az itt felsorolt Kacsó Sándor *Vakvágányon* c. nagy regényében, (melyet szerző említésre éppoly kevésbé tart érdemesnek, mint a parasztregegyénél Tamási: *Ábel a rengetegbenjét*) „a kidobott tisztviselők, a jobb életet követelő munkások, a nyomorban élő magyar diákok szomorúan változatos és színes életéből” (amiket szerző mind hiányol) bizony nagyon sok mindent kifejez, s amellet a falu szociális kérdéseiből is.

Szempontjaira rátérve mindjárt ki kell emelnünk azt a nagy érdemét, hogy az irodalmat nem az élettől elvonatkoztatva, hanem annak szerves jelenségeként óhajtja tárgyalni, s rajta keresztül az egész erdélyi magyar élet szintézisét adni. Mi, akik az irodalmat is az egész erdélyi magyarság szempontjából, mint annak egyik legfontosabb életfolyamatát nézzük, melegen üdvözljük ezt a szándékot éppen ma, mikor irodalompolitikai tévedések az erdélyi irodalmat elszűkítéssel és elgyökértelenedéssel fenyegetik, és amikor ezek a törekvések az adottságaink mély valóságát kifejező erdélyiséget kisajátítani törekedve, azt önáltató üres jelszóra kompromittálják, s így öntudatunk egyik pillérét kezdik ki. Ha Jancsó Elemér szándékát tudományos alapossággal és tárgyilagossággal tudta volna végrehajtani, tanulmánya felbecsülhetetlen tisztító hatást ért volna el. Sajnos, a megvalósításba olyan hibák csúsztak be, amik ezt a hatást tévedéseikkel szinte közömbösítették.

Ellentmondásai és tévedései gyökérokai után kutatva, a baj főforrását abban látom, hogy folyton hangoztatott szociális szempontjai ellenére is az irodalom társadalmi szerepét teljesen félreérti. A parasztregegyekről írja ironikusan, hogy írók a parasztpblémákat így *vélik megoldani*. A parasztregegyeknek vagy az irodalomnak tehát az a feladata, hogy a paraszt vagy más problémát gyakorlatilag megoldja? Mit ért problémamegoldás alatt? A földnélküliség, népbetegségek, egyke stb. társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseit csak társadalmilag, egészségügyileg és gazdaságilag lehet megoldani. Az irodalom legfeljebb *lelki* indításokat adhat a megoldásra! Megoldotta-e pl. Reymont a lengyel paraszt problémáját? Vagy mondjuk Dosztojevszkij vagy akár Gorkij az oroszét?

Van Reményik Sándornak egy verse, *Kenyér helyett* a címe, és a „Változtasd a köveket kenyerekké” bibliai mondásra épül fel. A világnézeti költészetet követelőkhöz szól. Fülébe eljutnak a nyomor hangjai, és ő tiszta szívvel, igaz akaratral a hegyeket is kenyerekké változtatná, hogy legyen mit enniük. De *nem teheti*. Erre nem képes. Ő csak virágot adhat, s azt odaadja vigasztalásul szegénynek, gazdagnak egyaránt. Kenyér helyett. Mély értelmű vers. A költészet társadalmi területét szabja meg. És ehhez a vershez azt a megjegyzést fűzi Jancsó Elemér: várható még tőle sok-sok lélekvirág, amit azoknak nyújt, akik azt „kenyér helyett” „el tudják és el fogják fogadni”!

A líráról szóló könyvecskének van egy érdekes jó fejezete („Új utak keresése”), mely azokkal a költői irányokkal foglalkozik, amelyek munkásmozgalmak költői alátámasztásai akartak lenni. Olyan elveket tartalmaz, amiket ha Jancsó Elemér komolyan magáévá tett volna és komolyan alkalmazott volna, elkerülte volna írásának legnagyobb hibáit. „Az irodalom minden esetben (?) hű kifejezője a társadalmi küzdelemnek, mint tudatosan vagy öntudatlanul hátráltatója vagy előkészítője annak” – mondja, s aztán ismerteti az aktivizmus stb. törekvéseit a munkásmozgalmakkal kapcsolatban. Hogy fogadták a munkásmozgalmak és a munkások ezeket a törekvéseket? „A munkásság, amelyért a harc folyt, bár Kassákék célkitűzéseit helyeselte, a termékeit a legnagyobb propaganda hatására se tudta átvenni, magáévá tenni.” Az orosz és német aktivisták mindenáron szerették volna költészetüket a marxista társadalom hivatalos irodalmának elismertetni. De úgy Lunacsarszkij, mint Lenin lekicsinyítőleg nyilatkoztak az „aktivizmus”, „futurizmus” és a többi „izmusok” költői és propaganda értékéről. *Nagy költői egyéniség hiányában* pedig komoly olvasóközönség sohase támogatta költészetüket. Később pedig megállapítja: „a munkásmozgalmakat épp annyi rossz »forradalmi« költő kompromittálja verseivel, mint amennyi „hazafias poéta ül a polgári megmozdulások nyakán.” Szóval: a szocialista költészet értékét is az adja meg, még „társadalmi” szempontból is, ha tényleg művészet az a költészet, átélte és kifejezte *élmény* és nem szándékolt, tudatos akarat műve.

Milyen nagyszerű eredményre jutott volna, ha ezt a gondolatsort végiggondolja s következményeit logikusan végigalkalmazza! Elsősorban is: *különválasztotta volna az alkotás lélektani folyamatát a kész mű hatásától* (és társadalmi hatásától is), mely két különböző, külön törvények szerint élő, egymással csak érintkező folyamat. Az írói alkotás leglényege: öntudatlan asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez (csak ez lehet művészi tárgy), kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az adottságaiból, egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi. Minden kornak van irodalmi szükséglete. Minden kor vár valamit irodalmától és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelkitartalma kifejezése, máskor éppen annak kifejezése, ami öbelőle és korából *hiányzik*.

A mű aszerint hat, ahogy különböző pillanatban találkozik kora vágy- és akaratregzéseivel. De ez a hatás már nemcsak a műtől függ, hanem a korától is. Nagy művek, amelyek évszázadokra megőrkítettek egy-egy korszakot, annak régmúlt társadalmi kérdéseit is, és valamit kifejeztek az örök emberiből, *saját korukban* gúny és megvetés vagy éppen közöny és felejtés martalékai lettek. És társadalmilag vagy politikailag hathattak korukban olyan írások, amelyek véglegesen meghaltak az elmúlt kérdéssel együtt, amelynek tudatos propagálói voltak. Mert végső fokon és időben távolodva, *az embert igazán csak az érdekli, ami állandónak felismerhető emberi. A társadalmi kérdésekből is az, ahol ennek az emberségnek társadalmi akadályairól van szó*. Mert a társadalom az embernek csak az egyik lelki frontja. Mindenség, természet, önmaga: mind olyan örök harcterek, amelyeken az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és fog birkózni. A korok mindennapjainak *csak akkor* fontos kérdései közé elmerült embert a művészet, az örök harcok harcának állandó folytatója, az emberiség metafizikai szerve figyelmezteti, élesíti és emeli magasabbra. *És ez olyan társadalmi funkció, ami pótolhatatlan. Ezt a legmélyebb társadalmi funkcióját azonban csak ösztönösen végezheti el*. Mihelyt tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségizlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében ír, legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel.

Érthetetlen, hogy Jancsó Elemér egy ismertető és spinozai objektivitást ígérő irodalomtörténeti munkában lírikust, prózáírókat egyaránt arra biztat, avval hiányol, amiatt ítél meg, hogy nem fejeznek ki úgy és olyan szociális tartalmat, ami természetükből, élményeikből nem jön! Aminek kifejezése tehát szándékolt, tudatos és nem művészi munka lenne! Holott a szándékolt, tudatos írói alkotást úgy is, mint

„hazafiast”, úgy is, mint szociálist, úgy is, mint vallásit, elítéli! És hiányolja a szociális szint az erdélyi lírában, holott a legtöbb lírikusnál a saját értelmezésű szociális témákat is megtalálja

(Egyáltalán: lehet-e valakit akár „jobboldali”, akár „baloldali” – ezek mind nem tudományos jelzők! – szempontból megítélni, másként mint saját lelki lehetőségei alapján? Hiszen akkor nincs nagy művésze a világnak, mert *mindent* senki sem fejez ki, csak egy arcát az életnek. És ami nem ő, az mindenkiből hiányzik!)

III.

Amikor az erdélyi irodalmat burkoltan az ő általa értett társadalmi funkciójának feladásával vádolja, nem veszi észre, hogy az erdélyi irodalom feladata egész itteni és mai, de ezer ősi gyökértől meghatározott életünket, *annak társadalmi kérdéseit is a magunk módján, a magunk látásával kifejezni!*

Az erdélyiség iránt ellenszenvvel viseltetik, ami egyéni felfogás. Itt is hiányolja költőinknél (Reményik, Áprily, Szentimrei stb.), hogy erdélyiségük „csupán költői”, „hangulataik szerint változó” (?), s gúnyosan elhelyezett idézőjelekkel támadgatja az erdélyiséget, de meghatározni ő sem határozza meg, holott ő irodalomtörténész és nem költő. Bizonyos, hogy mint minden eszmének, úgy az erdélyiségnek is vannak haszonélvezői. Egészséges és igazságos kritikának ezeket kellene nevének neveznie. Ha ezt megtámadhatatlan tudományossággal és alaposággal tette volna, tanulmányával mindenkit hálára kötelezett volna, akinek az erdélyi irodalom fejlődése szívügye. Akkor azonban az erdélyiséggel való visszaéléseket s az *irodalompolitika hibáit el kellett volna különítenie az eszmei erdélyiségtől*. Tudományos feladata az lett volna, hogy külön ismertette mindkettő fejlődését, véleményét is külön-külön mondja el róluk. Ő mindazt – sajnos – nem teszi, csak maliciózus megjegyzéseket küld egy láthatatlan (általunk nem látható) ellenfél címére.

Az az érzésem, hogy magát az eszmét sem látja jól. A Nyugatbeli cikkben Adyról megírja, hogy „erdélyi, magyar és emberi”, mégis később az egész lírát az „adyzmus és a transzilvánizmus keverékének” mondja (egyiket sem határozva meg), amiből az értetődne, mintha ez a kettő ellentétes folyamat lenne. És az erdélyi irodalmat egyszerűen a „Nyugat folytatásának” könyveli el (hogy ezzel is bizonyítani próbálja az erdélyiség s a saját gyökereiből kinőtt 1918 utáni erdélyi irodalom jelentéktelenségét). Közben pedig itt sem jellemzi a Nyugatot, s nem bontja szét három nagy összetevőjére, hogy aztán megmutassa: *ebből a háromból mit* folytatott az erdélyi irodalom!

A Nyugat három összetevője: 1. Ady, Móricz Zsigmond és Tóth Árpád új magyar művész életszemlélete; 2. Babits, Kosztolányi stb. műfordítói és a nyugati lírai áramlatokat közvetítő tevékenysége, ide tartozott a fiatal Szabó Dezső francia líra-közvetítése is pompás tanulmányaival és 3. Ignatusnak, a pesti zsidóság radikális részének életszemlélete. (Az ún. októberi forradalomhoz csak ez utóbbinak volt lényeges köze.) Nem lát szerves vonatkozást abban, hogy Ady és Móricz partiumiak, hogy Szabó Dezső pedig éppen belső erdélyi? (Súlyos hiba, hogy Szabó Dezsőnek az erdélyi irodalomra gyakorolt hatásától nem ír.) *A mély gyökerek azonossága köti össze Adyt és Szabó Dezsőt az erdélyi és nem a műformai és egyéb nagyon is vitatható hatások. A közös folyamat: egy új magyar életlátás kifejezése, az alföldi mellett az erdélyi lélek megszólalása.* És ez még *raciónalisán* és szigorú tudományossággal is kimutatható. Ma már létezik a nadlerizmus, mely a tájak, vidékek befolyását kutatja az irodalomra. A történelmi materializmus szemlélete szerint a gazdasági adottságok meghatározzák a lelkeséget. Erdély nem egy állandó földrajzi gazdasági adottság? A lélektani irányok szerint a faji és egyéni átöröklés továbbvisz, bizonyos lelki magatartást, kifejezőmódot, ami sajátos. És fajták sajátosan (bár nem tisztán) tartoznak ilyen vagy olyan lelkialkathoz. Hogy pedig sajátos történelmi körülmények és népek tartós együttélése valamennyiük arcvonását módosítja, s közös vonásokat is ad nekik, azt viszont minden néprajz, népművészet bizonyítja.

Mindezekkel az erdélyiség fogalma mögötti valóság mind kutatható és meghatározható. Sajnos Jancsó Elemér nem használja fel ezeket a tudományos módszereket. Más módszert sem. Nem kutat, holott, ha ezt tenné, ezzel a „jelszavas” erdélyiség mögött megtalálta volna a mélyebb, mindigvaló erdélyiséget.

És azt, hogy ez az erdélyiség, ez az újnak tetsző, de ősi életlátás legősibb formájában a legeredetiben megmaradt tömegünkél a székelységnél van meg. Nyiró és Tamási nagy értékei csak indulásai egy olyan folyamatnak, ami az erdélyi irodalom eredetiségén túl új irodalmi, lelki érték, új életlátás. A Nyugat-tanulmány legnagyobb fogyatékosága, hogy erről: a „székely irodalom” kérdéseiről még csak nem is beszél.

Holott legalább az ebbe a vonalba eső letagadhatatlan irodalomtörténeti tényeket is fel kellett volna sorolnia. Hogy az 1918 utáni kialakulásban mekkora, sokszor döntő szerepe volt a Kaláka-csoportosulásnak (Benedek Elek, Paál Árpád, Zágoni, Nyirő, Szentimrei, Kós), amelyhez az első néplap, a gyereklap, a politikai aktivitás és (másokkal együtt) a Napkelet alapítása fűződik. Hogy 1924-ben a Szépmíves Céhet, mint független kiadóvállalatot ők alapították. Hogy 1924-ben Haladás címen az első erdélyi irodalmi egységet létrehozták. Hogy 1927-ben az irodalom és nép máig egyetlen közvetlen kapcsolatát ők teremtették meg. Hogy az ifjúság kérdését leginkább ők érezték, haláláig ezt munkálta gyermeklapjával, a Cimborával Benedek Elek. Hogy az anyagilag-szellemileg egyaránt független, a székely gondolatra támaszkodó erdélyi irodalom az ő elképzelésük. Hogy az ifjúság legelső szervezett megnyilatkozása, a *Tizenegyek* antológiája 1923-ban emellé a gondolat mellé állott elsőnek stb. stb.

Az irodalomtörténeti igazságon és hasznos irodalompolitikai tanulságokon túl eszmeileg is talált volna itt valami nagyon fontosat: *a korszerűség és igazi erdélyiség mély egységét*. El lehet felejteni azt pl., hogy Sipos Domokos milyen szociálisan tudott egy *történeti* témát, 1437-i parasztfelkelést megírni a *Vajúdo időkben*? Vagy Nyirő néhány novellájában és Tamási az Ábel-trilógiájában? *Ésez nem szándékolt szociális irodalom! Ez ösztönös művészet*, mely ösztönösen megérzi és a maga módján, a magunk módján ki is fejezi kora s népe emberimondanivalóit. Annak a példái, hogy a sajátos és a korszerű nem ellentétek, de egymás természetes következményei, *s csak az erdélyiségen át lehet eljutni korszerű kérdéseink sajátos, a magunk módján való kifejezéséhez*.

Sajnos, a Jancsó Elemér írásaiból az látszik, hogy mindezeket nem veszi észre. Elejti Kósnak erdélyi jelentőségét is (*Varjú nemzetség és Az országépítő*), ilyen szempontból Makkai Sándorról sem beszél. Pedig náluk meghatározást is talált volna az erdélyiségről. És a líráról szóló könyvben, amelyből kifejejti a tragikusan elhalt Sipos Domokos megrázó verseit, Szentimrei Jenőről ezeket a sorokat tudta leírni ref. középiskolásoknak: „A polgári radikalizmus bukása után ő is visszavonul. A Helikonnál nem tud vezető szerephez jutni, ezért a székely írókat szervezi, s próbálja általuk ébren tartani a radikalizmus hanyatló, fonnyadó erejű eszméit. (?) Azután, mint az Ellenzék főszerkesztője visszavonul, és *néhány év alatt nagy változáson megy át*. A felnövő „baloldali” ifjúsággal a legélesebben szembeszáll (?) stb... Ez röviden Szentimrei írói pályafutása.” E mondatokban zsúfoltan hemzsegó tárgyi tévedésektől eltekintve, keményen vissza kell utasítani a beállításban rejlő lealázást, mint igazságtalant azzal az erdélyi íróval és irodalomszervezővel szemben, aki a legtöbb harcot vívók, legtöbb áldozatot hozók, s elveik mellett mindig kitartók közé tartozik. És akinek a haladó erdélyi magyar ifjúság nagyon sokat köszönhet.

Mindezeket összefoglalva ebben a két írásában eddigi tudományos mestereitől: a Pintér és Császár Elemér pozitívista irodalomtörténeti iskolájától és a szociológiából csak a jelszavakkal és a hibákkal találkozunk. Hibáit talán maga is érzi, mert a líráról szóló kis könyv utószavában leszögezi, hogy: „sem terjedelmében, sem feldolgozási módjában nem azonos” készülő erdélyi irodalomtörténete hasonló fejezetével.

Hinni akarom, hogy készülő irodalomtörténetében az erényeiket fogja felhasználni: az adatgyűjtő pontosságot egyfelől, a szellemi élet gazdasági összefüggéseinek tudományos kutatását másfelől. Felbecsülhetetlen fontossága lenne szellemi életünk szociológiai megírásának is, még ha tudományos egyoldalúságait is átveszi. De szerintem a problémáink legmélyét sem egyik, sem másik módszerrel teljesen nem lehetne kifejezni. Új módszerek is kellenek, s az előbbieket szintézise. Ehhez azonban tárgyilagosan, ellenszenvét legyőzve kellene megközelíteni az erdélyiséget. Akkor nemcsak adataival, de szempontjaival is értékes és hasznos munkát fog jelenteni készülő nagy műve az erdélyi magyarság számára.

Jancsó Elemér író, olvasót sokszor biztat írói bátorságra, bátor szembenézésre. Neki kötelessége tehát, hogy önmaga mostani hibáival is szembenézzen és leszámoljon. Erre műveltsége is, tehetsége is, jószándéka is kötelezi. Ezt várjuk és reméljük tőle, hogy régi várakozásunkat igazolva, s mostani csalódásunkat megcáfolva tudományos életünk egyik legkomolyabb értékévé fejlődhessék.

IV.

Egy ponton azonban nagy igazat mondott a Jancsó Elemér tanulmánya. Ott, ahol arról beszél, hogy az erdélyi irodalom olvasórétege mily kicsiny, s ez is elszűkülőben van. (Nagy kár, hogy ezt is belekeveri olyan frazeológiába és olyan be nem bizonyított megállapításokba, mint hogy az erdélyi

irodalom középosztály-irodalom, polgári irodalom, a középosztály életfelfogását, kérdéseit fejezi ki és támasztja ideológiailag alá.) Helytelen feltalálásának azonban a lényegét nem szabad elfelejtenie: a lényegét, hogy az irodalompolitika ma nem törekszik az egész erdélyi magyarság: a magyar tömegek „irodalmi beszerzésére”, azaz olvasóközönségé tételére, hanem megelégszik egy kis olvasóréteggel és a növekvő magyarországi könyvsikerrel. Milyen kár, hogy az utóbbi pontnál nem mondja ki bátran: bármilyen örvendetes az erdélyi könyvsiker Budapesten, mint a szellemi kapcsolat ténye és egy új magyar lelkeség élesztője, a független, a sajátos, az erdélyi magyarság életfolyamatait végző erdélyi irodalom feladatát saját közösségével az erdélyi magyarsággal szemben *csak* úgy tudja teljesíteni és az egyetemes magyar szellemiségnek csak úgy képes új magyar lelkeséget adni, ha anyagi gyökérzete túlnyomólag és döntően az erdélyi magyarság nagy tömegeibe tud kapaszkodni. Ellen esetben a hivatásától való eltávolodás eszköze lesz minden nem erdélyi anyagi könyvsiker, amely az olvasóitól mindig befolyásolt irodalmat saját feladataiban való elmélyülés helyett külső közönségizlés és vágy kiszolgálása útján téríti el belső, itteni hivatásától és annak lényegétől: a független szellemű erdélyiség szolgálatától.

Az erdélyi magyar irodalom előtt ott áll a parancs: kimenni az erdélyi magyar tömegekhez! És a kérdés, a minőségi és tömegirodalom kérdése nagyon bonyolult. Lehet-e súlyosan elmarasztalni az erdélyi irodalompolitikát, ha tudjuk, hogy pl. a Nyugat nagy szellemi forradalma is az intelligenciának milyen szűk rétegében zajlott le és Adyól vagy Móriczból is milyen kevés jutott el magához a néphez? A tömegirodalom ura ma a ponyva. Ahol azonban az irodalom olyan fokozott életfunkciót tölt be, mint Erdélyben, nem nézheti szó nélkül, hogy megmaradásunk létalapjának, a falunak szellemi táplálékai sem színvonalban, sem tartalomban nem adnak semmit (sok esetben éppen az ellenkezőjét annak), aminek az erdélyi magyar nép szellemi táplálékának kellene lennie. Az erdélyi magyar falu pedig szomjas. Olvasni akar. Ez a szükséglet kielégítést követel. Jaj nekünk, ha ez a kielégítés nem az egyedül lehető egészséges módon történik meg! Kulturális szerveink valamennyiét felelősség fogja terhelni az ezutáni mulasztásokért, de az irodalomnak, ha az erdélyi magyar életakarat művészi kifejezője akar maradni (és sajátos létjogát csak ez adja meg), a maga nagy részét ki kell vennie ebből a munkából. Mert folytatódása, megmaradása biztosítéka csak az, ha a magyar falu kívánni fogja az új lelkeséget, a vele egyazonos életlátással életét kifejező erdélyi írást.

V.

Végül: de nem utolsósorban, az irodalmi utánpótlás kérdésében is valamit tenni kell. Az ifjúság magyar irodalmi tudása – pályázatunk döbbenetesen mutatta – nagyon sekélyes. Saját hibáján kívül, hiszen lehetetlenül túlterhelve is néha megható buzgalommal olvasnak el mindent, ami kezükbe jut. De mi jut a kezükbe? *És ki gondoskodik arról, hogy legalább a felbukkanó új írótehetségek kezébe tényleg odajusson az, amit a magyar és erdélyi szellem legjobbat alkotott?* ... Van-e ma valakinek programja a fiatal írók ilyen nevelésére? Én nem tudok róla. A fiatal írók magukban vannak. Problémájuk nem egy-két közepes kötet megjelentetése. Probléma az, hogy legyen erdélyi magyar irodalom a ma még javakorban és virágzásban levő írók halála után is! Hogy a ma erdélyi írója átadja lelki és műveltségbeli tartalmát annak, akinek azt tovább kell vinnie.

Belegyökerezni a népbe és folytatódni az ifjúságban: ebben látom az igazi, a független, az új magyar lelkeséget adó erdélyi irodalom jövő problémáját. Sorsdöntő kérdés ez irodalmilag is, közösségszinten is. Irodalmilag: az eddig elért eredmény félbemaradása, új fejlődés lehetetlensége fenyeget, közösségszinten pedig a nyelvi megmaradás egyik legsúlyosabb eszközének kihullása, ha az erdélyi irodalom nem találja meg régi hősi lendületét, hogy ezzel a két életbevágó kérdéssel meg tudjon birkózni.

(*Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. 45–52)

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Kommunikáció- és Médiakutató Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca
str. Kogălniceanu nr. 1
reccsenyedi.peter@gmail.com

BILIBOK APOLLÓNIA

HATODIK NAP – EGY MOZGÁSELŐADÁS NYELVE**Kulcsszók:** testnyelv, teremtéstörténet, mozgás, anyag, kapcsolatok.

A Vároterem Projekt¹ *Hatodik nap* című előadását többször láthatta a közönség, utolsó alkalommal 2023. december 16-án játszották a kolozsvári ZIZ – Művészeti és Szociális térben.² Az előadás rendezője Varga Hunor, mozgáskoordinátora Györgyjakab Enikő, technikus Sipos Júlia, akik pedig játsszák: Veres Orsolya, Varga Hunor. Az előadás a férfi és a nő, az ember és ember közötti kapcsolatokat és azok társadalmi kontextusát vizsgálja, felvet egy sor kérdést: mi az ember és a nő szerepe a társadalomban? Hogyan befolyásolja ez a kapcsolatokat? Hogyan értékeljük az egyéni szükségleteket és az általános társadalmi normákat?

Ez a mozgáselőadás a teremtéstörténet mellett még abból indul ki, hogy megértse a kapcsolatok alapjait és azok társadalmi kontextusát. Azt próbálja körüljárni, milyen erők és korlátok határozzák meg ezeket a kapcsolatokat, hogyan próbáljuk megvalósítani önmagunkat és kielégíteni intim igényeinket, miközben szembesülünk az emberi gyarlósággal és a „nyers valósággal”. Egy olyan megközelítést kínál, amely segít megérteni ezen kapcsolatok sokszínűségét és komplexitását anélkül, hogy moralizálna vagy politizálna. A nézők számára ítéletmentes környezetet teremt, ahol könnyen azonosulhatnak a bemutatott helyzetekkel. Ez egy olyan művészi alkotás, amely nem különíti el a férfi és női szerepeket, hanem az emberi tapasztalatokat helyezi előtérbe.

A színháztörténet során a test különböző arányban kapott szerepet a színészi játékban. Volt, amikor a statikus pózok jellemezték az előadásokat, volt, amikor az esztétizált mozdulatok, volt, amikor a szöveg volt az elsődleges. Sztanyiszlavszkij lélektani realista színházában a cél, ahogy a könyvében is szerepel, „a szerep és a darab »belső emberi életét« megteremtjük, és ezt esztétikai formában, a színpadi

---

¹ A Vároterem Projekt egy kolozsvári független színházi egyesület, ami 2010 óta létezik és hoz létre különböző előadásokat és projekteket. Éveken keresztül a ZUG.zone volt a játszóhelyük, amit ők alakítottak ki, és ahol nemcsak színházi események, hanem koncertek, irodalmi estek is helyet kaptak. 2021 óta a ZIZ – Művészeti és Szociális térben tevékenykednek. Előadásaik sokszor kísérletező formájúak, gyakran nyúlnak színházi nevelési eszközökhöz, a klasszikus formátumú előadások mellett gyerekeknek szánt előadások, osztálytermi előadások és más jellegű színházi formákkal is kísérleteznek.

² ZIZ – Művészeti és Szociális tér egy 2020-ban megnyitott összművészeti tér, amit négy egyesület: a Shoshin Színházi Egyesület, a Made in Pata-Rét, az Ecsetgyár és a Colectiv A hozott létre. A megnyitás óta a vezető egyesületek egy része megváltozott és jelenleg székhelyül szolgál a Vároterem Projektnek, a Shoshin Színházi Egyesületnek és a Made in Pata-Rétnek. A ZIZ egy helyszín a színház, a tánc, műhelyfoglalkozások, találkozások és új kapcsolatok számára.

művészet törvényei szerint megjelenítsük.” (Sztanyiszlavszkij 1988: 46) Vagyis az elsődleges cél a szerep belső, érzelmi életének a megteremtése, kiformálása. Persze, a test sem marad ki a színész szerepformálásának eszközei közül. Sztanyiszlavszkij elvárása, hogy a színészek sose cselekedjenek a színpadon „csak úgy »általában«, a cselekvés kedvéért; csakis megalapozottan, célszerűen és eredményesen.” (Sztanyiszlavszkij 1988: 52) Elméletéhez hozzátartozik az, amit a mai szlengben a színészek bentről kifele dolgozás módszerének neveznek, azaz „a színpadi cselekvéshez elengedhetetlen a belső megalapozottság, és hogy a cselekvésnek logikusnak és megvalósíthatónak kell lennie.” (Sztanyiszlavszkij 1988: 57) A karakter érzelmi világának tehát előbb kell teljesnek és elevennek lennie, azután tud az a cselekvésekben is megjeleníteni.

Test és mozgás

Sztanyiszlavszkij elmélete nyomán számos színházi szakember, rendező helyezte előtérbe a testet, mint színészi eszközt. Edward Gordon Craig megalkotta az übermarionett-elméletét (Craig 1994: 34–46). Ebben Kékesi Kun Árpád értelmezése szerint nem az embert, hanem a színészt utasítja el Craig, mivelhogy „változó és esetleges pszichológiai folyamatok determinálják a [színész] testi megnyilvánulásait: az érzelem, amely a legkevésbé sem tekinthető művészinak, »birtokba veszi, s kedve szerint ragadja testét ide-oda; engedelmes bábbá változtatja.«” (Kékesi 2007: 102) Craig tehát azon teoretikusok közé tartozik, akik az érzelmeket olyan befolyásoló tényezőknek tartja, amelyek tökéletlenséget, esetlegességet válthatnak ki a színpadon, az illúziószínház színészét utasítja el, aki természetesen próbál lenni, pedig a művészet mesterséges kreáció (Kékesi 2007: 102–103).

Craig elméletei után Mejerhold biomechanikája, majd Grotowski szegény színháza, a Grotowski-tanítvány Eugenio Barba és az Odin Színház munkássága is egy-egy fokozat a mozgásszínház kialakulásának folyamatában. Ők tehát Sztanyiszlavszkij elméletéhez képest másként gondolkodtak a test és az érzelmek viszonyáról. Barba továbbfejleszti a Grotowskitól tanultakat és kiegészíti olyan elméletekkel és gyakorlatokkal, amelyeket az ázsiai színjátszásra (a No színházra, a kabukira, a kyögenre) jellemzőek, hogy kialakítson egy saját filozófiát és módszert. Módszere a testre összpontosít, ami alapján a színésznek egy hétköznapi túli testhasználattal kell rendelkeznie; ez „az energia tékozlásán” alapszik, a „maximális energia-befektetés, minimális eredmény” elvét használva (Barba 2001: 27). „A hétköznapi túli testhasználat kifejlesztése érdekében a színész a fiziológia tanulmányozása helyett megfelelő külső ingerek olyan hálózatát alakítja ki, amelyekre fizikai történésekkel reagál.” (Barba 2001: 49) Vagyis Barba elméletében a külső inger hat a színészi játékokra és az határozza meg a történést.

De hogyan definiáljuk a mozgásszínházat? „A színházi világ angol nyelvterületein physical theatre-nek hívják azt a fajta előadást, mely főleg a színész testén, nem pedig a szövegen vagy annak értelmezésén alapul.” – írja Patrice Pavis (2008). Viszont a magyar a nyelvben három fogalmat használunk: mozgásszínház, táncszínház és fizikai színház. Véleményem szerint ez a három fogalom három különböző jelentést és színházi esztétikai rendszert takar, ennek a tisztázása egy

másik tanulmány tárgya lenne. Mindegyik megnevezés közös jellemzője, hogy nagyon erősen jelen van az előadásokban a test, annak a jelenléte, mozgása és értelmezése.

Test és testnyelv az előadásban

A *Hatodik nap* esetében e tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelenik meg a test az előadásban és milyen testnyelv jellemző rá, kitérve különböző motívumokra, az anyaghasználatra. Fontos információ, hogy a *Hatodik nap* alatt egyetlen egy artikulált kifejezés hangzik el: KÉSZ! A színpadi szituációban annyi történik, hogy a női szereplő (Veres Orsolya) a férfi szereplő (Varga Hunor-József) hátán levő, asztalként funkcionáló deszkán lisztet és tejet gyúr össze, és abból kiformalódik a tészta, amely tökéletes állagú lesz, nem túl folyékony, nem túl kemény, még formálható, de nem esik szét formálás közben. Kész lesz ez a tészta-labda vagy tészta-gyerek, az értelmezés nyitva marad. És ekkor halljuk meg, hogy KÉSZ! Ennek a szónak az értelmezése is a nézőre hárul. És – akár tágabb szemszögből nézve vagy értelmezve – az előadást a teremtéstörténet konnotációjaként olvasva, a teremtés befejezését is jelentheti. Vagy akár a pontot, ahol Ádám és Éva kiűzetik az Éden kertjéből. Hiszen ettől a momentumtól kezd az előadás a tréfás, komikus-humoros hangulatból drámaivá, komor hangulatúvá válni.

A cím, *Hatodik nap*, ugyancsak a teremtéstörténetet juttatja elsődlegesen az eszünkbe, amit az előadás a későbbiekben többször is megerősít. A bibliai hatodik nap a következőképp hangzik: „*És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiuvá és asszonyyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. [...] És látá Isten, hogy minden, a mit teremtett vala, imé igen jó. És lőn este és lőn reggel, hatodik nap.*”³ Vagyis a hatodik nap a teremtéstörténetben az élőlények és köztük az ember megteremtése Isten képére. Ehhez kapcsolódik az előadás is és az ember teremtését és bűnbeesését követi le absztrakt módon, a tánc, mozgás eszközét használva.

Anyagiság és értelmezések

Ahogy a fenti leírásból is levonható, az előadás folyamán jelentős szerepet kapnak az anyagok. Amikor beérkezünk a térbe, a színpad egy fehér, szinte átlátszó függönnyel van elzárva a nézőtértől. A nézőket egy tetőtől talpig fekete ruhába öltözött alak fogadja, akinek a szeme, szája és orra ékkövekből áll. Nem láthatja a néző, hogy kit figyel éppen, viszont, ha őt figyelni az alak, azt óhatatlanul megérzi. Itt kiemelném azt a színészi jelenléte és testtartást, amelynek hatására a néző ezt észreveszi, holott nincs más konkrét jel arra, hogy valakit figyelne az ékkő-szemű

³ *Szent Biblia*. Ford.: Károli Gáspár. Magyar Biblia Tanács, Budapest, 1991. Mózes I. könyve 1.2. 26–31.

alak. A kezdőképhez az is hozzátartozik, hogy minden néző székére egy-egy piros luftballon van kötözve és a feketeruhás alak egy piros zselét őriz. Az előadás klasszikus stúdiótéri felállásban történik, vagyis az emelkedő nézőtér a játszótérrel szemben helyezkedik el. A székek között egy sávon közlekedhetnek a nézők, illetve a színészek is ezt az utat használják az interaktív részeknél, hogy megközelítsék a nézőket. A feketeruhás alak ennek a sávnak a végén áll és a zselé egy pulpitusra helyezve van kiemelve. Az előadás első jelenete után a fekete ruhás alak eltűnik a nézőtér mögött, otthagya a pulpituson a zselét, ezáltal a fekete ruhás alak akár a Teremtéstörténetből származó kígyó megtestesüléseként is értelmezhető.

Ugyancsak a nézők mögül jelenik meg egy új karakter, míg a másik a színpadot eltakaró függönyök elől bújik elő. Két fehér ruhás, mozgásában kissé majmokat idéző embert látunk, akik idegenek egymásnak az előadás kezdetén, időközben egymáshoz nőnek. A női alak fehér jelmezen egy női nemiszervre hasonlító díszet láthatunk, majd a férfi szereplő nadrágjából is előkerül egy hosszú, piros anyagdarab, kialakul egy erős szexuális utalásokkal telített jelenet. Talán ez a legexplicitebb jelenet az összes közül; nincs sok értelmezési lehetőség, mindenkinek a fejében megjelenik a szexualitás kérdése, ami a továbbiakban is fennmarad témaként. A férfi és nő viszonya. Ember és ember közötti viszony.

Egy adott ponton megszabadulunk a fehér jelmezek látványától és a szereplők átöltöznek a nyílt színen, fekete sportruhába. Megjelenik a modern ember képe. A színek és a háttér is megváltozik, minden sötétebb lesz. A fehér függönyök lehullanak, a nézők székére akasztott luftballonokat sorra kilyukasztják a szereplők, bár ez még játékos módon történik. A háttérben megjelenik két függőlegesen kifeszített trambulín fémszerkezetbe beleállítva, láncokkal feldíszítve, amelyeket a néző alig vesz észre, viszont amikor a színészek elkezdenek ismételt nekiugrani a trambulinnak, akkor felfigyelünk a láncokra és az egész szerkezetre, ami az előadás második felében végig a szemünk előtt van. A színészek kisebb-nagyobb szünetekkel, hol felváltva, hol egyszerre ugranak neki ezeknek a szerkezetnek, van, hogy felmásznak rá és úgy vágódnak neki az anyagra a szenvedést, az emberi határokat, a belső falakat és az abban való megakadást szimbolizálva.

Változatos az anyaghasználat az előadás során és mindegyik különleges tartalommal hat a nézőre. A zselé, amelyet egy adott ponton megesznek a színészek, a fehér függönyök, amelyeken átlátunk, de negyedik falat húznak a színészek és a nézők közé, amely idővel megszűnik, a tészta, amely labdaként, testként, gyerekként és még néhány módon értelmezhető, fémláncok, amelyek zörgése és a repetitív mozdulat, ahogy a színészek nekiugranak, Prométheusz szenvedését juttathatják eszünkbe.

Test mint beszéd

A színpadon megjelenő testnyelv elemzésekor fontos szempont a minőségek megfigyelése. Nagyon sokat számít az, hogy egy-egy mozdulatot milyen minőségben kiviteleznek. Az előadás szépen játszik ezekkel a minőségekkel. Jelen vannak gyengéd mozdulatok, amelyek finomak, könnyedek, az előadás során sokszor törődéssel, szeretettel asszociálódnak. Vannak viszont durva mozdulatok, amelyek már az előadás második felében jelennek meg, amikor a test többször elesik, elesés és

felállás váltakozik, a test a falat vagy ajtót jelképező rugalmas térelválasztóknak csapódik. Sokszor fordulnak elő repetitív mozdulatok, amelyek célja rendszerint egy adott érzelem mélyítése vagy fokozása. Az előadás során többször megjelenik a két alak testnyelvében, hogy amikor izgatott állapotba kerülnek, az csak egy végtag gyors, repetitív mozgásában jelenik meg. Az érzelmek már olyan áthatóak és annyira intenzívek lesznek, hogy egy végtagban sűrűsödnek össze és annak ismétlődő mozgásában nyilvánulnak meg.

A mimika, vagyis az arckifejezés, az arcjáték ugyancsak a testnyelv nagyon fontos szegmense. A színészek játékában mindig fontos szerepet játszik a tekintet és a mimika. Ez esetben is vannak különböző játékmódok, amelyek ezt különböző módon használják, mint például a kisrealista színjátszás, a varieté, a pantomim stb. Az előadás során a mimika is többször szembetűnik, azokkal az alkalmakkal, amikor eltér a megszokott kifejezésmódtól és átmegy valamilyen fajta túlzásba. Ismételten megjelenik az arc kifejezésmódjának szélsőséges használata olyan szituációkban, amikor erős érzelmek törnek fel az adott karakterben.

Az előadás során az egyetlen szó mellett, amelyet a női karakter artikuláltan kiejt, nincs más szöveg, csak kísérőzene, illetve artikulálatlan hangok, amelyek a különböző mozgások során mintegy előtörnek a színészek torkából. Az artikulálatlanságnak köszönhetően állati jelleget kapnak a karakterek és e hangzók gyakorisága az előadás első felére, az Édenkertben való létre jellemző inkább, mint az üzítettés utáni részre. A kiadott hangok közé tartozik a sóhaj, levegővétel, ide tartoznak a hangos szuszogások is, mindezek többször is eszébe juttatják a nézőnek az emberi test törékenységét és mulandóságát.

Az előadásban tehát a szavak helyett a test és a test különböző megnyilvánulásai „beszélnek”. Mimika, gesztusok, mutatások, mozgások, lépések, hangok. E mozdulatok értelmezését sokszor a nézőnek kell elvégeznie. A mozgásszínház olyan műfaj, ahol gyakran több értelme lehet egy mozdulatnak, és annak értelmezhetősége a nézőn, annak kulturális beágyazottságán, „beavatottságán”, tájékozottságán, előzetes tudásán alapul. Viszont gyakran vannak olyan mozdulatok is, amelyeket nem kell vagy nem lehet értelmezni. A nézői agy mindig dekódolni szeretne és szeretné megérteni azt, ami a színpadon történik, viszont vannak olyan esetek, amikor nem szükséges föltétlenül minden mozdulatot megfejteni, hiszen vannak elemek, amelyek az esztétikájuk miatt szerepelnek az előadásokban. A *Hatodik nap* olyan előadás, ahol vegyesen jelennek meg értelmezhető és nem értelmezhető mozgáselemek, viszont az előadásról elmondható, hogy nyújt ugyan általánosabb értelmezési lehetőségeket, ezeken túl azonban a néző fantáziájára bízva a további olvasatok létrehozását.

Összegzés

A Vároterem Projekt *Hatodik nap* mozgáselőadása, ahogy a cím is jelzi, a bibliai történetből indul ki, a nő és férfi, az ember és ember kapcsolatából és a bűnbeesésből. Az előadás során találkozunk olyan jelenetekkel, mozgássorokkal, amelyek az eredettörténethez kapcsolódó értelmezéseket vetnek fel a néző fejében, viszont gyakran találkozunk olyan gesztusokkal és jelenetekkel, amelyek absztrakt módon közelítik meg a feldobott témákat. Az előadás nagy hangsúlyt helyez az

anyagokra, mind a test anyagára, mind a kellékként vagy díszletként megjelenő anyagokra. Az egyetlen artikulált szó, mondat, felkiáltás a női karaktertől elhangzó: KÉSZ! De vajon mi kész? Ennek az értelmezése is a nézőre bízva, mint sok más pillanaté, szimbólumé, gesztusé. Így válik az előadás különböző értelmezések halmazává, ahol mindenkinek és senkinek nincs igaza.

IRODALOM

- Barba, Eugenio 2001. *A papírkenő*. (Andó Gabriella, Demcsák Katalin ford.). Kijarat Kiadó, 2001.
- Craig, Edward Gordon 1994. *A színész és az übermarionett*. (Szántó Judit ford.). Színház Folyóirat, 1994. szeptember XXVII. Évf., 9. sz.
- Kékesi Kun Árpád 2007. *A rendezés színháza*. Osiris Kiadó.
- Pavis, Patrice 2008. *A fizikai színház*. (Freitag Orsolya, Lukovszki Judit, Miklós Eszter Gerda ford.). Színház Folyóirat 2008.11.29. <https://szinhaz.net/2008/11/29/patrice-pavis-a-fizikai-szinhaz/> (2024.01.31.)
- Szent Biblia*. (Károli Gáspár ford.). Magyar Biblia Tanács, Budapest. 1991.
- Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics 1988. *A színész munkája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

A ȘASEA ZI – LIMBAJUL UNUI SPECTACOL DE MIȘCARE

(Rezumat)

A șasea zi. Un spectacol de mișcare al Váróterem Projekt (Proiectul „Sala de așteptare”) cu doi actori, care pornește de la a șasea zi a creației biblice, adică de la crearea omului, precum și de la căderea în păcat și formarea omului modern, contemporan. Rolul relației dintre oameni, dintre bărbat și femeie, primește o importanță deosebită. Spectacolul utilizează mișcarea și dansul ca mijloace de exprimare, astfel încât limbajul său constă în mișcări, gesturi, mimici și sunete nearticulate, materialele utilizate având, de asemenea, un rol important. Studiul încearcă să analizeze modalitățile prin care aceste mișcări și semne uneori abstracte, alteori mai concrete pot fi interpretate ca purtătoare de însemnătate.

Cuvinte-cheie: limbaj nonverbal, creație biblică, mișcare, materiale, relații.

THE SIXTH DAY – THE LANGUAGE OF A MOTION SHOW

(Abstract)

The Sixth Day. A movement performance by Váróterem Projekt (Project Waiting Room) with two actors, which starts from the sixth day of biblical creation, that is, from the creation of man, as well as from the fall into sin and the formation of modern, contemporary man. The role of the relationship between people, between man and woman, takes on great importance. The show uses movement and dance as means of expression, so its language consists of movements, gestures, mimics and inarticulate sounds, and the materials used also play an important role. The study tries to analyze the ways in which these sometimes abstract, sometimes more concrete movements and signs can be interpreted as carrying meaning.

Keywords: nonverbal language, biblical creation, movement, materials, relationships.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
apollonia.bilibok@gmail.com

BARCSAY ANDREA

MELANKÓLIA ÉS KOLOSTORREGÉNY BÁRÓCZI SÁNDOR
ÉS NALÁCZI JÓZSEF MŰVEIBEN

Kulcsszók: kolostorregény, melankólia, halálvágy, Nalácsi József, Baculard d'Arnaud, humorálpatólógia, erotika.

Tanulmányom¹ középpontjában az irodalomtörténetírásban bécsi testőrírókként számon tartott szerzők, elsősorban Báróczi Sándor és Nalácsi József munkássága áll.² Báróczi *Erkölcsei mesék* című kötetének új szempontú megközelítése mellett Nalácsi József fordításai közül az *Eufémia* és a *G. Comens* című műveket vizsgálom. Kutatásom során az említett irodalmi alkotások tematikáját – a sokáig elhallgatott, marginalizált szerelem – és annak ábrázolásmódját vizsgálva szeretném bemutatni e művek még lappangó értékeit. Ezeknek feltárása igazolhatja azt a tényt, hogy ezek a művek a korabeli magyar irodalom legmodernebb alkotásai közé tartoznak, és így visszacsatolhatók az irodalmi vérkeringésbe. A szövegelemzés során a szövegek mélyrétegeiben felbukkanó, sejtető, rejtett erotika megjelenési formáit kutatom fel és értelmezem. A szerelem ábrázolásának módozatait a korabeli, még újnak számító románirodalomban – a román kifejezést itt a korabeli gyűjtőfogalom értelmében használom (György 1941, Biró 1994: 197) –, azaz olyan szépprózai alkotásokban, amelyek a szerelmi tematikát helyezik a középpontba. Vizsgálom Báróczi Sándor *Erkölcsei mesék* című kötetében szereplő, kolostori tematikájú novellája mellett testörtársának, Nalácsi Józsefnek két, a kolostorromán (Kovács 1979: 420–421) műfajához tartozó, fent említett művét is: az *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* (Nalácsi 1783) és *A szerentsétlen szerelmesek, avagy G. Comens* (Nalácsi 1793) című fordításait. A kolostorregény műfaján belül, amelyben a szomorú szerelmi történet többnyire a főhős halálával végződik, arra figyelek, hogy a korabeli szerelmi melankóliának nevezett jelenség milyen módon jelenik meg, mennyire felel meg annak a képnek, amelyet kialakítottak róla.

A korszak egyik legjellemzőbb regénye a kolostorregény, olyan szomorú végű szerelmi történet, amelyben a szerelmeseket elválasztják egymástól, s egyikük vagy mindkettőjük kolostorba kényszerül, ahol már későn tudja meg, hogy félrevezették. A történet minden esetben a kolostorban végződik, ahol a főhős(ök) a szerelmi

---

¹ Jelen tanulmány részét képezi *Báróczi Sándor a magyar érzékeny próza megteremtésének útján. Közelítések a modern szerelemábrázolás technikáihoz és Báróczi művei fogadtatástörténetéhez* című, 2021-ben megvédett doktori értekezésemnek.

² A továbbiakban e neveket következetesen i-vel írom, kivételt képeznek az idézetek és a műcímek

bánatba belehal(nak). Bodor Béla az általa klastromrománnak nevezett műfajt a wertheriáda egyik altípusaként taglalja (Bodor 2008: 58). A 18. században annyira népszerű kolostorromán tematikai szempontból időben egészen *Abélard és Héloïse* középkori szerelmi történetéig vezethető vissza, műfaji előzményei pedig a 17. században keresendők; Mariana Alcoforado *Egy portugál apáca levelei* című műve, valamint a heroikus korszak egyik legnépszerűbb szerelmi története, Madame de la Fayette: *A Clèves-i hercegnő* című regénye is a kolostorban végződik. A testőrírók közül Nalácz József fordításainak döntő hányada ehhez a műfajhoz kapcsolható: *Eufémia azaz a Vallás győzedelme* és a *G. Comens avagy a Szerentsétlen szerelmesek* című művek. Báróczi Sándornak *A két szerentsétlenek* című novellája sorolható ebbe a műfaji-tematikai kategóriába.

A 18. század első és meghatározóvá váló fekete regényei közé tartozik Mme de Tencin regénye, a *G. Comminge memoárja*. Az angol gyökerekkel rendelkező műfaj, a gótikus regény, Franciaországban fekete regény változatként terjedt el. Ez az angol (gótikus) hatás annyira erős volt, hogy az ilyen típusú prózai műveket angol történetként definiálták. A D'Arnaud-kötetben *Eufémia* történetének egyik variánsa is ezzel a címmel szerepel: *Egy Anglus író munkája szerint Eufémia esetének rövidebb jegyzése*. (A francia eredeti szövegben ehhez hozzáteszik: *Extrait du Spectateur anglois*.)

Ami testőríróink munkáit illeti, Bíró Ferenc szerint a gárdisták előszeretettel választottak ki a fordításra olyan műveket, amelyekben a hősök lelki vívódása állt a középpontban, az ő megfogalmazásában a tusakodás; ennek irodalmi megjelenítése foglalkoztatta őket. Maga a műfaj is elsősorban a 17. században gyökerezik, a szerzők 17. század klasszikus tragédiáinak példáját is szem előtt tartották, amelyekben a hősök – elég feltűnően – *devoir* és *coeur*, azaz a kötelességtudat és az érzelmek vonzása közt vergődnek.

A halálvágy a 18. századi magyar irodalomban az elsők közt Báróczi magyarításában bukkant fel, és kiváltója minden esetben a szerelmi bánat valamilyen formája. *A két szerentsétlenek* (*Les deux Infortunées*) Lutziliája vallomásait megvizsgálva látható, hogy a mű közeli rokona Eufemiának, azonos szituáció váltja ki kettejük egyforma reakcióját, a halálvágyat. Lutziliát eltiltották attól a személytől, akit szeretett; később az apácafogadalom letételére kényszerítették. *A két szerentsétlenek*, Marmontel írása, a *Mercure* című lapban jelent meg először 1758-ben, tehát jóval Diderot (Diderot: *Az apáca*. 1760) és La Harpe (La Harpe: *Mélanie*. 1770) hasonló tematikájú munkái előtt. A cím, *A két szerentsétlenek* nem szerelmespárra utal, hanem két, hasonlóan érzékeny és tragikus sorsú nő története. A többi ilyen tematikájú műhöz hasonlóan azoknak az elsősorban fiatal lányoknak sorsát ábrázolja, akiket szüleik kíméletlenül feláldoznak, és anélkül, hogy lányok elhivatottságot éreznének erre az életformára, kolostorba zárják őket. De míg Diderot és a többi író a társadalomkritikai szempontokra helyezte a hangsúlyt, addig az általunk elemzett művekben a szerzők az érzékenység oldaláról közelítik meg a problémát. Lutzilia szerentsétlenségének bemutatása a szatíránál erősebben hat az olvasókra: „*De milyen volt ijedségem, midőn szívemnek belső részét kezdettem vizsgálni! Ismét feltanáltam benne a szerelmet [...]*” (Báróczi *i.m.* 57) – hangzik a hősnő önelemző vallomása. Hasonlóképpen vall

Eufémia is lelkiállapotáról: „[...] Egyedül voltam már minden ellenségim hatalmában, a 'kiket önnön magamban találtam! meg-tsalatkoztam, midőn azt hittem, hogy az Oltár zsámolyánál érem el a nyugodalmat. Oh, Jaj! köntösömet változtatván el-tseréltem-é Szívemet? [...] hogy adhattam olyan lelket az Istennek mellyben egy halandónak emlékezete uralkodott? Szt. Albon már nem volt ugyan, de élt még egy olyan szerelemért, melly magát könyveivel táplálta.” (Naláczi 1783: 32)

A hősnő számára a vallásba menekvés az egyetlen kiút, az érvényes erkölcsi rend értelmében itt próbálja megtalálni a boldogságot. Naláczi egyik történetvariánsában, az *Egy anglus író szerint* címűben Eufémiának sikerül is ezt így, ebben a kolostori életformában megtalálnia. Lutzilia portréja, fizikai leírása csak vázlatos, mint az érzékeny hősnőké általában; csak lelkiállapotának néhány külső jegyéről szerzünk tudomást, amelyből rögtön látni, hogy érzékeny karakter, az áhítatos lányok közül egyedül ő „szomorú és lankadt”, ezek mind a hőstípus jellegzetes attribútumai.

A barátság, amely a szerelem mellett az egyik legértékesebb emberi kapcsolattá vált az érzékeny embereszmény számára, ezúttal a klostromban a két nő között szövődik. Kláránsz Márkézné rögtön felfigyel a bánatos, ifjú lányra: „Úgy tetszik, mintha az érzékeny szívek közt valamely néma beszélgetésnek módja tanáltatnék [...] A Márkézné megismerte e kedves illetődetnek³ a személyében azt, amit még senki észre nem vett volna benne.” (Báróczi *i.m.* 48) Az érzékeny emberek erkölcsi fölénye, másság-tudata fogalmazódik meg e jelenetben, olyanoké, akik annyira kifinomultak és szenzibilisek, hogy szavak nélkül is képesek nemcsak felismerni egymást az átlagemberek között, hanem kommunikálni is.

A próbára vetett barátságban a megfelelő kommunikációra került a súlypont, amikor az egzotikus hősnő a megfelelő kifejezéseket próbálta elsajátítani, itt pedig a szavak nélküli kommunikáció előnyeit hangsúlyozza a narrátor. A kettejük közötti érzékeny barátság elmélyítéséhez azonban szükség van szavakra is, így a Márkézné arra biztatja a fiatal lányt, hogy ossza meg vele bánata okát. A kolostor zárt falai között megosztott élettörténet gyónásra emlékeztető elmesélése jellegzetes narrációs formája az érzékeny műfajnak. A vallomások megnyilatkozásnak követelménye az empátiás hallgatóság, illetve a levélregény esetében a címzett. „Tulajdona a szerencsétleneknek egymást szánni és szeretni” (Báróczi *i.m.* 48) – az érzékeny karakterek empátiás, együttérző lelkek. Tudatában vannak már annak is, hogy a vallomások megnyilatkozása segíti a lelki sebek gyógyulását. A bánat megosztása megkönnyebbülést hoz, akárcsak a bűnbánó léleknek a gyónás.

Foucault értelmezésében a gyónásra emlékeztető megnyilatkozásokban szintén a szexualitásra is utaló gondolatok jelennek (Foucault, 1996: 21, 36, 61). Bár Lutzilia önvallomása nem tartalmaz erotikus utalásokat, a korabeli erkölcsi, különösen egyházi normák szerint a lány bűnösnek számított. Lutziliát mardossa a lelkiismerete, hogy ennyi éven keresztül képtelen volt kiirtani lelkéből azt a reménytelen szerelmet, amely választottjához kötötte.

³ „illetődik az akinek kedélye, behatás által szomorodik, bánatos részvétre gerjed, kellemetlen fájdalmas érzelmekkel eltelik.” Czuczor–Fogarasi 1862. III. 68.

A korabeli mentalitás nyomán a szerelem és ennek testi vetülete, az erotika a melankóliával áll kapcsolatban. A Francia Enciklopédia szócikke érdekes összefüggésekre világít rá az erotika és a melankólia között, olyan magyarázatait taglalva a kifejezésnek, amelyek a mai olvasó számára már homályba vesztek. A szócikk szövege korunk olvasói számára inkább melankolikus lelkiállapot ábrázolásának tűnhet, semmint egy orvosi, patológias esetnek. A Francia Enciklopédia erotika és melankólia szócikkei közötti összefüggések megteremtése a szerkesztők által a melankólia korabeli, 18. századi értelmezésére hívta fel a figyelmet. Az Enciklopédia egyik leírása, amely egy „melankólia-kórban” szenvedő beteget mutat be, akár egy érzékeny román illusztrációja is lehetne: egy, a szerelmi bánattól epedő hösnőt ábrázol, egy nagyon fiatal nőt, aki vézna és levert, egy karosszékekben ül, háttal a fénynek, körülötte a helyiségben szétszórva könyvek és hangszerek. Egyik kezével a fejét támasztja, a másikban virágot tart, amelyre rá sem pillant. Mély bánatában, letargikus állapotában semmi sem kelti fel érdeklődését.⁴ A leírásban érdemes felfigyelni arra a mozzanatra, hogy a melankóliában levő vagy attól szenvedő ifjú hölgy körül könyvek vannak; a kort és a kontextust figyelembe véve, amelyet illusztrál, valószínűleg szerelmes románok hevernek körülötte, olyan szomorú végű szerelmes történetek, amelyekben önmagát, saját sorsát véli felfedezni.

A melankólia testi betegségként való meghatározása a humorálpatólogia által már az utóbbi évek magyar irodalomkritikájában is felmerült, többnyire Kármán *Fanni hagyományainak új értelmezései* során. Mindkét értelmezési kísérlet, a Szilasi László- és a Borbély Szilárd-féle, a korabeli kulturális, eszmetörténeti kontextusok felől próbált Kármán összetett szövegének mélyebb értelmezéséhez eljutni. Szilasi László a deKon sorozat kötetében említi meg alternatív értelmezési lehetőségként, hogy a szerző Fanni betegségének és halálának leírásakor a korabeli humorálpatólogiai ismereteknek megfelelő, orvosi pontosságú okát adja. Pápai Páriz Ferencre hivatkozva azt is megállapítja, hogy Fanni melankolikus alkat (Szilasi 1996: 205). Laczházi Gyula a korabeli eszme- és tudománytörténeti kontextushoz nyúl vissza értelmezésében (Laczházi 2009: 231).

A 18. században test és lélek kapcsolatára vonatkozóan különféle elméletek születtek. A melankólia mind a humorálpatólogiában, mind a 18. századi neurofiziológiai elméletben testi-lelki betegségként szerepel. A felvilágosodás melankólia-irodalma is magáévá tette azt a hagyományos nézetet, hogy a lélek indulatai befolyással vannak a test egészségére is, és hogy a heves indulatok olyan káros hatást fejthetnek ki, amely szélsőséges esetben halálhoz is vezethet. Fanni melankóliájában, vagy legalábbis ennek végzetes kimenetelében éppen a pszichés aspektus, a léleknek a testre gyakorolt hatása a döntő. Ez a kórtani leírás azonban nem írta felül a mű előző interpretációit. Kétségtelen, hogy ezt a lelkiállapotot szinte kizárólagosan a szerelmi bánat idézi elő, és így ismét összekapcsolódik a szerelem, szenvedély, szenvedés már idézett 17. századi toposza (Bódi 2010: 168).

A szinte állandósult vágyakozó, sóvárgó lelkiállapot, amely Lutziliát is gyötri az apácakolostorban az, amit a melankólia kórképének tartottak; másfelől, az egyházi

⁴ Lásd D’Alembert, Diderot, L’Encyclopédie 1751, *mélancolie* szócikk.

törvények szerint bűnnek számított. Bódi Katalin megfogalmazásában: „A vallomás aktusa így szükségképpen összefonódik a szexualitással és a bűnösséggel, illetve a vallomás meghallgatásában rejlő izgalommal, ami a képzelőerőt uralja.” (Bódi 2010a: 251) A szerelem definícióját ezúttal Kláránsz Márkézné fogalmazza meg, összhangban az eddigi meghatározásokkal, az érzékeny szív, az érzelmek elsőbbsége jegyében: „*Midőn az ég két jó erkölcsű és érzékeny szívet formál, avagy vétékül tulajdonítja-é nékiek, ha felkeresik, magokhoz édesgetik és rabjokká téstik egymást?*” (Báróczi *i.m.* 50). A szülőktől megkövetelt szakítás után hangzik el az ifjú Florival márki részéről az a kijelentés, amely az érzékeny emberek csoportjának a jelmondata is lehetne. „*Az én törvényem szívemben vagyok.*” – deklarálja a hős, és ezzel az érzékeny emberek közösségéhez tartozónak sorolja magát. A szív törvényeinek a követése azonban különösen a felvilágosodás első nemzedékéhez sorolható írónemzedék esetében (Bessenyeiék és Bárócziék), implikálja a társadalom törvényeivel való összeütközést is. Debreczeni Attila megfogalmazásában: „A szív egy másik rend, a természet törvényeinek van alávetve, amely hiába isteni eredetű és része a világrend egészének, követése mégsem vezethet igaz boldogsághoz, sokkal inkább az erkölcsi normákkal, a vallási értékekkel való konfrontációt eredményezi.” (Debreczeni 1996: 57) Ennek az összeütközésnek a klastromromán szabályai szerint Lutzilia esik áldozatául, míg volt kedvesének, Florivalnak a bukását saját jellemgyengesége okozza. Akárcsak a kor másik kedvelt műfajában, a levélregényben, a történet itt is csak egy lehetőség, alkalom arra, hogy a főszereplő elmesélhesse tragikus szerelmi történetét, és a többnyire ezt követő tragikus véget és halált (Bódi 2010a: 122). A klastromrománok narratívája többnyire ugyanannak a történetnek a variánsa csupán. Ezt bizonyítja az is, hogy Nalácz József ugyanazt a narratívát több műfajban is feldolgozza, nyilván nem a történet kedvéért.

Kláránsz Márkézné élettörténetében a házastársi egyet nem értésnek lehetőleg leírását találhatjuk, amely Báróczi fordításában még az eredetinél is kifejezőbb: „*Az ártatlan és csendes egyességnek nem volt az az édes kedvessége nála.*” Franciául ez így hangzik: „*La douceur d’une union innocente et paisable n’eut plus pour lui les mêmes charmes.*” (Marmontel I.: 281), azaz a francia eredeti szerint többek közt „*édes kedvesség*” helyett varázs áll. A kor kényszerházasságaival szemben a majdani Kláránsz Márkéznének nincs ellenére a jövődöbelije, akit érzékeny, nem átlagos személyként ismer meg. A fenti lelkiállapotokra utaló kifinomult állapotleírás arra enged következtetni, hogy röviddel házasságuk után kiderül, a férj nem rendelkezik azokkal a belső érzékenységekkel, amelyek az érzékeny szerelemre jellemzőek: mély érzés, kifinomultság, hűség. A Márkéznéval kötött házassága is arra utal, hogy Florivalnak nem telt sok idejébe elfeledni a tőle erővel elszakított és kolostorba zárt Lutziliát, régi kedvesét, akit annak idején sírig tartó szerelméről biztosított. „[...] mit csinállok pedig a kincsel, ha téged elvesztelek? [...] Ha azt gondolnám, hogy az idő, vagy az, amit okosságunk neveznek, annyira megalacsonyíthatná lelkemet, mától fogva megszűnnék élni, elijedvén jövődö sorsomtól” – írta Lutziliának egyik utolsó levelében (Báróczi *i.m.* 56). Florival nem érzékeny ember, előző kijelentéseivel, vallomásaival ellentétben ingatag, befolyásolható személy, aki nemcsak a vele kapcsolatba kerülőknek, hanem önmagának is a vesztét okozza. Felesége iránti

szerelme ugyanolyan tűnékeny érzelmenek bizonyul, „varázsát veszti”, mint Lutzilia esetében, ellentétben az igazi érzékeny emberekkel, akik belepusztulnak a szerelmi bánatba, amikor elválasztják őket társuktól. A gyenge jellemnek bizonyuló Florival – Kláránsz márki a züllés útjára lép, a rossz szenvedélyek, a részegeskedés pedig nemcsak anyagi, hanem végső testi romlásba is döntenek.

A kolostorregények klisészerű befejezésével ellentétben Lutzilia halálvágya itt szublimálódik. A kölcsönös önvallomásos élettörténet elbeszélése után ugyanis kiderül, hogy mindkettejük balsorsát, vesztét ugyanaz a férfi, Kláránsz-Florival márki okozta. Az érzékeny barátság és a sors mélyebb megértése felülírja a szentimentalista ember végzetét.

A tragikus végkifejlet mellőzése Marmontelre jellemző. Nem kedvelte és kerülte is a tragikus végű történeteket.

Nalácz József Báróczi ösztönzésére fordította le Baculard d’Arnaud műveit, az *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* és *A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens* címűeket. Báróczi értékelése szerint, „mind a kettő két szép Drama.” (Gálos *i.m.* 311)

A szüzsé, a klostromrománok jellegzetes szerelmi története kísértetiesen emlékeztet a később keletkezett ikerdráma, az *Eufémia* szüzséjére és a kor egyik sikerkönyvére, a *Szigvárra* is. A francia forrásszöveg, amelyből Nalácz dolgozott, kronológiailag megelőzi Miller művét. Madame de Tencin könyve, a *Mémoires du Comte de Comminge*, amelynek alapján Baculard d’Arnaud fordítása, *Comminge memoárja* készült, 1735-ben jelent meg, míg Miller regénye, a *Siegwart (Siegwart. Eine Klostergeschichte)* csak 1776-ban.

Nalácz fordításai, vagyis kötetei, egyfajta írói játékként ugyanazon a történet többféle műfajban való megírásának kísérleteit jelentik. Ezek a szövegvariánsok olykor különböző szerzők tollából is származnak, mint például a *G. Commens* esetében. Ezáltal történetvariánsok élnek egymás mellett, adaptációk epikából drámába, és mindezek mellett a levélforma is megjelenik és jelentőséget nyer. Ezek a variánsok különböző befejezésekkel rendelkeznek, de közös vonásuk, hogy a főhősök egyik variánsban sem lesznek egymáséi (Kallós 2011: 67).

A különféle változatok már hatástörténetileg is differenciálódnak. Az *Eufémia* cselekménye klostromban kezdődik, és bár az események, a helyszín és a szüzsé azonosak a *Comminge*-ban ábrázoltakkal, az érzékeny hősök vívódása lehetett az, ami Naláczit vonzotta e művekben, a tusakodás ábrázolása a szívekre próbált hatni. A címbeli szintagmának megfelelően – *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* –, a fő konfliktus szerelem és vallás (erkölcs) közt jön létre. A konfliktus feloldásának módzatai eltérőek, hangsúlyeltolódásokat érzékelhetünk a különféle műfajban való feldolgozások során.

Az érzékeny eszmék kifejezése a női szereplők szájából meggyőzőbben hangzott. „Minden érzékeny szívnek van egymáshoz köze” – fejtette ki a hősnő, Eufémia (Nalácz 1783: 11), ennek jegyében beszélt szerelemről, barátságról, és ezért szól a történet minden hasonlóan érzékeny lélekhez, elsősorban az ifjú hölgyekhez. Az érzékeny emberek csoporttudatának említése tudatos elkülönést implikál, a másság felvállalását, akkor is, ha ez csak virtuális közösség, ugyanúgy, mint az érzékeny olvasóké. Öndefiníció

ez, de elkülönülés is, feltételezte egy új magatartás létrejöttét, amely az érzékeny embertípusra jellemző. Ezzel Konstancia–Eufémia tudatosan határolta el magát többi embertársától, és tisztában volt ennek az attitűdnek a hátrányaival is: a „szertelen érzékenység” (Nalácz 1783: 11) kifejezés szétzilált, nehezen kontrollálható lelkiállapotra utalt. A kiválasztottság-tudat önerejénél fogva is megerősítést is ad, és mintává rögzíti a szív szavát követő érzékeny mentalitást (Debreczeni *i.m.* 57). Eufémia a boldogság különféle definícióit fogalmazza meg a továbbiakban, a hősnő tudatos önvizsgálódásai során nemcsak saját lelkiállapotát próbálja minél pontosabban meghatározni, hanem a különböző boldogság meghatározásokon töprengve a lehetséges életutakat is felméri: „egyedül a’ szeretet hozza az érzékenységnek [...] a „teljes voltát”, de a következő mondatával már más dimenzióba emeli a megoldást, a valláséba, hiszen ezek már Konstancia szerzetesnő szavai „[...] ha önnön maga az Isten lehet a tárgya! akkor követi tiszta és változtathatalan gyönyörűség!” (Nalácz 1783: 12)

A szerelemfelfogások szempontjából d’Arnaud műveiben a szerelem megőrzi misztérium jellegét, függetlenül attól, hogy a korabeli szerelemfilozófiák értelmében sorsszerű vagy meglepetésszerű változata jelenik meg. Ez a felfogás a précieux szerelem je ne sais quoi témáját folytatja. Ez a je ne sais quoi, ez a meghatározhatatlan az, amit fentebb Nalácz „amit nem lehet megírni”-nak fordít. De a hangulata (lelki környezete) más, mert míg a précieux idealizálást feltételezett, addig ez a megőrzött a ráció legfőbb megvetését jelenti, a szív és a szellem végső szétválasztása megy végbe, mely az egyént idegenné teszi önmaga számára is (Mauzi 1965: 468).

Nalácz József tételes megállapításainak „a gyászos esetek olvasására való kedv”-nek igazolását találjuk itt: „[...] úgy tetszik, mintha az érzékenység jobban ragaszkodnék a ‘gyászos képzelődésekhez [...]’, „szerencsétlenség természetes állapotja az embernek [...]” – s ennek fényében a bánat, szomorúság egy képzeletbeli értékrend csúcán helyezkednek el. A szerencsétlenség presztízsének köszönhető, hogy ezeknek a szomorú végű történeteknek az olvasása mintha jobban felkeltené az olvasók érdeklődését. A bánatban ezek a lelkek magukra találnak. A boldogság felületes dolog. A szerző a melankólia megtanulására invitál, a bánat pedig az aszkézis iránti vágyat kelti fel. A módszeres melankólia, a sötét érzelmek kultúrája egyáltalán nem implikálja a kétségbeesés leköszönését. „Ezek a természet és az emberi sors mélyebb megértésének jelei.” A halálvágy Eufémia lelkében a vőlegénye házasságáról szóló álhír után támad fel: „[...] közeledtem ahhoz a szempillantáshoz, a’ midőn az ember, mintegy örvend azon, hogy az élettől meg-válik [...]” (Nalácz 1783: 28). Vádló lelkiismerete csak növeli halálvágyát: „[...] s mintha hallottam volna nyegedőzni, ‘s hogy engemet okozott halálában: gyakran mondtam magamban: Én vagyok! Én vagyok! a’ ki őtet sírjában taszítottam, a’ hol óhajtanám véle egyesülni, el-válásunk miatt következett halála [...]” Az önváddal küszködő hősnő nem lát más kiutat a halálnál, a kolostorba zárkózás nem biztosítja a lelki nyugalmat, egy kiüresedett gesztus nem garantálhatja a folyamatos lelki vívódásokkal küszködő érzékeny hősök lelki békéjét. A vallásos világképet megidéző konklúzió szerint a boldog szerelem útja nem járható, és az élettől való elvonulás, a szerzetesi létmód nem hoz megoldást,

tehát valójában nincs is reális alternatíva: „*Most, kedves Barátom fel-áldozod magadot, most tisztúlhat meg szerelmed, szeretted Szent Albont, de szeretted betsületét, a' jónak örökké valóságát, melly ötet vonnya, ha meg-tudja zabolázni azt a hajlandóságát, mely a' földhöz ragasztja, az a nevezetes győzedelem, mely a mind a kettőteket az égig emel [...]*” (Naláczi 1783: 75).

Naláczi József másik művének a címe *A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens*, tehát az ikerdarabbal ellentétben ez a visszaemlékező férjhez nevet viseli. Mivel a történet a Trappe apátságban kezdődik, joggal mondhatnánk, hogy a dráma helyszíne és szereplőgárdája teljességgel innen származik. Ezenfelül a nyitójelenet, a szüzsé rokonsága, mondhatni, azonossága a klastromrománok műfajába illeszti, illetve az ebből készült dramatizálások közé. A *Szerentsétlen szerelmesek* címet (eredetiben: *Les Amans malheureux ou le Comte de Comminge*) d'Arnaud adta a Madame de Tencin művéből, a *G. Comminge memoárjából* készült dramatizálásnak. A francia író nem szignózta művét, éppen ezért hosszú ideig kérdéses volt a névtelenül közreadott mű szerzősége. A kötetben az egyetlen megemlített szerzői név a címlapon is szereplő Baculard D'Arnaud drámaíró neve. A magyarra fordított kötet címlapján azonban már szerepel Naláczi neve fordítóként⁵ (az *Eufémia* kötetnél ez még nem jelent meg).

Az ifjú gróf, miután kedvesét máshoz kényszerítették férjhez menni, a Trappe-béli apátságban keresett nyugalmat. Adelájd a férjének halála után, férfiruhába öltözve ismeretlenül követi őt a kolostorba, ahol később csak haláltusájuk során ismerik fel egymást.

A mű tényleges, kódolt mondanivalóját csak a figyelmes olvasatkor fedti fel, és ez vezethette félre első értékelőit. A korabeli kritikusok egész sora állapította meg a mű kegyes–erkölcsnemesítő hatását, La Harpe-tól Baculard D'Arnaud-ig. A poétikai megközelítés során a kritika néhány eredeti megoldást vetett fel (Decottignies 1970: 315). A regényváltozatban a szerző a hagyományos regény elemeit, sablonjait rendhagyó módon használja. Az üzenet ezekben a különös módon alkalmazott narratív elemekben rejlik, és ezeknek az egyéni megoldásoknak köszönhetően az érzékeny román nem marad meg a pusztá szórakoztató olvasmány szintjén, hanem igényes literatúrává válik. Ezzel a műfaj többre hivatottságát is bizonyítja: azt, hogy az érzékeny regény műfaja nem sejtett lehetőségeket rejt magában; egyúttal vájt fülű olvasót is feltételez, aki képes megfejteni a rejtett üzenetet, az első látásra szokványosnak tűnő kolostorregény egyszerű története mögött. Természetesen ezek a megoldások, a főbb cselekményszálak, a hősök atipikus döntései mind megjelennek a dráma változatban is, hiszen a mű részei. Ilyen figyelemfelkeltő módon jelentkezik a kényszerházasság motívuma, amely a kolostori tartózkodás meg a fogság mellett a tipikus kalandok sorába tartozik. A kényszerházasságok többnyire szülői kényszer hatására köttetnek, ezúttal egy közvetett személy, kedvese apjának lesz áldozata

⁵ Naláczi József kötete tartalmazza: *Ajánlás; A' nagy Erdélyországi szépnemhez; Elöl-járobeszéd; Le-írása a Trappbéli Apát-Úrságnak; Gróf Comensnek történetei* (lásd Mme de Tencin); *Gróf Comens történeteinek rövidbebbelő-beszéllése; Gróf Comens levele anyjához* (lásd Claude Joseph Dorat); *A Szerentsétlen Szerelmesek avagy Grof Comens, szomorú darab.*

Adelájd, aki kizsarolja a lány döntését.⁶ A kényszerű nász esetében többnyire a házastárs személye is meghatározott. Ez alkalommal Adelájd maga választja kéri legellenszenvesebbjét Bénévidest⁷ saját vallomása szerint: Bénévidest választva Comminge-nak fogad hűséget.

Az érzékeny művek hősnői mindig a hagyományos erkölcs elvárásainak megfelelően döntenek: Eufémia, Naláczai másik művének hősnője visszautasítja a kolostorból való szökés tervét, mivel társával együtt már mindketten felszentelt egyházi személyek. Báróczi kötetében a hősnők hasonló etikai viselkedésmintát követnek: Koráli beleegyezését adja a nem kívánt házassághoz; Leonórka bűnbánóan visszatér falujába levelezni vétkét; a grófné megbocsát haldokló férjének a *Két Szerentsétlenek* című elbeszélésében.

Adelájd szerelme azonban, akinek alakja az egyes szövegváltozatokban többé-kevésbé eltérően jelenik meg, az érzékeny hősökétől eltérően aktívnak nevezhető, cselekvésképes szerelem. A lány meglepő elhatározásra szánja el magát. A ránehezülő kényszerűt egyéni döntéssé konvertálja választásával: „*Bénévid csúnya ember, 's még rútabbá teszi elméjének idétlensége, 's természetének szörnyű tsúdátalossága [...]*” (Naláczai 1793: 49)

A hősnő meglepő döntése súlyos jelentéseket implicál. Elhatározása, amely az erkölcsösség igényével lép fel, mai szemmel is meglepő. Távol attól, hogy a hagyományos vallásos erkölcsöknek megfeleljen, Adelájd döntése szentségtörés. A házasság szentségnek számít, így tette szentségtörés, és a hősnő tudatában is van bűnének. Adelájd gyónása Naláczai prózai változatában így szól: „*Az Isten mérte én reám, hogy az a' vétkesen végzett Házasság az én szerentsétlenségimnek forrása légyen.*” (Naláczai 1793: 83)

Commens kolostorba vonulása sem vallásos okokból, penitenciaként történik, hiszen szerelmét siratni dönt így. Ott sem a vallásos gyakorlatoknak él, hanem valósággal fetiszizta kultuszt űz halottnak hitt kedvese arcképével és levelével. Így ahelyett, hogy a zárda az érzelmeiről (értsd: a világi érzelmeiről) való lemondás helye lenne, az ilyen jellegű szenvedély éltetésének helyévé válik. A legtöbb vitát a mű megjelenésekor Adelájdnak a férfikolostorba kerülése váltotta ki. A szintén szentségtörés számba menő cselekedetet a korabeli nézők hihetetlennek tartották, még a mai közönség erkölcsi érzékét is mehökkentí.⁸

A szerelemábrázolás fonalán haladva a melankólia oka minden esetben a szerelmi bánat. Az érzékeny karaktereknél az ún. hervadó hősök esetében azonosítható ez a kórkép, amikor a karakterek a szerelmi bánattól szenvednek, vagy bele is

⁶ Naláczai 1793, *Gróf Comensnek történetei*, regényváltozat, 22. (első említés); *Gróf Comens történeteinek rövidebb elő-beszéllése*, novellaváltozat; *Luszán Kis Aszszonyt, a'kit tsak Adelájd néven ismért*, 92.; a drámaváltozat: *Adelájd, Frater Ötim áruhájában*

⁷ Uo., „*Márkész Bénévid lett a nyertes a'több kérők között, minden ember álmétkodott rajta [...]*” 49. és 93.

⁸ Hasonló eset elbeszélése olvasható Verdi *A végzet hatalma* című operájának szövegkönyvében. Ezt Francesco Maria Piave Ángel de Saavedra, Rivas hercegének azonos című drámája alapján írta. A hősnő, Leonora itt is férfikolostorba vonul remetének, igaz, az egyházi előljáró tudtával. Ez a történet azonban jóval későbbi (1835-ben íródott).

pusztulnak ebbe a bánatba. A melankólia terminus fejlődése során a 18. század második felében azonban egyre inkább lelki természetűnek tekintették a melankóliát, olyan gyűjtőfogalomnak, amely egy meghatározott lelki diszpozíciót és viselkedési módot jelölt.

Laczházi Gyula Fanni lelki alkatát nevezi melankolikusnak (Laczházi 2014: 173–174). Bódi Katalin a saját Fanni-értelmezésében Kármán szóhasználatával él, és ezt követve idézi Józsit, aki Fanni jellemzőjét a kedves melankóliában látja és édes melankóliaként definiálja. Ez utóbbi szintagma már Fanni önértelmezése. „Az unalomként, bajként, a reménytelenség, a változatlanság fogalmaival körülírt tapasztalatban a testi-nedvkórtani jelentés majdnem egészében a háttérbe szorul.” (Bódi 2019)

A fejtegetés elején álló (az erotika fogalmát tisztázó részben), a korabeli melankólia terminusról kiderült, hogy az a Francia Enciklopédia értelmezése szerint kapcsolatban áll az erotikával, illetve szerelmi melankóliaként is felfogható. Megállapítható, hogy szerelmi melankóliának ez a típusa nem értelmezhető az érzékenység egyszerű szinonimájaként.

Az érzékeny szövegekben használt édes melankólia inkább lelkiállapot definiálása, amely nem azonos az Enciklopédia szerelmi melankóliájával. Az édes melankólia, kedves melankólia oxymoronok már hangulatok, érzések, nem testi érzetek vagy kórképek jelölői. A bánat jelei csak lelki szinten nyilvánulnak meg, a testi kórkép eltűnik. A *G. Commens* történetben Adelájd – a szüzsé domináns részében – rendhagyó módon reagál, tettei, reakciói nem egy melankolikus karakterre valló reakciók. A melankolikus viselkedéssel ellentétben a karakter aktívan reagál, és tabunak számító döntéseket is vállal. Lutzilia pedig a történet vége felé szerelmes melankolikus hősnő jellemzői felől inkább az érzékeny hősnő szélesebb jelentésmezéjébe illeszthető.

A kolostorrománok hősnői azonban ritkán kerülhetik el a műfajban rejlő végzetük, így mindannyiuk élete a kolostorban ér véget. A három hősnő közül egyedül Lutziliának sikerül az igazságot megtudva felülemelkednie balsorsán, és élete további részét egy támogató barátnő közelségében eltöltenie.

Báróczi és Nalácsi hősnői a szerelmi melankólia során nagyon hasonló módon reagálnak. Nalácsi azonban elkötelezte magát a „gyászos hangulatú”, az ún. sötét irodalom irányába, és igazodott a kolostorromán kliséihez. Tudatosan választotta és követte ezt szomorú, borzongató műfajt, amelyet a korabeli olvasók nagyon kedveltek, és amely népszerű volt. Írói innovációját a témának a különféle műfajokban való kidolgozásával bizonyította. Báróczi fordítása, a téma ellenére is, betagozódik az *Erkölcsei mesék* kötetének profiljába, a szerelmi nyelvezet ugyanolyan kifinomult és innovatív, mint a többi elbeszélésben, a szerelmes női profilok is a többi érzékeny hősnőkéi sorába illeszthetők.

A bonyolult műfaji, stílusbeli összefonódások feltárásával próbáltam közelebb kerülni szerzőink szövegeihez és választ találni a szerelemábrázolás sokféleségére, de azok közös nevezőire is, amelyeket a domináns érzékenység idézett elő. Az erotikum – a preconcepciók ellenére – kimutatható az elbeszélés több szintjén is, helyzetképek, karakterek szintjén ugyanúgy, mint nyelvi szinten, mert többféle forrással is rendelkezik. Mindezekre az elemzésemben részletesen is kitértem.

Tehát a szerelemábrázolás a 18. századi magyar szépprózában sokkal színesebb és izgalmasabb volt annál, mint amit hosszú időig tudtak róla. Az ábrázolt viszonyokat kísérő szerelemkoncepciók, a fordítók szerelemfilozófiája mind a korban bekövetkezett eszmei, stílusbeli váltásokra utalnak, amelyeknek következményei a szerelemábrázolás terén történt változások a szépprózában.

IRODALOM

- Barcsai Andrea-Cristina 2021. *Báróczi Sándor a magyar érzékeny széppróza megteremtésének útján: Közelítések a modern szerelemábrázolás technikáihoz és Báróczi művei fogadtatástörténetéhez*. Doktori disszertáció. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- Báróczi Sándor 1982. *Erköltői mesék, melyeket frantziából fordított*. = Lőkös István (vál., jegyz., szerk.) *Érzelmes históriák*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc 1994. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó.
- Bódi Katalin 2010. *Könny és tinta. A magyar levélregény és heroida történeti háttere*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Bódi Katalin 2010 a. *Testábrázolás a XVIII. században: kép és regény*. = Debreczeni Attila, Gönczi Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni: kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 232–256.
- Bódi Katalin 2019. *Édes melankólia. A Fanni hagyományai emberképéről*. *Studia Litteraria*, 58/3–4: 59–72.
- Bodor Béla 2008. *Régi magyar regénytükör*. Nyomtatott kiadás. [S.l.] *Extrait du Spectateur anglois 1773*. = Baculard d'Arnaud, *Euphémie ou le Triomphe de la Religion*, Le Jay, Paris. 139.
- Borbély Szilárd 2014. *A Fanni hagyományai fikciókritikai olvasása*. = Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 33–45. Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. *A magyar nyelv szótára*. Emich Gusztáv, Pest.
- D'Arnaud 1764. *Les Amans malheureux ou le Comte de Comminge*. A la Haye, Paris.
- Decottignies, Jean 1970. *Roman et révéndication féminine d'après „Les Mémoires du Comte de Comminge*. = Werner Kraus (szerk.): *Roman et Lumières au XVIIIe siècle. Colloque*. Éditions Sociales, Paris.
- Debreczeni Attila 1996. *Az érzékenység eszmetörténeti vonatkozásai a XVIII. század végének magyar irodalmában*. = Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 55–65. L'Encyclopédie 1751, D'Alembert, Diderot, szerk. *mélancolie* szócikk.
- Foucault, Michel 1996. *A szexualitás története: A tudás akarása* (Ádám Péter ford.). Atlantisz, Budapest.
- Gálos Rezső 1932. *Ismeretlen testőrírók*. Irodalomtörténeti Közlemények. 42/3: 311–312.
- György Lajos 1941. *A magyar regény előzményei*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Kallós Orsolya Enikő 2011. *A magyar műfordítás történetéből. Érzékeny olvasmányok Naláczy Józseftől*. Szakdolgozat. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- Kovács Endre 1979. *kolostorromán* (szócikk) = *Világirodalmi Lexikon* 6. kötet: 420–421.
- Laczházi Gyula 2009. *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVIII. századi magyar epikus költészetben*. ELTE BTK, Budapest.
- Laczházi Gyula 2014. *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás irodalmában*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Marmontel, Jean François 1761. *Contes moraux*, Tome I, La Haye. 246.
- Mauzi, Robert 1965. *L'idée du bonheur au XVIII. siècle en Europe*. Albert Colin, Paris.
- Naláczy József 1783. *Eufémia avagy a vallás győzedelme, Szomorú darab, melyly francziából fordítottatott d'Arnaud után*. Pozsony.

- Naláczi József 1793: a kötet tartalmazza: *Ajánlás, A' nagy Erdélyországi szépnemhez, Elöl-járo Beszéd, Le-írása a Trappbéli Apát-Úrságnak, Gróf Comensnek történetei, (Mme de Tencin), Gróf Comens történeteinek rövidebb elő-beszéllése, Gróf Comens levele anyjához (Claude Joseph Dorat), A Szerentsétlen Szerelmesek avagy Grof Comens, szomorú darab.* Francziából fordítottat d'Arnaud után. Posony.
- Szilasi László 1996. *Ki zavarta meg tiszta kristályodat?* deKON-KÖNYVek. 7. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged.
- Tencin, Claudine Alexandrine Sophie Guérin de, (Madame de Tencin) 1735. *Mémoires du Comte de Comminge.* J. Néaulme, Libraire, A La Haye (Paris).

MELANCOLIE ȘI ROMANUL-CLOÎTRE.
DESPRE OPERELE LUI SÁNDOR BÁRÓCZI ȘI JÓZSEF NALÁCZI

(Rezumat)

În acest eseu, care face parte din teza mea de doctorat, am folosit o nouă abordare critică pentru o analiză mai profundă a operelor vizate: o nuvelă a lui Báróczi, *Cele două nenorocite*, iar din traduceri ale lui József Naláczi, romanele *Eufemia și Memoriile contelui Comminge*. Pe parcursul acestei interpretări am analizat din noi puncte de vedere modalitățile de reprezentare a dragostei.

În genul romanului-cloître, trista povestire de dragoste se termină întotdeauna într-o mănăstire, de obicei cu moartea unui protagonist. Am analizat în special fenomenul de dragoste melancolică, caracteristic epocii. Potrivit sensului în care a fost folosit în secolul al 18-lea, dragostea și reprezentarea trupestă a acesteia, erotica, se află în relație strictă cu melancolia. Această stare de spirit este provocată exclusiv de suferința izvorâtă din dragoste, și astfel toposurile dragostei, pasiunii și suferinței se leagă din nou.

Cuvinte-cheie: roman-mănăstire, melancolie, dorință de moarte, József Naláczi, Baculard d'Arnaud, patologia umorală, erotică.

MELANCHOLY AND CLOISTER NOVEL.
ON THE WORKS OF SÁNDOR BÁRÓCZI ȘI JÓZSEF NALÁCZI

(Abstract)

In this study I have tried a new approach to Báróczi's short story entitled *Két Szerentsétlenek* (Two Misfortunates) and also to the prose versions of *Eufémia* and *G. Comens* from the translations by Naláczi József. The analysis is based on researching the methods of portraying love.

In the genre of cloister novel the sad love story always ends in a monastery and mostly with the death of the main character. This paper examines the ways of how the phenomenon of so called romantic melancholy of that time appears in the writings.

Following the mentality of those times, love and its physical approach, eroticism, they are always connected to melancholy. This state of mind is caused exclusively by love grief, and in this way the topos of love, passion and suffering are once again reconnected.

Keywords: cloister novel, melancholy, József Naláczi, Baculard d'Arnaud, humoral pathology, death wish, erotica.

Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Str. Clinicilor 2.
barsaya@yahoo.com

SZEMLE

KESZEG VILMOS, **A szépirodalom mint terep.** Antropológiai tanulmányok. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS Kiadó. Kolozsvár, 2023. 360.

A közel száz éve (1926-ban) alapított Korunk folyóirat társintézményeként működő Komp-Press Kiadónak, amely 1992 óta jelentet meg könyveket, az Ariadné Könyvek a legrégebbi sorozata. A sorozat nevének (Ariadné) és jelének (labirintus) összeolvasása a kötetborító első tábláján és gerincén feltűnő névvel és kötetcímmel, a szerző egy másik, két évtizeddel korábbi, és ugyanezen sorozatban megjelent, *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok* című tanulmánykötetéhez is elvezetheti az olvasót. S habár a mostani könyvismertetésnek nem a korábbi, 2002-es kiadvány bemutatása a célja, a két tanulmánykötet közötti szövegátjárás olyan lehetőség, amelyet a recenzens (itt: 'korábban olvasó') sem hagy figyelmen kívül.

A kutatói szándék tekintetében egyértelműnek minősülő kötet cím az irodalmat jelöli ki (antropológiai) terepként, az ettől elválaszthatatlan terepmunkát pedig a szerző, mintegy „a néprajztudomány nyugtalanító kérdéseit” felvető kötet előtörténeteként is, ekként adatozza: „[...] a regényekben néprajzi-antropológiai kérdésekhez keresek forrásokat, adatokat, analógiákat [...] S ahogyan a terepjárásaimat dokumentáltam, úgy kezdtem jegyzeteket készíteni a regények világáról.” (*Bevezetés*, 6). Az olvasás közben (is!) terepező kutató tehát nem (vagy nemcsak) szövegtereket vizsgál, hanem szövegtereken vizsgálódik [vö. „Az antropológusok nem falvakat vizsgálnak, hanem falvakban vizsgálódnak.” (Geertz 1973: 22, idézi Wilhelm 2019: 39)].

A néprajzkutatóként Erdély több régiójában megforduló szakember, aki terepjárásai során szűkebb hazájában, a Mezőségeen és Aranyos-vidéken gyűjtött, évtizedeket időzött egy-egy kutatási témánál (hiedelem, népi írásbeliség, életpályák és élettörténetek), miközben vállalta „annak kockázatát is, hogy új utakat taposson ki, a kultúra eddig kevés figyelemben részesített területeire, jelenségeire irányítsa a figyelmet” (Péntek 2017: 14).

Eredeti foglalkozása szerint a szépirodalmat nemcsak olvasó, magyartanárként egykor azt szeretettel is tanító Keszeg Vilmos, évtizedeken keresztül kereste a választ arra a kérdésre, hogy „Mi történik a népi hagyománnyal, amikor valamelyik eleme idegen közegbe kerül, a szépirodalom szándékának rendelődik alá?”, ahogyan arra is, hogy „Ami művészi szövegben (regény, festmény, film) megjelenik, tarthat-e igényt a hitelességre, valódiságra, a valószínűsége?” (*Bevezetés*, 7). A kötetben hozzáférhető kilenc tanulmány mindegyike, egy kivételével (*Egy fiktív közösség néprajzi bemutatása*, 239–313), korábban már közzétételre került. Könyvvé szerkesztésük az esetelemzések ismérveként számontartott üzenetértékesítés hatékonyságát fokozza, a szerzőt idézve: „Talán jobban érzik magukat egymás társaságában, és határozottabban látatják érdeklődésüket, értelmezési szándékukat” (6).

A „Kik azok az inkvizítorok, akik újra kinyitják a boszorkányperek már-már elfeledett dossziéját?” (16) kötetnyitó kérdést feszegető tanulmány (*A rontás és gyógyítás mint irodalmi*

trópus, 9–60) Makkai Sándor (*Ördögsekér*, 1926), Szabó Dezső (*Az elsodort falu*, 1919), Balázs Ferenc (*Zöld árvíz*, 1936), Tamási Áron (*Énekes madár*, 1933; *Jégtörő Mátyás*, 1935; *Ragyog egy csillag*, 1937), Wass Albert (*A funtineli boszorkány*, 1959) és Nagy István (*Sáncalja*, 1968; *A piros szemű kiskakas*, 1972) műveiben a boszorkányság irodalmiasításának eltérő módjait – Tamási esetében az etnográfusi precizitással alakított narratív formáit (40) – azonosítja és követi.

A közösségi történetmondás stratégiáit Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* „naplójegyzete”, az írói emlékek és élmények alapján az 1950–1970-es évek életvilágának kontextusában azonosító második tanulmányt (*A történetmondás funkciói egy közösség életében*, 61–84), egy olyan, a személyes emlékeket (tanárok előadásait és írásait, diákok, szobatársak arcát és gesztusait) nem véletlenül idéző esetelemzés követ (*Irodalom és emlékezet*, 85–110), amely egy etnográfiai tény szépirodalmi keretbe (novellába) illesztésének sajátos utórezgéseit példázza. A magyarózdai Horváth István-emlékülésen 2004-ben tartott előadását, illetve annak helyi recepcióját illetően, Keszeg Vilmos a Horváth-novella (*Kipergett magvak*, 1944) tényirodalom-jellegét nyomatékosítja, majd a szépirodalom emlékezeti alakzatként való működését a Küküllő-vidék vonatkozásában Kristóf György 1942–1943-ban megírt és 1960-ban *Kristófék kincse* címen kiadott regényével, Kalotaszeg felfedezését és népszerűvé válását Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka 1890-es *A havasok alján* elbeszélőkötetével, Aranyosszék szépirodalmi reprezentációját a mészköi unitárius lelkész, Balázs Ferenc *Zöld árvíz* regényével példázza. Ez utóbbi, és más toposz révén már göröcső alá vett regény lokális olvasatait rekontextualizáló, ezáltal a kultúra regionalitására (a *mészköiségre*, az *aranyosszékiségre*) reflektáló elemzése, a hosszú időn keresztül érlelt mondanivaló árnyalt példájaként, a kötet negyedik tanulmánya (*Irodalom a regionális kultúrában*, 111–132), amely a 2001 tavaszán Kolozsváron szervezett Balázs Ferenc-emléknapon előadasként (*A népiesség az irodalmi beszédmódban*) hangzott el, majd egy centenáriumi kiadványban (Sztranyiczki szerk. 2001), később a *Homo narrans* kötetbe is azonos (*Irodalom a regionális kultúrában*) címmel került be (Keszeg 2002a: 179–204). Az Aranyosszék irodalmi reprezentációjának („felfedezésé”-nek és 1840–2000 közötti folyamatos imázs-konstruálásának) szinopszisát megvalósító tanulmányban a szerző, analóg példaként, Kalotaszeg szerepelteti, populáris irodalmi reprezentációját tekintve a Gyarmathy Zsigáné, Kós Károly és Katona Szabó István munkásságát példázó Kürti Lászlót (2000: 22), illetve a kalotaszegi etnográfiai adatokat irodalmiasító Kós Károlyról külön tanulmányban érkező Gráfik Imrét (2003) hivatkozva (Keszeg 2023: 129–130). Itt említendő, hogy Gráfik Imre egy későbbi és Keszeg Vilmost köszöntő tanulmánya, *A szépirodalmi szöveg mint néprajzi forrás* (Gráfik 2017), amiként egy másik (hajozástörténeti vonatkozású) írása is, „sajátosan eltolódva a szakirodalomtól a – korábban sem mellőzött – téma szépirodalmi megjelenítése és a képzőművészeti ábrázolások felé” (Gráfik 2020: 41), a Keszeg Vilmoséhoz hasonló szemléletről tanúskodik.

A világháborús levelek és levelezési habitusok néprajzi recepcióját adatoló, szimultán módon a frontról érkező hírek által kiváltott izgalmakat, a levelezés körülményeit Makkai Sándor 1936-os *Holttenger*, a posta szétosztását a fogolytáborban Markovits Rodion 1965-ös *Szibériai garnizon* regényének szövegterében azonosító ötödik tanulmány (133–146), a frontélmények megörökítésének irodalmi példájaként Szentimrei Jenő memoárjának fejezeteit, valamint az *Erdély felől* 1916-os verseskötetének *Tábori levelek* ciklusa mellett, a témát és a formát „tovább vibrál”-tató 1930-as *Ki kell mondani* kötetét idézi. A doni kozákság életét tematizáló

Solohov-regény (*Új barázdát szánt az eke*, 1932) kapcsán az ideológia(működés) érdek- és feszültségelmélet felőli értelmezhetőségére, ugyanakkor a tekintélyelvű írásmód képviselőjének (a „káder-író”) alkotásmódjára rávilágító hatodik elemzésben (*Kollektívizálás és írás*, 147–173) a tanulmányíró (irodalom)szemléletének lakonikus megfogalmazása is helyet kap: „A szépirodalom megkétszereződő világ. Egyszerre kel életre benne az írói fikció és a fikcióban élő világ” (148). Egy kortárs magyar író életpályájánál és életművénel elidőzve (*Bágyoni Szabó István művei szubjektív olvasatban*, 174–205), az „otthonirodalomnak nevezett szociográfia” (180) területén elhelyezkedő 1979-es *Kések ideje*, majd az öt személy emlékeit idéző, 1995-ben napvilágot látott *A lovak estére hazaérnek* című regény beszédmódváltó szövegvilágágának téridejében zajló abszurd történések viszonylatában megfogalmazottak, például a „Vannak napok a történelemben, amikor nemcsak a törvény, hanem az erkölcsi igazságszolgáltatás is szünetel.” (186) ténymegállapítás után, a 2005-ben megjelent *Elszabadult konténerek* (1986–89) című naplóregény mellett, az Árkossy Istvánnak 2007 februárjában írt levéllel kezdődő és másfél évig tartó leválváltást társszerzőként 30 szövegre tagoltan közzétévő 2009-es „beszélgetőkönyv” (*Világ árnya, világ fénye*), valamint a 2010-ben és 2015-ben két gyűjteményes kötetben kiadott rövidprózai és publicisztikai írások (*Az idő festett orcái, Egy íróasztal vendégei*) áttekintése, a művek világába átköltöztetett életpályára, a kettő szoros kölcsönviszonyára hívja fel a figyelmet: „Vannak életpályák és életművek, amelyek egymás nélkül értelmezhetetlenek, nem tudják megtalálni értelmüket, jelentésüket” (205).

A kötet nyolcadik, és Végh Balázs Béla irodalomtörténésznek ajánlott tanulmánya (*Élt-e Petőfi Sándor 1877-ben? „Együgyűség, mistificatio, avagy valóság”? 206–238*) egy, a névcserét szándékos identitásváltás-stratégiaként alkalmazó, ugyanakkor a félrevezető narrációt (fabulálást) is gyakorló, Manasszes Dánielként elhíresült, magyarszováti férfi esetét elemzi. A tényirodalom kötelékeitől eloldozott müncheni hazugság-irodalomba való átkerülését régtől nyomon követő szerző, egy Kolozsvár környéki faluban 1999 őszén elhangzott és egzisztenciális cselekvésként azonosított félrevezető narratívum-elemzése korábban az *Ethnographia* hasábjain, *A félrevezető narratívum, mint elbeszélési stratégia* címmel jelent meg (Keszeg 2002b: 121–132), a *Homo narrans* tanulmánykötetbe *K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum* (Keszeg 2002a: 105–123) címmel került publikálásra. A Manasszes Dániel 1877. május 10. és június 20. közötti narrátori pályafutását rekonstruáló, a katona- és fogságtörténetekből kiépülő 28 évnyi (1849 júliusa és 1877 júniusa közötti) időszakot lefedő narratív valóság aspektusait (megszerkesztést, kiterjesztést és recepciót) szakaszosan átvilágító esetelemzés a Petőfi-életmű topográfiájába és a Petőfi-kultusz történetébe beépülő 19. századi „manasszesiádák”, a segesvári csatát túlélő és Szibériába elhurcolt költő alakját idéző narratíva-változatok sajátos alakulás- és hatástörténetét részletezi.

A kötetzáró tanulmány (*Egy fiktív közösség néprajzi bemutatása*, 239–313) a szerző által korábban már felvetett (Keszeg 2009), a „Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?” kérdésre adott válaszként is olvasható. A három fényképpel és egy rekonstruált térrajzzal illusztrált, illetve 16 háztartás ötvenhét lakóját adatoló jegyzék kíséretében közzétett társadalomrajz Nagy István 1941 őszén megjelent, a korban Kolozsvár egyik külvárosának szépirodalmi megjelenítéseként recepciót, *A szomszédság nevében* című, több kiadást megért regényének szövegterében kirajzolódó utcaközösséget vesz görcső alá. A valóság-leírás két modelljének – a szépirodalmi alkotás (‘fikció’) és az etnográfiai-antropológiai (tudományos)

leírás – korrelálását nyomon követő olvasó a néprajzi-antropológiai elemzésnek alávett társadalmi miliő narratív modelljének deskriptív modellé alakíthatóságát kísérheti végig.

A kutatás tárgyát a szépirodalom területére helyező, valamilyen vonatkozásában a népi életet is reprezentáló művek elemzésre nyitott, szöveggént viszont (le)zárt világát néprajzi-antropológiai terepként bejáró, mindeközben az irodalom- és társadalomtudományok nézőpontját, fogalmi nyelvét és módszerességét érvényesítő kutató tanulmányainak főszovegéhez szervesen illeszkedő 208 végjegyzetet (314–333) a hivatkozott szép- és szakirodalmi művek bibliográfiai adatait összesítő irodalomjegyzék (334–355), majd román (357) és angol nyelvű kivonat követ (358), a kötetet szerkezetileg a tartalomjegyzék (359) kerekíti le.

IRODALOM

- Gráfik Imre 2003. *Etnográfiai szöveg narratív változatai*. = Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. (Antropos.) Csokonai Kiadó, Debrecen. 71–87.
- Gráfik Imre 2017. *A szépirodalmi szöveg mint néprajzi forrás*. (Néprajzi örökség, tárgyi kultúra Kós Károly műveiben.) = Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 195–213.
- Gráfik Imre 2020. *Adathalászat*. Napút 22/10: 41–54.
- Keszeg Vilmos 2001. *Irodalom a regionális kultúrában* = Sztranyiczki Mihály (szerk.): *Szép apostoli élet. Balázs Ferenc (1901–1937). Centenárium*. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület – Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Kolozsvár. 33–52.
- Keszeg Vilmos 2002a. *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos 2002b. A félrevezető narratívum, mint elbeszélési stratégia. *Ethnographia* 113/1–2: 121–132.
- Keszeg Vilmos 2009. *Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?* (Cseke Péter: A magyar szociográfia erdélyi műhelyei c. könyvéről). Látó 20/11. <https://www.lato.ro/irodalmi-mu/hogyan-lehet-kutatni-es-leirni-a-tarsadalmat-cseke-peter-a-magyar-szociografia-erdelyi-muhelyei-c-konyverol> (megtekintés: 2024. 04. 25.)
[Újraközlés: Keszeg Vilmos 2010. *Hogyan lehet kutatni és leírni a társadalmat?* = Botházi Mária – Györffy Gábor (szerk.): *Tükörjáték. Emlékkönyv Cseke Péter 65. születésnapjára*. Medea-Művelődés Kiadó, Kolozsvár. 31–38.]
- Kürti László 2000. *Kalotaszeg – határ, régió, fogalom*. = Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 11–53.
- Péntek János 2017. *Életút a tordai hídon át. Keszeg Vilmos 60 éves*. = Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 13–18.
- Wilhelm Gábor 2019. *Terepmunka, módszertan és antropológiai muzeológia*. Tabula 20/1–2. https://real.mtak.hu/135760/1/2019_1-2_02.pdf (2024. 04. 27.)

CZÉGÉNYI DÓRA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Néprajz és Antropológia Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
dora.czegenyi@ubbcluj.ro

PIRKKO SAISIO ÖNÉLETRAJZI TRILÓGIÁJÁRÓL

PIRKKO SAISIO, **Pienin yhteinen jaettava**. WSOY, Helsinki. 1998. 254 l.; PIRKKO SAISIO, **Vastavalo**. WSOY, Helsinki, 2000. 252 l.; PIRKKO SAISIO, **Punainen erokirj**. WSOY, Helsinki, 2003. 298 l.

Pirkko Saisio az egyik legismertebb és legnépszerűbb kortárs finn prózaíró. Regényeit nemcsak az olvasók, hanem a kritika is kedvezően fogadta, amit az is jelez, hogy többször jelölték Finnország egyik legrangosabb írói díjára, a Finlandia-díjra. E kitüntetés végül önéletrajzi trilógiájának harmadik kötete nyerte el 2023-ban. A regényegyüttesről általában is elmondható, hogy Pirkko Saisio pályájának legszámottevőbb sorozata. Ismertetésüket az is indokolja, hogy mindhárom regény olvasható magyarul is Varga P. Ildikónak, a kolozsvári BBTE Bölcsészka Magyar Irodalomtudományi Intézetén belül működő Finn intézeti csoport tanárának a fordításában. Az említett művek a következők: Pirkko Saisio, *Legkisebb közös többszörös* (*Pienin yhteinen jaettava*. Fordította Varga P. Ildikó. Polár Egyesület, Budapest, 2018. 260 l.); Pirkko Saisio, *Ellenfény*. (*Vastavalo*. Fordította Varga P. Ildikó. Polár Egyesület, Budapest, 2021. 240 l.); Pirkko Saisio, *Vörös válókönyv* (*Punainen erokirja*. Polár Egyesület, Budapest, 2023. 272 l.).

A történetek az író életének egyes szakaszait követik nyomon gyermekkorától (*Legkisebb közös többszörös*) a kamaszkoron át (*Ellenfény*) a fiatal felnőtt korig (*Vörös válókönyv*). Mindhárom esetben olyan autofikcióról, önéletrajzi regényről van szó, amelyben a valóságos történések elképzelt eseményszálakkal fonódnak egybe. Ez adja különös jellegüket: a regényvilágokban a személyes élet és tapasztalat a külső környezet történelmi és kulturális elemeivel, valamint képzeletbeli tényekkel és eseményekkel ötvöződik.

A trilógia első kötete 1998-ban jelent meg, magyar fordítása – a *Legkisebb közös többszörös* – 2018-ban Varga P. Ildikó fordításában. A regény azzal a pillanattal indul, amikor Pirkko Saisio nyolcéves kislánként harmadik személyben kezd gondolkodni önmagáról, s így mintegy kívülállóként tud önmagára és a vele történetekre tekinteni, ami az íróvá válás kezdeti stádiumának tapasztalataként jelenik meg a regényben. A cselekmény kettős időskiban: a jelen történései és a múlttá vált jelen emlékképei párhuzamában szerveződik. Egyik kulcsfontosságú témája az egyén belső világának gazdagsága, hozzáférhetlensége – az én láthatatlansága.

Az olvasó egy kislány szemszögéből szembesül az élet nagy kérdéseivel, az idő múlásával, a halállal, az emberek közötti kapcsolatok bonyolultságával, a világba való beilleszkedés nehézségeivel, azzal a tapasztalattal, hogy néha mennyire nehéz kifejezni az érzelmeket, azzal a felismeréssel, hogy a tökéletesnek hitt felnőttek is tévedhetnek. A narrátor gyermekként gyakran szembesül a felnőttek közömbösségével, azzal, hogy soha nincs megfelelő hely, idő vagy helyzet a saját kérdéseire, problémáira. Ez az emberek közötti űr a gyermek álmaiban üres szobák és terek formájában tükröződik. Egy másik ilyen álommotívum a két teret elválasztó küszöb képe, amit ő *akkor sem* képes átlépni.

A beilleszkedés problematikuma mellett a világtól való elkülönülés, sőt, az önmagával való meghasonlás és a magány kérdése is a regényvilág fontos összetevője. Az időnként humoros családi események mellett gyakoriak a családi és másféle ellentétek. A gyermek gyakran a szülők ellentmondásos elvárásaival, a betöltendő szerepek sokaságával, az elvárásokkal

való azonosulás lehetetlenségével szembesül. A narrátor például többször is megemlíti, hogy szöke göndörhajú kislány szeretne lenni, mert a környezete azt sugallja, hogy az a szép; de ugyanakkor fiúnak érzi magát.

A szövegvilág egyik fontos alakítója a narrátor édesapjának a halála. Ezt a tragédiát az író valóság és emlék párhuzamában jeleníti meg, aminek következtében az olvasóban nemcsak az időbeli szaggatottság, hanem az én szaggatottsága is érzékelhetővé válik. Ez a drámai kettősség, az időbeli párhuzamok egymásba szövődése a regényvilág egészére jellemző. Az a szövegszervező megoldás, hogy a narrátor önmagáról időnként harmadik személyben ír, az elidegenedettséget érzését hangsúlyozza ki.

A trilógia második kötete, az *Ellenfény*, 2000-ben jelent meg, a magyar fordítása 2021-ben. Az író kamaszkorát követi nyomon, és mint az előző regény esetében, részben valós, önéletrajzi történetekre alapul. A másságról és az elidegenedésről itt is szó esik, főként azért, mert az egyik fő cselekményszál azokat a tapasztalatokat dolgozza fel, amiket az író külföldön élt át. Nem csak a saját benyomásait írja le a svájciak világáról, hanem arról is beszél, hogy őt finnként hogyan látják a svájciak. A kulturális különbségeken való elmélkedésen kívül gyakran szó esik a vallás és a kommunizmus ellentétéről, a hit megtalálásáról és megtagadásáról.

Élethűen mutatja be egy tizenéves harcát a saját összeférhetetlen elméleteivel, elveivel. A narrátor többször is eltöpreng azon, hogy kamaszkori értékvilága hogyan ütközik a felnőttek értékeivel, sőt, a saját felnőttkori értékeivel is. Olyan kérdések is felmerülnek benne, melyekre nem mindig talál választ. Olyan döntéseket is hoz, amelyek ellentétben állnak saját belső világával. Például azt állítja a narrátor, hogy nem hisz istenben, mégis konfirmál, vagy svájci tartózkodása idején fültanúja két azonos nemű személy párkapcsolatának, amit először elítél, utána viszont úgy érzi, hogy korábban tévedett.

Egy eszmében való hit, egy életformához való tartozás vágya, ami már a kislány-narrátort is jellemezte, ebben a regényben még jelentősebb szerepet kap. De gyakran azzal kell szembesülnie, hogy ő a kívülálló; az iskolában azért, mert nincsenek jó eredményei, Svájcban azért, mert ő a finn, otthon azért, mert nem felel meg a szülei elvárásainak. Amiatt is kizárva érzi magát a családból, mert a lakásukban nincs saját szobája. A kommunizmushoz való viszonyulása a kizártság-élmény újabb formája: bizonyos fokig vonzódik a kommunizmushoz, de tudja, hogy a szülei polcain sorakozó kommunista szellemiségű könyvek miatt a barátai körében ő az, aki a 'más'.

E példák ellenére a három regény közül az *Ellenfény* a leghumorosabb, legpozitívabb kicsengésű. Az trilógia utolsó kötetével ellentétben ebben a barátság szerepe van a középpontban. A szerelem még csak kibontakozóban van.

A *Vörös válókönyv* 2003-ban, magyar fordítása 2023-ban jelent meg. Az előző regényekkel ellentétben a felnőtté válás a témája. Fő cselekményszála az író fiatalkori párkapcsolatairól szól, középpontban egy azonos nemhez vonzódó fiatal nő tapasztalataival és ezek nehézségeivel.

Első szerelme a Bohócszemű lányhoz kapcsolódik. Ennél is szenvedélyesebb a Havvahoz fűződő szerelme. Élénken emlékszik e kapcsolat részleteire is: a lány ruháira, körömlakkjára, bőrére. Ez a bensőségesség a környezete ellenszenvével ütközik. Így lesz érthető, hogy a *Vörös válókönyv* legfontosabb kérdése a saját identitás megtalálása, megkérdőjelezése és elfogadása. Az író a nemi irányultság problémáira keres megoldást. Azonban legközelebbi

környezete is fenntartásokkal viszonyul hozzá. Még az író édesanyja sem tudja elfogadni lánya nemi irányultságát, s ez a kettőjük közti kapcsolat elidegenedéséhez vezet. *„Éles robaj, mint amikor összedől a világ. A kiskanál beleesik a csuporba, pár centinyi út, furcsán csörömpöl. A fahéjas csiga kiesik anya kezéből, pár centinyi zuhanás után az asztalon landol, a cukor a tetejéről elterül az asztallapon. A szék az oldalára borul. Az ajtó, krómozott semmitmondás, megreccsen. A telefon üres zúgása elhallatszik a konyháig, a kagyló hideg kattánása, amint anya kezéből a helyére kerül: senki nincs, akinek elmondhatná, hogy összedőlt a világ, anyának nincs.”*

A gyermeki önmaga, a szerelmek, és a szülei elvesztését kellőképpen mutatja a regénynek az a mozzanata, amikor a narrátor arról mesél, hogy írt egy *Vörös válókönyv* című regényt, de véletlenül kitörölte a számítógépről. Az szöveg teljes egészében elveszett, és újra kell írnia. *„A sirályok és a szélcsendben hullámozó rovarfátyol már nem tartozik hozzám, én sem hozzájuk. Ők itt maradnak, és jövő nyáron már más rovarok hullámozanak majd a légben. Én is más lettem, elkerülhetetlenül más, és a Vörös válókönyv, melyet újraírok, az is más lesz ahhoz a Vörös válókönyvhöz képest, mely augusztus 7-én, hajnali öt órakor elveszett. Soha többé nem jövök erre a szigetre. Aligha jövök.”* A narrátor kihangsúlyozza, hogy újraírja a regényt ugyanazzal a címmel, de az újraírt változat más lesz, mint az első. Ez a kettős megoldás egyfajta művészi leképezése a narrátor múltbeli önmagától való elválásának.

MÁTHÉ ZSUZSA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca str. Horea 31
zsuzsa.mathe@ubbcluj.ro

